

ISSN 2413-7235

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADİYYAT VƏ SƏNAYE NAZİRLİYİNİN
İQTİSADİ İSLAHATLAR ELMİ TƏDQİQAT İNSTİTUTU

**AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ
İSLAHATLARIN HƏYATA
KEÇİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ
VƏ PROBLEMLƏRİ**

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU
XV BURAXILIŞ

BAKI – 2015

**Azərbaycan Respublikası
İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun
Elmi Şurasının qərarı əsasında nəşr olunur**

Elmi-redaksiya heyəti:

V.M.Vəliyev (sədr)
O.İ.İbrahimov (sədr müavini)
G.Z.Yüzbaşıyeva
N.A.Yusifbəyli
V.H.Abbasov
A.D.Hüseynova
E.F.Qasimov
S.H.Abasova
V.Ə.Rüstəmov
F.Q.Mikayılov
M.M.Mehdiyev
Ə.M.Babaşov
S.Z.Abbasəliyeva (məsul katib)
T.Ş.Salıfova (korrektor)

**Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların
həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri. Elmi
əsərlər toplusu, XV buraxılış, Bakı, 2015, 224 səh.**

A $\frac{0601000000 - 5}{071 - 2015}$ Qrifli nəşr

© İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, 2015

MÜNDƏRİCAT

Emil QASIMOV <i>i.f.d.</i> , <i>İİETİ-nin direktor müavini,</i> Arzu SÜLEYMANOV <i>İİETİ-də şöbə müdiri</i> İqtisadi inkişafa investisiyaların təsiri.....	5
Эсма ЭМИР-ИЛЬЯСОВА <i>д.н., гл.н.сопр. отдела</i> <i>«Международные отношения и международное право»</i> <i>ИФП НАНА Развитие международного туризма</i> <i>в Азербайджанской Республике.....</i>	15
Vahid Abbasov <i>i.e.d., prof.,</i> Fərhad Mikayılov <i>i.f.d.,</i> Vəfa Cəfərova <i>İİETİ-nin böyük elmi işçisi,</i> Aliya Şabanova <i>İİETİ-nin mütəxəssisi</i> Aran iqtisadi rayonunda istehsal sahələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf prioritetləri.....	35
Пархоменко А.В. , <i>к.э.н., доцент Института</i> <i>интеллектуальной собственности</i> <i>Национального университета «Одесская</i> <i>юридическая академия» в г. Киеве</i> Интеллектуальный капитал как основа развития постиндустриальной экономики	64
Fərhad MİKAYILOV <i>i.f.d.,</i> Elxan İMANOV <i>İİETİ-nin aparıcı elmi işçisi,</i> Kamil BƏŞİRLİ <i>İİETİ-nin mütəxəssisi</i> Lənkəran iqtisadi rayonunda rekreasiya potensialının ərazi üzrə yerləşdirilməsi	76
Samirə Abasova <i>i.e.n.,dos.</i> Azərbaycan və qonşu MDB dövlətlərində innovasiya yönlü iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri.....	96
Fərhad Mikayılov <i>i.f.d.,</i> Vəfa Cəfərova <i>İİETİ-nin böyük elmi işçisi</i> Beynəlxalq təcrübə əsasında ilkin peşə təhsili üzrə adambaşına maliyyələşmə mexanizmlərinə dair bəzi məsələlər.....	113

Samirə Abasova <i>i.e.n., dos.</i> Sosial müdafiə sisteminin nəzəri-metodoloji əsasları	122
Mehrəli BABAŞLI , <i>magistr,</i> Əmirxan BABAŞOV <i>i.e.n., dosent</i> İnşaat materiallarının istehsalı iqtisadiyyatın dinamik inkişafının əsas amillərindəndir	132
Nərminə İSMAYILOVA <i>İİETİ-nin dissertantı</i> Üzüm istehsalı və emalı sahəsində klaster yanaşmanın tətbiqi.....	142
Könül Qəhrəmanova <i>İİETİ-nin dissertantı</i> Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyasında beynəlxalq və regional maliyyə institutları ilə əməkdaşlığın rolu	172
Səriyyə İbrahimova <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Azərbaycanda yanacaq enerji kompleksinin yeni perspektivləri	181
Nərminə İSMAYILOVA , <i>İİETİ-nin dissertantı</i> Sənaye parklarının sahəvi xarakteristikasında klaster yanaşması	191
Xalid Cavadov <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Sənayenin innovasiya infrastrukturunu	200
Yəhya Sənan <i>İİETİ-nin doktorantı</i> Rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında dövlət marketing strategiyasının rolu.....	217

İQTİSADI İNKİŞAFA İNVESTİSİYALARIN TƏSİRİ

Emil QASIMOV, *i.f.d.*, *İİETİ-nin direktor müavini*
Arzu SÜLEYMANOV, *İİETİ-də şöbə müdiri*

Xülasə

Təqdim olunan işdə Azərbaycan Respublikasında investisiya qoyuluşları üzrə mövcud vəziyyət, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-2015-ci illəri əhatə edən rəsmi göstəriciləri əsasında təhlil edilmiş, neft və qeyri-neft sektorusahələrində qiymətləndirmələr aparılmışdır. Tədqiqat nəticəsində neft və qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların neft və qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-ə təsir əmsalları ekonometrik modellər vasitəsilə müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, investisiyalar, ekonometrik qiymətləndirmə

Dünya iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyəti, böhranların dövriliyinin artması və əhatəsinin genişlənməsi, geosiyasi risklərin yüksəlməsi əmtəə və fond bazarlarındakı qeyri-sabitlik ilə müşayiət olunur. Digər tərəfdən bu amillərlə yanaşı, dünya enerji bazarındakı qeyri-sabitlik, əsas ticarət tərəfdaşlarının milli valyutalarının devalvasiyası Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əlavə risklər yaradır.¹ Dünyadakı mənfi iqtisadi tendensiyalar fonunda investisiyalar uğrunda rəqabət kəskinləşir. Belə bir şəraitdə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyulması davam edir və ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış investisiyaların əhəmiyyətli hissəsinin xarici sərmayələrin təşkil etməsi investorların Azərbaycana inamının ifadəsidir. Ölkədə formalaşdırılmış əlverişli investisiya mühiti investisiya fəallığının artmasına, bu isə öz növbəsində iqtisadiyyatın davamlı inkişafına gətirib çıxarır.

¹<http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=80116>

Ölkə iqtisadiyyatı üzrə bütövlükdə və onun ayrı-ayrı sahələrində investisiya proseslərinin idarə edilməsi onların inkişaf strukturunun dəyişməsinə və dinamikasına təsir edən amillərin kompleks tədqiqini tələb edir. İncəsənətçiləşmə üzrə idarəetmə qərarlarının formalaşmasına təsir edən makroiqtisadi şəraitin öyrənilməsi vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatında baş verən dərin və səmərəli dəyişikliklər yalnız investisiyaların təyinatı üzrə və fəal istifadəsi zamanı mümkündür. İncəsənətçiləşmə potensialından səmərəli istifadə baxımından dövlətin investisiya siyasətinin formalaşmasının müasir dövrün tələləri nəzərə alınmaqla elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplərinin işlənilməsi zəruridir.

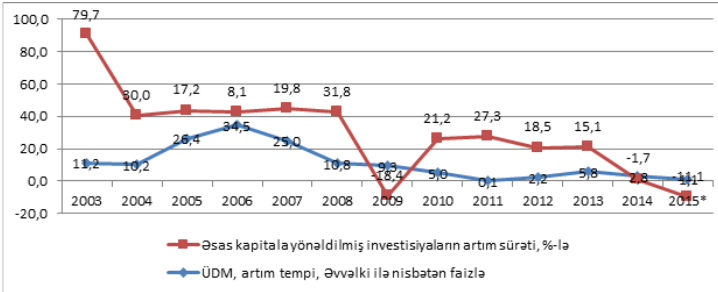
“İncəsənətçiləşmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda verilmiş tərifdən də görüldüyü kimi, kapitalın artımının əsas mənbəyi və investisiyanın həyata keçirilməsinin hərəkətverici səbəbi səmərədir (gəlirdir). İncəsənətçiləşmə gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir və o, gəlir gətirmirsə, onda faydasız sayılır.

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinin, investisiya potensialından səmərəli istifadənin ən mühüm şərtlərindən biri də investisiya mühitidir. Dövlətin bu məsələyə diqqətlə yanaşması nəticəsində ölkədə investisiya münasibətlərinin inkişafı və tənzimlənməsinin daha səmərəli rejimini formalaşdırmağa imkan verən mükəmməl qanunvericilik bazası və onların çevik və işlək mexanizmi hazırlanmışdır. Bununla yanaşı əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə infrastrukturun yenidən qurulması, sosial mühitin sağlamlaşdırılması, vergi və gömrük sisteminin optimallaşdırılması, milli valyutanın sabitliyinə nail olunması da əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi seçilmişdir. Hökumətin bu sahədəki siyasəti həm kapitalın dəyərinə və daxil olma mənbələrinə, həm də onun yerləşdirilməsi həyata keçirilən bazara əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. İncəsənətçiləşmənin hüquq və mənafeələrinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı,

yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında", "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ sənədlərlə tənzimlənir.

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də respublikamızın regionlarında sahibkarlığın inkişafıdır. Ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrində və regionlarında hər bir sahibkarı investisiya xərclərinə sövq edən amil kimi əldə ediləcəyi gözlənilən mənfəət çıxış edir. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir şəxs əsas fondlara investisiya qoyuluşunu o zaman həyata keçirir ki, həmin fondun (istehsal vasitəsinin) istismarı zamanı kifayət qədər mənfəət əldə edə bilsin.

İqtisadi inkişaf ilə investisiya arasındakı əlaqəni biz aşağıdakı diaqrama nəzər salsaq daha aydın görürük. Şəkil 1-dən də aydın görünür ki, əsas kapitala investisiyaların həcmi azalan kimi, bu özünü ÜDM-in həcmində dərhal əks etdirir.

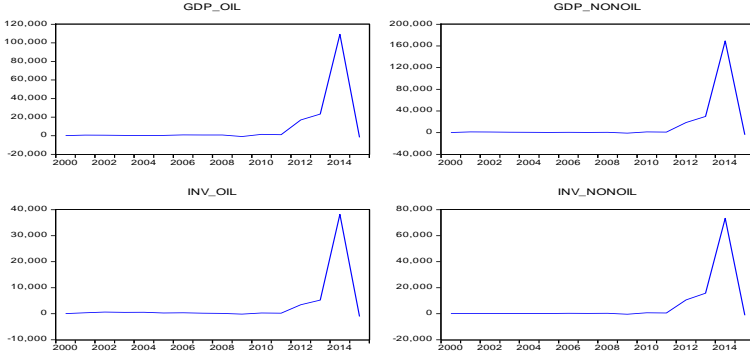
Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Şək. 1. ÜDM –in və investisiyanın artım tempi

Daha əyani şəkildə qeyd olunan iki göstərici arasındakı təsiri riyazi iqtisadi modellərin nəticəsində də görmək olar. Modelin nəticəsi aşağıdakı şəkil 2-də verilmişdir.

Şəkildəki təhlillərimizdə və qiymətləndirmələrimizdə istifadə etdiyimiz göstəricilərin dinamikaları təsvir olunmuşdur. 2015-ci ildə baş vermiş devalvasiyanın təsirləri açıq şəkildə görünür. İndi isə qeyd olunan sıralar əsasında məqsədə uyğun olaraq

ekonometrik üsullardan istifadə etməklə qiymətləndirmələr aparılacaqdır. Qiymətləndirmələrin əsasını neft və qeyri-neft sektoru üzrə investisiyalar və onların ÜDM-ə təsirləri təşkil edir.

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Şək. 2. Neft və qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM və investisiyaların 2000-2015-ci illər üzrə dinamikası (sıralar ÜDM deflyatoru vasitəsilə real ifadədə verilmişdir)

İlk olaraq neft və qeyri-neft sektoru üzrə investisiyaların cəmi ÜDM-ə təsiri qiymətləndirilmişdir. Aşağıdakı şəkildə modelin nəticəsi əks olunur.

Dependent Variable: GDP				
Method: Least Squares				
Date: 10/02/16 Time: 14:35				
Sample: 2000 2015				
Included observations: 16				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
INV_OIL	2.539801	0.103332	24.57914	0.00000
INV_NONOIL	2.776696	0.052793	52.5963	0.00000
R-squared	0.999976	Mean dependent var	25320.95	
Adjusted R-squared	0.999975	S.D. dependent var	75303.23	
S.E. of regression	379.4763	Akaike info criterion	14.83193	
Sum squared resid	2016032	Schwarz criterion	14.9285	
Log likelihood	-116.6554	Hannan-Quinn criter.	14.83688	
Durbin-Watson stat	1.258645			

Mənbə: EViews proqram paketindən istifadə etməklə müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Şək. 3. Neft və qeyri-neft sektoruna yönəldilən investisiyaların cəmi ÜDM-ə təsiri

Model Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-2015-ci illəri əhatə edən göstəriciləri əsasında yerinə yetirilmişdir. Alınmış nəticələrin statistik testlər əsasında adekvat olduğunu demək mümkündür. Belə ki, Durbin Vatson əmsalının 0.999976 olması alınmış modelin real asılılığı 99.9976% ifadə etdiyini göstərir. Eyni zamanda, asılı dəyişənlərin əmsalları üçün olan t-statistikalar tam olaraq statistik əhəmiyyətlidir. Beləliklə, ÜDM-in neft və qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyalardan asılılığı yerinə yetirilmiş ekonometrik qiymətləndirmə modeli nəsticəsində aşağıdakı kimi ifadə olunacaqdır:

$$gdp = 2.5398 * inv_oil + 2.7767 * inv_nonoil$$

Burada: gdp - ÜDM defyatoru ilə hesablanmış ÜDM; inv_oil - ÜDM defyatoru ilə hesablanmış və valyuta məzənnəsi ilə AZN-ə çevrilmiş neft sektoruna yönəldilmiş investisiyalar; inv_nonoil - ÜDM defyatoru ilə hesablanmış və valyuta məzənnəsi ilə AZN-ə çevrilmiş qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyalar.

Model əsasında demək mümkündür ki, neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların vahid artımı ÜDM-i 2.54, qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların vahid artımı isə 2.78 vahid artıracaqdır. Bu isə qeyri-neft sektorunun inkişafının ÜDM-in inkişafı üçün daha əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Həmçinin neft qiymətlərinin dünya bazarında qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi Azərbaycanın neft hasilatından əldə etdiyi gəlirlərin azalmasına səbəb olmuşdur ki, bu da öz növbəsində son dövrlərdə neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların da həcmi azaltmışdır. O cümlədən neft gəlirlərinə əsaslanmaq iqtisadi inkişaf baxımından uğursuz istiqamət hesab olunur.

neft ÜDM-nə təsiri					qeyri-neft sektorunun ÜDM-nə təsiri				
Dependent Variable: GDP_OIL					Dependent Variable: GDP_NONOIL				
Method: Least Squares					Method: Least Squares				
Date: 10/02/16 Time: 14:39					Date: 10/02/16 Time: 14:44				
Sample: 2000 2015					Sample: 2000 2015				
Included observations: 16					Included observations: 16				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
INV_OIL	2.899929	0.07475	38.7939	0.0000	INV_OIL	4.458469	0.054488	81.82481	0.000
R-squared	0.988828		Mean dependent	9645	R-squared	0.997509		Mean dependent var	13851.8
Adjusted R-squared	0.988828		S.D. dependent	27405.9	Adjusted R-squared	0.997509		S.D. dependent var	42306.7
S.E. of regression	2896.79		Akaike info	18.8411	S.E. of regression	2111.514		Akaike info criterion	18.2087
Sum squared resid	1.26E+08		Schwarz criterion	18.8893	Sum squared resid	66877371		Schwarz criterion	18.257
Log likelihood	-149.728		Hannan-Quinn	18.8435	Log likelihood	-144.669		Hannan-Quinn criter.	18.2111
Durbin-Watson stat	1.202152				Durbin-Watson stat	1.304383			
$gdp_oil = 2.8999 * inv_oil$					$gdp_nonoil = 4.4585 * inv_oil$				

Mənbə: EViews proqram paketindən istifadə etməklə müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Şəkl. 4. Neft sektoruna yönəldilən investisiyaların təsiri

Yuxarıda neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların neft-qaz və qeyri-neft ÜDM-nə təsirlərinin ekonometrik qiymətləndirmə modelinin nəticələri əks olunmuşdur. Model Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-2015-ci illəri əhatə edən göstəriciləri əsasında yerinə yetirilmişdir. Durbin Watson əmsalına əsasən hər iki modelin real asılılığı yüksək səviyyədə izah edə bildiyini demək mümkündür. Eyni zamanda, izah edici dəyişənlərin əmsalları statistik olaraq əhəmiyyətli hesab olunur. Alınmış nəticələrə əsasən neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların vahid artımı neft qaz sektoru üzrə ÜDM-i 2.9 vahid, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-i isə 4.5 vahid artırır. Bu isə, Azərbaycan iqtisadiyyatının neft-qaz sektorundan asılı şəkildə formalaşdığını deməyə əsas verir. Təbii resursla zəngin ölkələrdə iqtisadiyyatın qeyd olunan sektordan gələn gəlir hesabına formalaşdığı dünya təcrübəsinin təhlili zamanı açıq şəkildə ortaya çıxır. Lakin uğurlu nümunələrdə bu üstünlük hesabına qeyri-neft sektorunun və eləcə də iqtisadiyyatın davamlı inkişafı təmin olunmuşdur. O cümlədən Azərbaycan iqtisadi siyasəti də məhz bu üstünlük hesabına iqtisadiyyatın davamlı, dinamik və yüksək inkişafına nail olmağa xidmət edir. Əsas makroiqtisadi göstəricilərin

təhlilinə baxdıqda son dövrlərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı və iqtisadiyyatın neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması istiqamətində böyük nailiyyətlərin olduğunu görmək olar.

Dependent Variable: GDP_NONOIL				
Method: Least Squares				
Date: 10/02/16 Time: 14:42				
Sample: 2000 2015				
Included observations: 16				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
INV_NONOIL	2.277573	0.029333	77.64466	0.0000
R-squared	0.997234	Mean dependent var	13851.77	
Adjusted R-squared	0.997234	S.D. dependent var	42306.72	
S.E. of regression	2224.916	Akaike info criterion	18.31329	
Sum squared resid	74253800	Schwarz criterion	18.36157	
Log likelihood	-145.5063	Hannan-Quinn	18.31576	
Durbin-Watson stat	1.4232			

Mənbə: EViews proqram paketindən istifadə etməklə müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Şək. 5. Qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların qeyri-neft ÜDM-nə təsiri

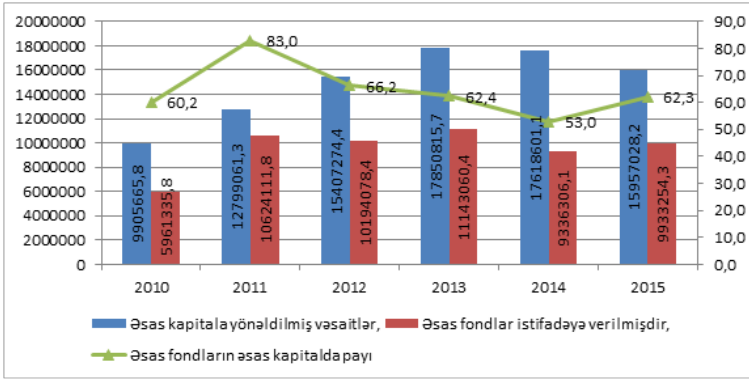
Model Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-2015-ci illəri əhatə edən göstəriciləri əsasında yerinə yetirilmişdir. Buradan da alınmış nəticələr statistik baxımdan adekvatdır. Model real asılılığı 99.7% izah edə bilər. Eyni zamanda, asılı dəyişənin əmsalının statistik olaraq əhəmiyyəti olduğu görünür. Model riyazi şəkildə aşağıdakı kimi veirlir:

$$gdp_nonoil = 2.2776 * inv_nonoil$$

Burada: *gdp_nonoil* - ÜDM deflyatoru ilə hesablanmış neft sektorunun ÜDM-i; *inv_nonoil* - ÜDM deflyatoru ilə hesablanmış və valyuta məzənnəsi ilə AZN-ə çevrilmiş qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyalar. Alınmış nəticəyə əsasən qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş investisiyaların vahid artımı qeyri-neft ÜDM-ni 2.28 vahid artırır.

İqtisadi ədəbiyyatlardan da bildiyimiz kimi, investisiyaların sahəvi strukturu iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına yönəldilmiş maliyyə resursları arasında nisbəti əks etdirir. Məlum

olduğu kimi, sahəvi proporsiyalar bu sahələrin inkişafına yönəldilən vəsaitlərdən asılıdır. Ona görə də, investisiyaların sahəvi strukturunun təkmilləşdirilməsi-bütövlükdə milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsinin mühüm tərkib elementidir. Lakin Azərbaycan Respublikası üzrə əsas kapitala investisiya və istifadəyə verilmiş əsas fondlar arasındakı nisbət davamlı inkişafın təmin olunmasında yaranacaq problemlərin ilkin əlamətlərini göstərir. Əgər diaqramda verilən ölkə üzrə orta göstərici nisbətən məqbul sayılsa da, aşağıdakı cədvəldə sahələr üzrə verilmiş müvafiq göstəricilər barədə bu fikri söyləmək çətindir.

Şək. 6. Əsas kapitala investisiya ilə istifadəyə verilmiş əsas fondların dinamikası.

Cədvəl

Sahələr üzrə əsas kapitala investisiya ilə istifadəyə verilmiş əsas fondların dinamikası

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	25.8	22.4	36.0	30.0	57.6	271.2
Sənaye	76.0	130.3	72.3	66.7	38.7	27.9
Tikinti	68.3	79.1	78.7	81.8	82.3	80.6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	30.4	33.3	38.8	25.2	57.5	42.4
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	67.1	53.5	73.5	81.6	59.3	142.3

Nəticə

Mövcud şəraitdə maliyyə-kredit bazarında kredit faizlərinin yüksək olması müxtəlif ölkələrin firmalarını iri həcmli investisiya layihələrini həyata keçirən zaman elmi-texniki potensialın və maliyyə ehtiyatlarının birləşdirilməsinə vadar edir. Həm xarici, həm də yerli şirkətlər üçün iqtisadi əlaqələrə girməklə mühüm investisiya layihələrini birgə həyata keçirmək daha faydalı olur. Bununla da tərəflər iri həcmli layihələrin həyata keçirilməsində riskin payını bölüşməklə onlara dəyə biləcək zərərin müəyyən hissəsindən özlərini sığortalamış olurlar.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun geniş imkanlarının olması heç kimdə şübhə doğurmamalıdır. Respublikanın münbit torpaqlarında pambıq, üzüm, taxıl, tütün, çay, meyvə-tərəvəz, kartof, sitrus bitkiləri və s. yetişdirilir ki, bu sahəyə də investisiyaların cəlb edilməsi ilə Aqrar Sənaye Komplekslərinin yaradılması nəticəsində məhsul buraxılışının həcmi və dəyərini xeyli artırmaq olar.

Həmçinin regionlara qoyulacaq investisiyalarda əsas fondların payının artırılmasına ciddi ehtiyac var. Əks təqdirdə regionlara qoyulacaq investisiyalardan gözlənilən nəticələri əldə etmək qeyri mümkün olacaq. Xüsusilə bu öz mənfi təsirini regionlardakı məhsul buraxılışının həcmində göstərəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il №800 nömrəli Fərmanı.
2. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" 13 yanvar 1995-ci il № 952 nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
3. Süleymanov A.S., Qasimov İ.C., Ələkbərov E.E. və b. Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici investisiyaların ekonometrik qiymətləndirilməsi // AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərlər Toplusu, 2016, № 2, s.186-194.

4. EViews 7 User Guide I. Quantitative Micro Software, LLC, 2010, 688 p.
5. EViews 7 User Guide II. Quantitative Micro Software, LLC, 2010, 822 p.
6. Gujarati N. D. Basic Econometrics. Fourth Edition 2004, 1004 p.
7. www.stat.gov.az Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi.

Влияние инвестиций на экономическое развитие

***Касумов Е.
Сулейманов А.***

Резюме

В предлагаемой статье проанализировано современное состояние инвестиционных вложений на основе статистических данных Государственного Комитета по Статистике охватывающие период 2000-2015 годы, проведена оценка в нефтяной и не-нефтяных секторах. В результате проведенного исследования определено влияние коэффициентов выделенных инвестиций на нефтяной и не-нефтяного сектора на внутренний валовый продукт по нефтяной и не-нефтяного сектора с помощью эконометрической модели.

Impact of investment on economic development

***E. Qasimov
A. Suleymanov***

Abstract

In article the current situation in the Republic of Azerbaijan on investments were analyzed and assessments were carried out the direction of the oil and non-oil sectors according to official figures of Azerbaijani State Statistics Committee which cover the period of 2000-2015. As a result of the article coefficient factors to GDP on the oil and non-oil sectors identified using econometric models.

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Э.И.Эмир-Ильясова, д.н., гл.н.сопр.
*отдела «Международные отношения и
международное право» ИФП НАНА*

Резюме

В статье исследуются состояние развития международного туризма за годы восстановленной независимости Азербайджанской Республики. Анализу подвергнуты результирующие и структурные показатели (в динамике, по видам туристических услуг, по группам стран и отдельным странам, отраслям, доходам и расходам, видам транспорта) на макроуровне, а также основные направления и приоритеты развития сферы в перспективе.

Все это в итоге дает возможность отразить функциональную открытость Азербайджана миру, а также создать базу для формирования стратегических основ развития туризма.

Международный туризм, является специфической отраслью, имеет выраженную динамику к росту, внося существенный вклад в общий обмен услугами между странами. Ежегодно около 736.1 млн. чел. выезжают в за рубежные страны в туристических целях.* За последние 15 лет, в мире отмечается устойчивая тенденция роста поступлений от иностранного туризма, как в валовом национальном продукте, так и доли этой статьи в экспорте. Для многих развитых стран Запада туризм стал основной статьей, оказывающей влияние на рост доходной части их бюджетов.

* По классификации, принятой международной статистикой к иностранному туризму относятся люди, посещающие другое государство с любой целью, кроме профессиональной командировки, оплачиваемой в стране пребывания.

Сектор международных путешествий стал играть весомую роль и в экономике развивающихся стран, а также ННГ, включающих страны ВЕ и СНГ.

Весьма важными показателями по туризму являются масштабы, динамика и характер въездов в ту или иную страну. Поскольку именно они стимулируют и формируют развитие туризма и определяют его инфраструктуру и размещение по регионам.

Стоимостный объем туризма только за 1995-2010гг. возрос в 1.6 раза и составил на конец 2009г. –787.3 млрд.\$. Более высокими темпами он вырос в развитых странах Запада, на долю которых приходится 46.4% мирового объема доходов от туризма. Из стран ЕС, на долю которых в целом приходится 32.2% доходов, полученных от развития этой сферы, выделяются Испания (6.7%), Англия (5.0), Германия (4.9), Италия (4.9), Франция (4.0%), и др. Особое место занимают США, на долю которых приходится 15.6% (почти шестая часть) мировых доходов от туризма.[2, с.140]

За исключением ряда лет, поступления от путешествий в мире за последние два десятилетия имели тенденцию к непрерывному росту. При этом средние темпы роста в развивающихся странах были выше, чем в развитых. Снижение темпов роста туристических поездок в развитых странах замедлились, что было связано не только с циклическим спадом в их экономиках, но и последствиями войны в Персидском заливе, в Ираке и Кувейте, повышением мировых цен на нефть, а также переориентацией туристских маршрутов в сторону более дешевых и экзотических маршрутов и регионов – на острова, в развивающиеся страны, страны ВЕ и СНГ.

Тем не менее, из 20 крупнейших экспортеров туризма в мире - 12 приходится на развитые страны Запада. Они остаются лидерами в международных путешествиях, как в абсолютном стоимостном выражении, так и по доле финансовых поступлений в их казну от туризма.

По данным международной статистики в 1995г.на долю

стран Европы приходилось свыше 15.6%, в 2009г.-13.4% мировых доходов от туризма, соответственно на долю США – 18.6 и 14.8%, Франции – 14.8 и 16.4%, Италии –17.2 и 14. 8%, Испании-24.7 и 22.6%, Великобритании 18.0 и 15.9%, Германии – 15.3 и 11.2%, Швейцарии – 17.9 и 10.9%, Японии – 12.2 и 7.2% и т.д. [20,2011, Tabl.,6. 19, p.388-390]

За последние пятнадцать лет доля стран Европы снизилась на 2.2 п.п. Вместе с тем вырос удельный вес Европы и Азиатских стран в общих доходах от сферы туризма на 0.1 п. п., составив14.5%. Стоимостный же объем вырос в десятки раз, составив в 2009г. 91.4 млрд.\$.. Этот рост произошел за счет таких стран Европы как: Испания, Великобритания, Италия, в Азии же: Китай (Гонконг), Корея и Индия, а их доля в 2009г. составила 29.2%.

Все ведущие авиакомпании в странах Западной Европы имеют гостиничные хозяйства, которые, наряду с основной деятельностью, занимаются продажей туров, предоставлением автомобилей, страхованием и другими формами сервисного обслуживания туристов. Так Скандинавская авиакомпания SAS одну треть своих доходов получает от туризма.

То есть во всех этих странах наряду с основными туристическими, клиенты получают и дополнительные услуги, повышающие комфорт проживания, что в целом влияет на общее впечатление о качестве обслуживания. Эти новшества пока отсутствуют в СНГ. Потому и незначительной остается доля стран ВЕ и СНГ, без учета стран Балтии (6.4 и 13. 5%). [20, 2011, Tabl.,6.19, p.388-390]

Как известно, помимо затрат на заезд в страну и выезд из нее, иностранный турист определенную часть денег тратит на питание (40.0%), проживание (30.0 %), транспортный проезд внутри страны пребывания (8.0%), остальное на другие расходы. Последнюю графу можно считать несколько заниженной, так как во время своих поездок большинство туристов покупают новые прогрессивные товары в Японии, Ан-

глии, США, Германии, Франции, Италии, Швейцарии, Финляндии, Норвегии, Бельгии и др.

В создании и экспорте услуг из развитых стран Запада все более проявляется тенденция роста роли мелких туристических предприятий. Однако значительная часть доходов от туризма поступает в руки крупных компаний, контролирующих продажу туров и основной приток туристов.

Растет мировой экспорт выставок национальных предметов культуры, аудио- и видео продукции и т.п. Крупнейшими экспортерами зарубежных гастролей, как отдельных актеров, так и творческих союзов, а также прогрессивной продукции и фильмов, являются США, Франция, Италия, Великобритания, Германия, Япония, Индия, Гонконг, Россия и другие.

По доходам от туризма, который является одним из важных резервов роста доходной части его бюджета Азербайджан среди стран СНГ занимает третье место. Наибольший удельный вес в туристическом обороте в 2009г. приходился на граждан Азербайджана (18.7%), Турции (16.5), ОАЭ (20.0), стран СНГ (34.3), Ирана (6.0%). За последние годы туристические потоки с этими странами в целом повысились.

Как показывает анализ, это, в основном, туризм, связанный с «челночной» торговлей с ОАЭ, с ближайшими соседями - Турцией, Ираном, странами СНГ. Он вырос и с такими странами как: ОАЭ, Индия, Великобритания, Италия, Египет, Германия, Канада, Япония, США, Пакистан и др. Однако, даже с учетом этого коммерческого туризма, наша республика еще отстает от таких развитых стран Запада как: США, Канада, Франция, Ирландия, Германия, Испания и др.

Азербайджан до 2000г. ежегодно посещало 0.6 млн., в 2012г. - свыше 23.4 тыс. иностранных туристов, за год выехало за рубеж около 78.0 тыс.чел.

Как видно, с начала третьего тысячелетия, как и во всех странах мира, в республике отмечался существенный подъем туристических потоков, который в 2012г. достиг 101.4 тыс.

чел. Отмечающийся же спад в конце 90-х гг. в частности, коснулся стран Центральной и Юго-Восточной Азии (в связи с известными трагическими событиями 11.09.2001г.в Нью-Йорке) и ответными бомбардировками США горных массивов Афганистана, вводом туда контингента войск и военной техники быстрого реагирования. Обострились также на сопредельных приграничных территориях Палестино- Израильские, Пакистано-Афганские и Пакистано - Индийские отношения на межэтнической почве.

Таблица 1

Число туристов из разных стран, которым оказаны туристические услуги в Азербайджане (тыс. чел.)
[18, 1996,с.8-9; 18, 1999, с.161; 17, 2013, с.311,316]

	1995г.	2005г.	2006г.	2007г.	2008г.	2009г.	2010г.	2012г.
Число туристов Всего в т.ч.:	20.3	40.0	45.6	56.3	59.6	59.7	69.9	101.4
Азербайджан	-	24.2	18.8	16.8	14.1	12.6	13.1	14.6
Страны СНГ	67.7	1.1	3.7	7.1	7.5	17.7	24.0	29.9
Турции	24.9	1.0	2.9	6.7	7.2	6.7	11.5	25.2
Ирана	87.6	2.5	3.8	6.6	14.0	8.0	9.2	5.8
Великобритании	6.2	0.1	0.5	0.35	0.5	0.35	0.46	1.9
ОАЭ	0.8	8.5	10.2	11.05	8.1	8.8	7.7	8.6
США	4.2	0.1	0.25	0.52	0.46	0.2	0.24	0.2
Германии	1.8	0.1	0.4	0.53	0.6	0.3	0.9	1.5
Финляндия	2.0	0.1	0.1	0.04	0.06	0.46	0.55	0.22
Франции	0.7	0.2	0.3	0.37	0.6	0.5	0.46	2.2
Испания	0.14	0.04	0.44	0.1	0.18	0.15	0.33	0.9
Сирии	0.17	0.4	0.2	0.3	0.35	0.3	0.57	-
Италии	0.15	0.24	0.34	0.63	0.6	0.2	0.5	1.6
Других стран	6.5	3.3	3.5	5.1	5.4	3.1	5.4	9.2
Доходы граждан от туризма (млн. \$)	48.1	63.1	42.6	51.1	57.7	116,9	177.8	27.1
Расходы граждан на туризм (млн.\$)	329.1	131.0	108.9	105.5	111.4	2001,4	260.4	33.7

Продолжались, прервавшиеся в 1996г., военные действия в Чечне до 2003г. Вновь стали проявлять себя последствия Грузино-Осетинского и Грузино-Абхазского конфликтов и др. Все эти события дестабилизировали политическую обстановку, как в мире, так и в этих регионах, что как эхо неминуемо отразилось на сокращении числа туристических заездов и выездов.

Кризис и спад в экономике и связанные с ним эмиграционные процессы населения и специалистов из Азербайджана в другие, более стабильные и развитые регионы и страны, сотни тысяч беженцев и вынужденных переселенцев, размещенных в туристических гостиницах, пансионатах и домах отдыха, наносят огромный ущерб социально-экономическим и демократическим преобразованиям в республике, препятствуя целевому использованию объектов туризма и др. В республике действует более 114 туристических организаций, 85 - имеют лицензию, из которых лишь несколько занимаются иностранным туризмом. В основном они формируют группы для отправки в развитые и развивающиеся страны, чем способствуют утечке СК валюты из страны. В республике, наряду с государственными, открыты и функционируют 34 частных туристических бюро, большинство же туристических фирм и бюро занимаются организацией туристических поездок внутри республики и накапливают капитал для выхода на международный уровень.

Позитивное влияние международного туризма находится в зависимости от уровня его развития, а также от туристского баланса платежей, то есть от того, насколько доходы превосходят затраты. К нетто-экспортерам туристических услуг относятся страны, в которых издавна и динамично развивается индустрия туризма. К нетто-экспортерам можно причислить страны Западной Европы. Это Австрия, Швейцария, Испания, Италия, Франция, Турция, Португалия. На Северо-Американском же континенте – Канада и США.

Остальные страны, в особенности, страны СНГ, из-за

экономической разрухи и нестабильности политической обстановки, в связи с внутренними конфликтами и трансформирующейся общественно-политической и экономической системой, имеют отрицательное сальдо платежного баланса международного туризма, являясь нетто-импортерами. Так, расходы граждан в сфере международного туризма в Азербайджане за 1995-2009гг.превышали доходы, полученные от него в 5.5 раза или на 2490.4 млн.\$ [20, 2011,Табл. 6.19, р.388]

В странах ВЕ и СНГ, включая Азербайджан, в 90-х гг., как в доходах, так и численности туристов отмечались резкие колебания и неустойчивость. В них как в зеркале, отразилась политическая нестабильность, обусловленная конфликтами в бывшей СФРЮ, а также в традиционных центрах скопления туристических потоков (Румыния, Польша, Северный Кавказ, Грузия, Россия, курорты Сочи, Закарпатья, Крыма и др.). Тем не менее, поступления от туризма в ряде стран с переходной экономикой весьма заметно повысились и превосходили темпы их роста в развитых и развивающихся странах.

Так в странах ВЕ, Балтии и СНГ совокупные доходы от туризма в 1995-2009 гг. росли на 9.8% ежегодно.* [20,2011, р.388-390] Путешественников из развитых стран все больше привлекают специфические и малоизвестные им особенности развития этих стран, в течении 70-и лет изолированных от остального мира.

Только за 2005-2012гг. доходы от туризма в Азербайджане выросли в 3.2 раза, составив 27.2 млн.\$, среднегодовой темп прироста 4.5%, а расходы – в 4.0 раза, составив 23.5 млн.\$, среднегодовой темп -5.7%. [20,2011; 17, с.316]

Одним из существенных конкурентных преимуществ стран с переходной экономикой является то, что цены в них

* По данным Всемирной туристической организации.

относительно ниже. Кроме того, они расположены на пересечении, или вблизи от развитых транспортных магистралей Европы, имеют глубокие этноисторические корни со странами Европы. В совокупности все это позволяет им создать свою крупную нишу в мировом экспорте и импорте туристических услуг.

Данные свидетельствуют, что общий объем международных потоков граждан, включая туристические в Азербайджане, за 1996-2012гг. вырос в 10.0.раз, составив 6.4 млн. чел., среднегодовой темп прироста составил 62.5% или 362.0 тыс.чел. ежегодно.

Основная доля международных потоков резидентов и нерезидентов составляли туристические поездки 4.8 млн. чел. или 75.5% из них число деловых поездок в десятки раз опережал другие виды, составив 1.8 млн.чел., а их доля соответственно (27.9%). Все это, безусловно, было связано с выполнением производственно-управленческих и консультативных функций, участием в международных политических форумах, научных симпозиумах и конференциях, стажировкой в других странах для перенятия опыта и налаживания контактов, заключения контрактов и договоров, посещение выставок и т.д. Причем эти контакты происходят по итогам предварительно достигнутого консенсуса между сторонами, после оперативных встреч дипломатического корпуса и соответствующих служб на основе их согласия. В связи с этим возросло и число въездов на деловой основе в республику со стороны дипломатического корпуса и спецслужб, а также государственных чиновников, представителей министерств и ведомств разных стран, иностранных фирм и инвесторов.

Таблица 2

Международные, включая туристические потоки
Азербайджана (тыс.чел.) [18, 2001,с.219,309;
18, 2008, с.298; 18, 2011,с.38; 16, 2013, с. 314]

	1996г.	2000 г.	2005г.	2008г.	2009г.	2010г.	2011г.	2012г.
Число иностранных граждан, въезжающих: Всего	210	681	1282.1	1898.9	1830.4	1962.9	2239.1	2484.1
в т. ч.: туристические	105	-	692.7	1042.5	1005.4	1279.8	1561.9	1985.9
Личные поездки	28	61	404.5	608.8	587.2	661.7	269.1	854.6
Деловые поездки	80	606	261.8	394.1	380.0	547.6	591.9	595.3
В качестве туриста	74.0	52.0	18.9	96.0	96.4	127.3	122.0	127.1
Другие туристические	15	14	25.4	39.6	38.2	70.5	700.9	536.0
Число граждан, выезжающих за рубеж: Всего	432	1326	886.9	2162.4	2362.3	3175.6	3550.2	3874.4
в т.ч.: Туристические	215	-	331.7	48.1	1145.1	1819.6	2308.2	2828.9
Личные поездки	135	146	97.7	192.5	96.4	729.3	1157.9	1656.6
Деловые поездки	51	1127	511.7	604.7	660.7	986.3	1150.3	1172.3
В качестве туриста	74	53	43.5	124.2	109.3	158.9	126.9	122.6
Другие туристические	-	-	5.4	6.3	6.9	19.0	1242.0	1045.5

Разбивка, данная выше соответствует разбивке в счетах доходов системы национальных счетов, где деловые поездки включаются в промежуточное потребление производителей, в то время как личные поездки включаются в конечное потребление домашних хозяйств. Только за 2000-2012гг. число последних выросло, как среди нерезидентов, так и резидентов. Однако темпы роста были разными. В общем числе въезжающих в Азербайджан иностранных граждан, число личных поездок выросло за эти годы в 30.5 раза, среднегодовой темп прироста составил 1.9 %, или 51.6 тыс.чел., а их доля в общем числе въезжающих граждан повысилась на 21.1.0 п.п., составив 34.4%. В общем числе выезжающих из республики число личных поездок выросло в 9.0 раз, среднегодовой темп прироста составил 0.6 % или 91.5 тыс.чел.,

что можно объяснить укреплением международных связей с зарубежными странами, въездами и выездами, как на заработки в соседние и другие государства, так и в связи с укреплением личных связей между иностранными подданными и гражданами Азербайджана. В абсолютном выражении их численность составила 1.5 млн. чел. Общее же число личных туристических поездок по выездам на лечение, посещение святых мест возросло в 50.0 раз, а их доля в общем объеме туристических потоков за 2005-2012гг. поднялась с 2.0 до 32.9% или на 30.9 п.п., составив 4.8 млн. чел.

Это весьма прогрессивная тенденция, и в дальнейшем, в связи с социально- демократическими преобразованиями, будет возрастать. Кроме того, структура международных туристических поездок граждан, включая резидентов и нерезидентов отражает позитивные сдвиги, происшедшие в развитии экономики страны и роста доходов его населения и, в особенности, за последние 5-6 лет..

Данные показывают, что общее число международных перевозок по въездам иностранных граждан всеми видами транспорта только за 2005-2012гг. вырос в 1.5 раза, среднегодовой прирост- 10.0%, тогда как число въездов автомобильным, железнодорожным транспортом сократилось в 1.5 раза, водным повысилось– в 1.1раз, воздушным -в 2.3 раза, среднегодовой прирост по последнему составил 26.0%. Причем число въездов иностранных граждан воздушным транспортом в Азербайджан выросло в разы, тогда как их доля существенно снизилась, составив в 2012г.38.1%. Это было связано с повышением числа, а соответственно и доли въездов граждан другими видами транспорта, в частности, автомобильным, водным и железнодорожным, доля которых повысившись на 46. 3 п.п. составила 53.0%

Таблица 3

Международные туристические перевозки граждан
Азербайджана по видам транспорта (в %%)
[18, 2004,с.219, 309;18, 2011, с.37; 16,2013, с.309-310]

	1996г.	2000г.	2003г.	2005 г.	2008 г.	2009г	2010 г.	2011г.	2012г.
Число граждан, въезжающих в Азербайджан Всего:	100	100	100	100	100	100	100	100	100
..... в т.ч. по видам транспорта:									
Автомобильным	6.7	2.8	0.006	52,1	52.1	34.9	36.7	35.4	35.9
Железнодорож- ным	--	0.4	3.5	17,0	17.0	15.7	15.9	16.6	16.3
Воздушным	98.8	96.6	95.0	21.5	30.1	34.1	32.9	35.5	38.1
Водным	0.005	0.002	0.009	0,8	0.8	0.7	0.7	0.9	0.8
другими	--	--	--	--	--	14.6	13.8	11.6	8.9
Число граждан, выезжающих из Азербайджана Всего:	100	100	100	100	100	100	100	100	100
..... в т.ч. по видам транспорта									
Автомобильным	4.4	2.5	0.004	61.8	51.0	28.5	29.9	34.9	33.4
Железнодорож- ным	0.002	0.003	0.002	16.6	16.8	16.4	17.1	16.3	17.2
Воздушным	93.1	94.2	95.7	20.8	31.0	37.9	36.4	36.2	38.8
Водным	0.02	0.03	0.04	0.8	1.2	1.3	1.1	1.1	1.2
Другими	--	--	--	--	--	15.9	15.5	11.5	9.4

Как видно из анализа, в экспорте и импорте услуг доминирует туризм, а также грузовые и пассажирские перевозки.

По выездам резидентов-граждан республики, абсолютное их число выросло в 4.6 раза, среднегодовой прирост-28.8%. В общем числе выездов граждан доля железнодорожного транспорта выросла на 17.0 п.п., составив 17.2%, автомобильным на 29.0 п.п., составив 34.4%. воздушным сократилась на 60.7 п.п., составив 38.8%, По численности и доле, выезд резидентов, пользующихся водным и другими

видами транспорта повысившись составила 410 чел., а по уд. весу 10.6 %.

В связи с этим выросло число резидентов и нерезидентов, а, следовательно, иностранных и своих граждан. При этом доля туристов, которым оказаны услуги в туристической сфере Азербайджана составила 101.4 тыс. чел. или 8.0% от общего числа граждан, пересекающих таможенные границы. Число последних выросло в десятки раз, составив 12.7 млн., из которых 60.9%, приходится на Азербайджан, а 39.1 % на граждан зарубежья. Из их общего числа 27.9% приходилось на страны СНГ, 13.7- на РФ, 12.0-на Грузию, 4.7- на Турцию, 4.4- на Иран, 11.1% - на другие страны. Доходы полученные от туризма за 2005-2012 гг. превышали их расходы в 1.2 раза, составив в целом 28.6 млн. \$.[18,2006, с. 18; 16,2013, с. 310,311,316]

Являясь важнейшим компонентом национальных экономик, туризм требует к своему развитию научно-обоснованного маркетингового подхода.

Одним из базовых факторов развития отрасли является обеспеченность гостиницами, курортами, кадрами, то есть комфортными условиями проживания в объектах, в соответствии с требованиями современных международных стандартов. Это оказывает влияние на повторные заезды и рост их динамики в целом.

Как свидетельствуют данные, число туристических гостиниц и баз в республике выросло, составив 170, число лиц, которым были оказаны услуги возросло от 4.2 тыс. до 8.2тыс. в 2000г.и до 438.5тыс. чел. в 2012г.или 10.4 раза.

Для улучшения положения дел в этой сфере и учитывая важность развития туризма в республике, КМ был принято решение «О создании в Азербайджанской Республике при Министерстве культуры и туризма - Института туризма» и колледжа по туризму в г. Мингечауре. [15,13.02, 2006, № 45] В соответствии же с Указом Президента Азербайджана И.Г.Алиева принята «Государственная Программа «Азербайджанские курорты». [15 27.02, 2007, № 2002]

Таблица 4

Туристические базы и гостиницы Азербайджана
[18, 2004, с.295,303; 17, 2013, с.316,317]

	1995г.	2000г.	2005г.	2009г.	2010г.	2011г.	2012г.
Число туристических гостиниц и баз (единиц.)	23	27	27	81	126	141	170
В них мест (тыс.)	4,8	4,0	33.1	34.8	53.5	66.6	65.1
Число лиц, которым оказаны услуги (тыс. чел.)	40.5	40,0	40.0	59.7	69.9	83.6	101.4

Десятки миллионов туристов каждые четыре года в мире приходят в движение для просмотра Всемирных Олимпийских игр, участия в международных и региональных спортивных соревнованиях и других зрелищных мероприятий, участниками и зрителями которых являются и наши соотечественники. Важную роль в проведении соревнований и привлечении спортивных болельщиков на матчи, как международного, так и регионального и национального уровня имеет наличие спортивных сооружений (стадионов, спортивных комплексов, бассейнов, тиров и т.д.), отвечающих современным требованиям. В этом направлении в республике проводится комплекс мероприятий.

Так, только за 2000-2013 гг. в Азербайджане, динамика всех видов спортивных сооружений была прогрессивной. В целом рост составил - 1.3 раза, а число объектов 10.3 тыс., стадионов же с числом мест более 1.5 тыс. увеличилось – в 2.5 раза, составив 98, число олимпийских комплексов, построенных в соответствии с международными стандартами достигло 34, плавательных бассейнов выросло в 4.9 раза (182), спортивных тиров сократилось - в 1.6 (193). Численность занятых физической культурой и спортом за 2000-2013гг. увеличилась в 4.7раза. В итоге наши спортсмены только за 2005-2012 гг. завоевали 3497 медалей, из которых 1267 золотых, 1022 серебряных, 1218-бронзовых. В целом на каждые 1.0 тыс. чел. занятых спортом в республике приходилось 64.0 единиц спортив-

ного сооружения. Уменьшение ряда видов спортивных сооружений было вызвано реструктуризацией их сети, уточнением отчетности по ним, в соответствии с классификацией в группы, по числу мест, сносом старых и возведением новых современных комплексов, отвечающих международным стандартам.

Таблица 5

Спортивные сооружения в Азербайджане
[16, 2007,с.333,334; 16,2011,с.266; 16, с.83]

	2000г.	2001г	2002г.	2003г.	2005г.	2007г.	2010г.	2012г.	2013г.
Всего (тыс. мест) из них:	7,9	8,1	8,2	8,9	8,7	9.3	9.6	9.9	10.3
Олимпийские комплексы	24	32	34
Стадионы с трибунами 1,5 тыс. мест	75	75	75	66	67	66	56	61	66
Стадионы с трибун. >1,5 тыс. мест	-	-	-	40	63	96	83	83	98
Комплексные спортивные сооружения	399	400	408	411	271	260	53	172	180
Плавательные бассейны	37	38	38	43	45	55	224	182	182
Стрелковые тир	314	314	314	312	296	263	193
Численность лиц, занятых физкультурой, тыс. чел. из них:	355,2	400,5	410,3	539,6	129,8	539.5	1617.4	1660.4	1678.4
Занятых отдельными видами спорта	309,9	325,9	256,8	381.1	376,5	-	-	-	-

В ноябре 2002г. в одном из живописнейших уголков Азербайджана г.Шеки открыт Олимпийский Комплекс для молодежи - пятый по счету спортивный комплекс, построенный за последние годы по инициативе Президента Национального Олимпийского Комитета - ныне Президента Азербайджана И.Г.Алиева, Шемахинский Олимпийский центр, Стадион олимпийского комплекса (Кузанлы). Аналогичные комплексы были открыты в г.Баку, на Апшероне в пос. Маштага, гг.Нахичевань, Гянджа, Барда, Ленкорань, Куба и др. За последние годы в республике завершены реставрационные и отделочные работы и введены в строй еще ряд спортивных комплексов и сооружений: Спортивно-концертный комплекс им. Г.А.Алиева, учебно-спортивный центр «Кюр», Спортивные сооружения - Габалы, Закаталы, Евлаха, Европейских игр 2015г. в г. Баку. Продолжается строительство новых спортивных комплексов и в других регионах. В итоге всего этого Азербайджан по достижениям в спорте входит в число ведущих стран мира.[13, с.3-4] В г. Сидней (Австралия) на XXVII-летних Олимпийских играх в 2000г. наши спортсмены в общекомандном зачете заняли 34-е, а в Европейских играх, проведенных в нашей столице -г. Баку в 2015г –почетное 2-ое место.

О важности развития индустрии туризма в Азербайджане свидетельствует и принятие Закона о туризме (04.06.1999г.). Закон в первую очередь направлен на создание правовой базы, восстановление принципов государственной политики и регулирование возникающих здесь отношений, а также на использование заложенного здесь потенциала.

Среди иностранных туристов все больше растет число целенаправленных потоков, выезжающих одновременно как для лечения и отдыха, так и занятий спортом и посещения спортивных состязаний. В этом плане в Азербайджане, как и других странах СНГ, при соответствующем финансировании,

есть все условия для развития курортно-оздоровительного туризма и занятий спортом. Для характеристики уровня развития спорта важное значение имеют не столько его результирующие показатели, сколько массовость охвата, а значит и укрепление здоровья подрастающего поколения, а также снижение заболеваемости, как среди детей, так и взрослого населения в повышении коэффициента его дожития.

В Азербайджане в деле реформирования и развития туризма все более заметную роль стали играть международные структуры, во главе с Всемирной организацией по туризму (ВОТ), куда входят и ряд стран СНГ. Для характеристики роли туризма в развитии национальной экономики в перспективе, важно выделить и то влияние, которое он будет оказывать на развитие местных производств и технологий, а также развитие сопутствующих ему услуг, обслуживание гостиничных и спортивных комплексов, туристических баз, домов отдыха, гаваней и причалов, морских и речных портов и др.

При правильном подходе и организации туризм способствует возрождению и развитию народно-художественных промыслов и ремесел, созданию произведений прикладного искусства, ювелирных изделий и др.

В развитии услуг по обслуживанию клиентов в стране пребывания, все более проявляет себя тенденция растущей взаимосвязи отраслей здравоохранения, физкультуры и спорта с одной стороны, и международного туризма, с другой.

На приток туристов в республику и выезд своих граждан за рубеж отрицательное влияние оказывают не только наличие очага военного конфликта, но и качество обслуживания, а также число мест в гостиницах и туристических базах и т.д. Эти негативные моменты характерны и для традиционных центров туризма – то есть для стран ВЕ и СНГ. За последнее десятилетие доля стран Западной Европы в общем объеме туристических заездов снизилась, но в тоже время, выросла

доля стран ВЕ и Азиатских стран. Однако со всей определенностью можно констатировать, что пока туристические ресурсы ННГ, включая Азербайджан, используются недостаточно, в плане показа своего исторического и культурного наследия. Путешественников из других стран все более привлекают малоизвестные им регионы ВЕ и СНГ, в течение 70-ти лет изолированных от остального мира. Следует также отметить, что рост международного туризма находится в прямой зависимости от развития баланса платежей. Азербайджан в международном туризме пока что, как и другие страны СНГ, является нетто-импортером.

Анализ показывает, что частные инвестиции, как внутренние, так и привлекаемые извне направляются в банковскую сферу, сферу торговли, общественного питания и строительные услуги, то есть в отрасли, где извлекается наибольшая прибыль, государственные же капиталовложения в малопродуктивные отрасли, с замедленным оборотом капитала или в отрасли социальной инфраструктуры.

Несмотря на повышение доли услуг в общем объеме привлеченного в экономику республики иностранного капитала в форме прямых и портфельных инвестиций, их общий объем в услугах и, в частности, в туризме, а также НИОКР - остается небольшим. Неравномерно размещены совместные и 100% предприятия туризма по регионам республики. Необходимо более активно привлекать в эту сферу частный сектор, укреплять государственно - частное партнерство через формирование механизма взаимодействия между ними, широко используя государственные гарантии, базирующиеся на понятных для всех принципах.

За счет развития научно-технического и коммерческого обмена технической информацией, осмотра памятников архитектуры, выставок, зрелищных и спортивных игр, ярмарок и других видов туризма и повышения качества обслуживания

в этой сфере можно обеспечить существенный рост доходной части бюджета Азербайджана. В итоге международный туризм будет способствовать интеграции страны во все более глобализирующийся мирохозяйственный комплекс, развитию и возрождению его этносов и мультикультур.

ЛИТЕРАТУРЫ И СТАТИСТИЧЕСКИХ ДАННЫХ

1. Əliyev M.H. Sosial təminat hüququ. Bakı, BDU nəşriyyatı, 2002, 147 s.
2. Ахмедов А.И., Гаджиев Э.М., Заманов З.А. Международный туризм: (Учебн. пособие). Баку, Сяда, 2000, 140 s.
3. Гаджиев Э.М., Еганлы С.Т. Международный туризм и развитие туризма в Азербайджанской Республике. Баку, Səda, 2003, 292 s.
4. Демидова Л.С. Сфера услуг в постиндустриальной экономике // МЭ и МО, 1999, № 2.
5. Дмитриев М. Социальная сфера в условиях финансового кризиса: проблемы адаптации. // Вопросы экономики, 1999, № 2.
6. Доклад о мировом развитии 2004 года, как повысить эффективность услуг для бедного населения. Перев.с англ. М., Весь мир, 2004, 352с, [http: //www. Inf ram.ru](http://www. Inf ram.ru)
7. Друзик Я.С.Мировая экономика на финише XXI века. Минск, Экономпресс, с. 10.
8. Караваева П.А. Развитие международного туризма в регионах мира. // Вестник, МГУ, сер .5. М., Наука, 1997, № 2.
9. Кастельс М. Информационная эпоха, экономика, общество и культура. Перевод с англ. под науч. редакцией О.И.Шкаратана.- М.: ГУ ВШЭ, 2000,с.560
10. Касумов Р.М. Рынок международного туризма в Азербайджане: проблемы и перспективы развития в XXI веке. Матер. II-ой республ. научно-практич. конф. «Азербайджан на пороге XXI в.» ,т.II, Баку, Şərq-Qərb, 1998, с.5.

11. Переходный период: анализ и уроки первого десятилетия стран ВЕ и бывшего Союза. М., Изд-во Весь мир, 2002, 296 с.
12. Розанова Т.П. Туристический маркетинг// Маркетинг в России и за рубежом, 1998, № 3.
13. Салманов А.А. Можем ли мы жить за счет доходов от туризма? Вышка, 1999, 19,02
14. Указы Президента Азербайджанской Республики Г.А.Алиева за 1993-2003гг., Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin rəsmi nəşri. 1993-2003-ci illər
15. Указы Президента Азербайджанской Республики И.Г.Алиева за 2004-2013гг. Азәрбайҗан Республикасынын Qanunvericilik Toplusu, 2004-2013-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikası Milli Meclisinin rəsmi nəşriyyatı.
16. Azərbaycanca səhiyyə, sosial təminat və mənzil şəraiti. ARDSK Bakı, 2013, 251 s.
17. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ARDSK, Bakı, 804 s., 1999-2004, 2007, 2013, s. 308-317
18. Azərbaycanca turizm, ARDSK, Bakı, 174 s., 2011, 2013,
19. Азербайджан в цифрах, Баку, 1996
20. World Development Indicators, 2011, Tabl. 1-6.19, p.167-390
21. World Imports of commercial services by region 2001, 2011, Table III.5. WDI, WB.

Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq turizmin inkişafı

E.Emir-Ilyasova

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında müstəqilliyin bərpa olunduğu illərdə beynəlxalq turizmin inkişafı araşdırılır. Təhlildə makrosəviyyədə turizm xidmətlərinin nəticəverən və struktur (dinamikası, turizm növləri, qrup ökələr və ayrı-ayrı ökələr üzrə, qəbilrər

və çəkilən xərclər, turizm sahəsində istifadə olunan nəqliyyat növlərinə aid göstəriciləri cəlb olunur), həmçinin turizm sahəsinin inkişafın əsas istiqamətləri və prioritetləri diqqətdən qaçırılmır. Bütövlükdə edilən təhlil müqayisəyə zəmin yaradır. Bu isə özündə Azərbaycanın dünyaya funksional açıqlıq dərəcəsini izləməyə imkan verir və turizmde strateji proqnozlara baza yaradır.

***Development of international tourism
in Azerbaijan Republic***

E.Emir-İlyasova

Abstract

In the article of development of the international tourism for the years of independence of the Republic of Azerbaijan are studied. An analysis is made of the resulting and structural indices (in dynamics by the kinds of the tourist services, by the groups of the countries and separate countries, branches and expenditures, kinds of transport) on macrolevel, as well the basis directions and priorities of the development in the sphere of tourism in a perspective.

All this permits possibility as a result the functional openness of Azerbaijan to the world as well to create a base for the formation of the strategical foundations of development in tourism.

ARAN İQTİSADI RAYONUNDA İSTEHSAL SAHƏLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PRİORİTETLƏRİ

Vahid ABBASOV, *i.e.d., prof.*

Fərhad MİKAYİLOV, *i.f.d.*

Vəfa CƏFƏROVA, *İİETİ-nin böyük elmi işçisi*

Aliyə ŞABANOVA, *İİETİ-nin baş mütəxəssisi*

Xülasə

Aran iqtisadi rayonunun ayrı-ayrı inzibati əraziləri üzrə kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalının mövcud vəziyyəti araşdırılmışdır. İqtisadi rayonun təbii-iqlim şəraitləri, əhalinin demoqrafik vəziyyəti, əmək resurslarından istifadə məsələləri, məşğulluq və gəlirlilik səviyyələri araşdırılmaqla iqtisadi inkişaf xarakteristikası şərh edilmişdir. Aran iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri xarakterizə olunaraq, kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalında, ticarət sahələrinin fəaliyyətindəki rolu müəyyənləşdirilərək, kapital qoyuluşu və yeni iş yerlərinin yaradılması istiqamətindəki fəaliyyətlərə qiymət verilmişdir.

Aran iqtisadi rayonunun iqtisadi potensialının əsasında kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar olan emal, ticarət və sair sahələrin olduğunu nəzərə alaraq, ən vacib bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrinin mövcud vəziyyətinə dair ilkin statistik məlumatlar əsasında, müəyyən analitik və qrafiki təhlillər aparılmışdır. Taxıl, pambıq, tərəvəz məhsullarının əkin sahələri və istehsalında baş verən dəyişikliklər, bunları doğuran obyektiv və subyektiv səbəblər müəyyənləşdirilmişdir. Heyvandarlığın əsas məhsulları olan ət, süd və yumurta istehsalının mövcud vəziyyətinə və artırılması yollarına dair təhlillər aparılmışdır.

İqtisadi rayonda sənaye potensialının mövcud vəziyyəti və bu potensialdan istifadə imkanları müəyyənləşdirilmişdir. Kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalının artırılmasında sahələrarası istehsal və iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin prioritetlərinə dair təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı, taxılçılıq, pambıqçılıq, tərəvəzçilik, ətçilik, südçülük, emal sənayesi, inteqrasiya əlaqələri.*

1. Aran iqtisadi rayonunun iqtisadi xarakteristikası

Müasir şəraitdə aqrar-sənaye kompleksi sisteminə daxil olan müəssisə və təşkilatlarda mülkiyyətçiliyin və təsərrüfatçılığın müxtəlif formalarının fəaliyyəti üçün hüquqi və bir sıra təşkilati şəraitlər yaradılmışdır. Kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalçılara sərbəst fəaliyyətlər qurmağa imkan verən bütün şəraitlər yaradılmış, emal sahələri ilə əlaqələrin qurulmasında, satışın sərbəstləşdirilməsində, maddi-texniki resursların alınmasında, əldə olunan gəlirlərin bölüşdürülməsində və s. sahələrdə xeyli sərbəstliklər qazanılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq hələ də kənd təsərrüfatı istehsalının bütün sahələrində mövcud potensialdan tam istifadə olunmur, xüsusilə texniki bitkilər istehsalındakı geriləmələrə son qoyulsa da, hələ də ənənəvi istehsal sahələrindəki inkişaf templəri qaneedici səviyyədə deyildir. Təbii xammallara olan tələbatların durmadan artdığı indiki şəraitdə pambıqtəmizləmə, əyiriçilik və toxuculuq sənayelərinin kənd təsərrüfatı mənzəli sənaye xammalları ilə təmin olunmasında vacib və yeganə rol oynayan pambıqçılığın inkişafı qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Buna səbəb olan amillərdən biri kimi ənənəvi bazarların itirilməsi göstərilərsə də, emal müəssisələri ilə istehsal və iqtisadi əlaqələrdə az əhəmiyyət kəsb etməyən iqtisadi stimullardan lazımcınca yararlanılmasını, bu sahəyə diqqətin artırılmasını tələb edir. Aran iqtisadi rayonu isə pambıq istehsalının həyata keçirilməsi üçün təbii-iqlim şəraitinə malik olan və faktiki olaraq bu texniki bitkinin yetişdirildiyi məkan olmaqla, həm də taxılçılığın, tərəvəzçiliyin, heyvandarlığın və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin də inkişafında potensial imkanlara malik olan kənd təsərrüfatı regionudur.

Ərazidə kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşması və əhəlinin yerləşməsi təbii-iqlim şəraitindən çox asılıdır. Əsas təbii sərvətləri günəşli günlərin sayının çox olması və illik temperaturun yüksək olmasından, Kür və Araz çaylarının su ehtiyatlarından və əkinə yararlı geniş torpaq fondundan ibarətdir. Respublikamızın əkinçilik regionu olan Aran iqtisadi rayonunun torpaq örtüyü

əsas etibarilə boz və açıq şabalıdı rəngli torpaqların müxtəlif növlərindən ibarətdir.

İqtisadi rayonun ərazisi 21,43 min km² olmaqla. ölkə ərazisinin 24,7%-ni əhatə edir. İqtisadi rayonda 15 rayon, 3 şəhər, 36 qəsəbə və 793 kənd yaşayış məntəqəsi, 429 kənd inzibati ərazi vahidi və 732 bələdiyyə mövcuddur. Ölkə ərazisi ilə müqayisədə, Aran iqtisadi rayonunun ərazisində demoqrafik vəziyyət əhalinin sıxlığı, şəhər və kənd əhalisi arasındakı nisbətlər baxımından bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

Aran iqtisadi rayonunun əhalisi 2015-ci ilin 1 yanvar tarixinə 1933,2 min nəfər olmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 22,1 min nəfər və ya 1,15% artaraq, ölkə əhalisinin 20,2%-ni təşkil edir.

İqtisadi rayon əhalisinin 37,3%-i şəhərlərdə, 62,7%-i isə kəndlərdə yaşayır. Əhalinin ən çox məskunlaşdığı rayon Sabirabad rayonunda 167,4 min nəfər, ən az məskunlaşdığı Zərdab rayonunda isə 56,3 min nəfər olmaqla, uyğun olaraq, iqtisadi rayonun əhalisinin 8,7%-ni və 2,9%-ni təşkil edir.

2015-ci ilin 1 yanvar tarixinə Aran iqtisadi rayonunda doğulanların sayı 37,2 min nəfər, ölənlərin sayı isə 11,8 min nəfər olmaqla, regionda təbii artım 25,4 min nəfər olmuş, 18,1 min nikah və 2,01 minə qədər boşanma halı qeydə alınmışdır.

Müqayisə olunan dövrdə iqtisadi rayonun şəhər və kənd ərazilərində məskunlaşaraq yaşamaq üçüngələnlərin sayı 3809 nəfər və rayondan gedənlərin sayı 3039 nəfər olmaqla, miqrasiya saldosu 786 nəfər təşkil etmişdir. Demoqrafik vəziyyətdə müşahidə olunan müsbət cəhətlərlə yanaşı, müəyyən geriləmələr də müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, iqtisadi rayon əhalisi üzrəbağlanan nikahların sayı 2,8% azalaraq, əhalinin artım sürəti ilə müqayisədə xüsusi çəkisi aşağı düşmüşdür. Bütün bunlarla bərabər, boşanmaların sayı əvvəlki ilə nisbətən 8,69% artmışdır.

Ölkənin əmək bazarı ilə müqayisədə, iqtisadi rayonun əmək bazarı istehsalın sahə strukturuna müvafiq olaraq formalaşmış və

inkişaf etməkdədir. Aran iqtisadi rayonunda 1 yanvar 2015-ci il tarixinə əmək qabiliyyətli yaşda olan əhalinin sayı 1183,5 min nəfər və ya ümumi əhalinin 57,7%-i qədər olmuşdur. Əmək qabiliyyətli yaşda olan əhalinin tərkibində kişilərin sayı 593,2 min nəfər, qadınların sayı isə 590,4 min nəfər təşkil etmişdir ki, bu da əmək qabiliyyətli əhalinin təqribən 49,9%-ni təşkil edir.

Əmək qabiliyyətli əhalinin 605,5 min nəfərini, yaxud 51,2%-ə qədərini məşğul olan əhali təşkil edir. Məşğulluq xidmətlərinə müraciət edərək işsizlik statusu alanlar isə 2010 nəfər, yaxud 0,17% təşkil edir ki, bu da ötən illə müqayisədə 88 nəfər azdır. Əmək qabiliyyətli əhalinin 48%-ə qədəri isə özünün məşğulluq şəraitində fəaliyyət göstərir ki, bu da əsas fəaliyyət sahəsi kənd təsərrüfatı olan iqtisadi rayon üçün məqbul sayıla bilər. 01 yanvar 2015-ci il tarixinə regionda muzzla işləyənlərin sayı 210,2 min nəfər olmuşdur ki, bu da ötən illə müqayisədə 17,2 min nəfər çoxdur. Muzzla işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı isə 241,5 manat təşkil etmişdir ki, bu da ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı səviyyəsindən iki dəfəyə qədər aşağıdır. İqtisadi rayon üzrə 874 nəfər işsizlik müavinəti almış və bu müavinətlərin orta aylıq məbləği 179 manat olmuşdur. Ayrı-ayrı rayonlarda işsizlik müavinəti almış əhalinin sayı 4 nəfərdən 151 nəfər arasında dəyişərək, işsizlik müavinətlərinin səviyyəsində də özünü biruzə vermişdir. İşsizlik müavinəti almış əhalinin sayı çox olmasa da, müavinətlərin aylıq məbləği, bəzi rayonlarda muzzla işləyənlərin orta əmək haqqının 92%-ni, bəzilərinə isə 50%-ə qədərini təşkil etsə də, bəzi rayonlarda, hətta orta aylıq əmək haqqından çox olduğu da müşahidə olunmaqdadır. Bu qeyd olunanlar da təbiidir ki, məşğulluğun stimullaşdırılmasına və əmək resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə mənfi təsir göstərir.

Aran iqtisadi rayonunda fiziki şəxs kimi fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin sayı 89,8 min vahid təşkil edir ki, bu da ölkə üzrə fiziki şəxs kimi fəaliyyət göstərən bütün təsərrüfat subyektlərinin 19,8%-ni təşkil edir. Ölkə üzrə sənaye məhsulunun 0,25%-i, o cümlədən Bakı şəhəri istisna olmaqla isə 23,4%-i,

kənd təsərrüfatı məhsulunun 30,2%-nin bu iqtisadi rayonun payına düşməsinə baxmayaraq, pərakəndə ticarət dövriyyəsinin 14,2%-i, əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin isə cəmi 8,4%-ə qədər bu iqtisadi rayonun payına düşür. Bunlarla yanaşı, yeni yaradılmış cəmi iş yerlərinin 20,6%-i, o cümlədən yeni yaradılmış müəssisə və təşkilatlardakı iş yerlərinin 17,1%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Yeni yaradılmış iş yerlərinin sayında kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 11,3%, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 20,5%, tikinti, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və ticarət sferalarının xüsusi çəkisi 17,8%, digər xidmət sahələrinin xüsusi çəkisi isə 50,4% təşkil etmişdir.

2. Aran iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı istehsalının mövcud vəziyyəti

Aran iqtisadi rayonunda iqtisadi fəaliyyətin əsas sahələrindən birikənd təsərrüfatıdır. Bu sahədə meyvəçilik, tərəvəzçilik, taxılçılıq, kartofçuluq, üzümçülük, bostan məhsulları və heyvandarlıq aparıcı rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında 1996-cı ildən başlanmış aqrar islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq, Aran iqtisadi rayonunda da torpaq sahələri, bir sıra maddi-texniki resurslar özəlləşdirilərək kənd əhalisinin xüsusi mülkiyyətinə verilmişdir. Ardıcıl və məqsədyönlü aparılmış islahatlar nəticəsində regionda əksər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında dinamik artımın baş verməsi faktları müşahidə edilməkdədir. Kənd təsərrüfatının strateji sahəsi olan taxılçılıqda islahatların ardıcıl və mərhələli davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, kənd təsərrüfatı istehsalının bir çox sahələrində yüksək artım tempərinə nail olunmuş, eyni zamanda Ağcabədi rayonu ərazisində pilot layihə kimi yaradılan “Qarabağ Taxıl” MMC və digər fərdi sahibkarlıq təsərrüfatlarında da yüksək məhsuldarlıq və səmərəliliyə nail olunması, təsərrüfatçılıqda baş verən təşkilatçılıq və struktur dəyişiklikləri, keçirilməsi labüd olan bu kimi digər layihələrin də məqsəduyğunluğuna zəmin yaratmışdır.

Ölkənin kənd təsərrüfatı və əhalinin məşğulluğu üçün xüsusi önəmliliyi olan bu iqtisadi rayonda, 2014-cü il üzrə kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində istehsal edilən ümumi məhsulun faktiki qiymətlərlə dəyəri 1679,07 mln manat təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4,9% çox olmuşdur. Aran iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 788,97 min hektar təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən cüzi də olsa azalmışdır. Bitkiçilik sahələri regionun kənd əhalisinin əsas məşğuliyyət sahələrindən birini təşkil etdiyindən, bitkiçiliyin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsi mühüm sosial və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Bitkiçilik sahələrinin inkişafı ilk növbədə bir-biri ilə əlaqəli olan və qarşılıqlı asılılıq təşkil edən tədbirlər kompleksindən ibarət olmaqla davam etdirilməkdədir. Bu tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi zamanı bitkiçiliyin bütövlükdə cəmiyyət üçün və iqtisadi fəaliyyətin digər sahələri üçün əhəmiyyətliliyi diqqət mərkəzində saxlanılmaqla inkişaf etdirilməsi meyilləri müşahidə olunmaqdadır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bitkiçiliyin istehlak tələbatları üçün əhəmiyyətliliyi də çoxşaxəliliyi ilə seçildiyindən, diqqət obyektindən yayındırılması müşahidə olunmaqdadır. Bitkiçiliyin əhəmiyyətliliyi hər şeydən əvvəl əhalinin ərzaq tələbatını, qida və yüngül sənayenin isə xammal tələbatını ödəyən taxıl, tərəvəz, meyvə, süfrə üzümü, bostan, pambıq, tütün, texniki üzüm və s. kimi kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmə səviyyəsi ilə müəyyənləşir ki, burada da bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının, əsasən də texniki bitkilər istehsalının həcmində vaxtaşırı azalmalar müşahidə olunmaqdadır.

Bitkiçiliyin inkişafı isə öz növbəsində son dərəcə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan istifadə səviyyəsindən asılıdır. Bütün bunlara əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, son qırx ilə yaxın bir dövrdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların həcmi 11,8%-ə qədər artırılmışdır. Bitkiçiliyin ayrı-ayrı sahələrinin istehsal və aqrotexniki xitmətlərə olan tələbatlarına uyğun olaraq, suvarılan torpaqların da ümumi sahəsi 1129,9 min hektardan

1423,9 min hektara qədər artmışdır ki, bu da müvafiq dövrlə müqayisədə 26,0% çoxdur. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların ümumi sahəsində müşahidə olunan bu artım, əsasən meliorasiya və irriqasiya tədbirləri nəticəsində bataqlıq və şoranlıq torpaqlarının əkin dövriyyəsinə qaytarılması ilə əlaqədardır ki, bunun da ən çox hissəsi Aran iqtisadi rayonunun payına düşür. Hər nəfərə düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 0,41 hektar təşkil etsə də, ayrı-ayrı rayonlarda bu göstərici müxtəlif səviyyədə dəyişir. Belə ki, Beyləqan rayonunda bu göstərici ən yüksək olub 0,86 hektardan, Sabirabad rayonunda 0,35 hektara qədər dəyişir.

Bütövlükdə ölkə üzrə çoxillik əkmələrin və dincə qoyulmuş torpaqların azalması hesabına əkinə istifadə olunan torpaqların sahəsi 36,8 %-ə qədər artmışdır. Bu artımın isə 13 %-dən çoxu müstəqillik əldə etdiyimiz dövrün payına düşür. Əkin yerlərinin dincə qoyulmuş torpaqların becərilməsi və çoxillik əkmələr hesabına artırılması heç də kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrindən səmərəli istifadə edilməsinə dəlalət etmir. Dincə qoyulmuş torpaqların həcmi sabit saxlanmadan növbəli əkin dövriyyəsinə həyata keçirmək mümkün olmayacaqdır və bu da son nəticədə torpaqlardan istifadənin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərəcəkdir.

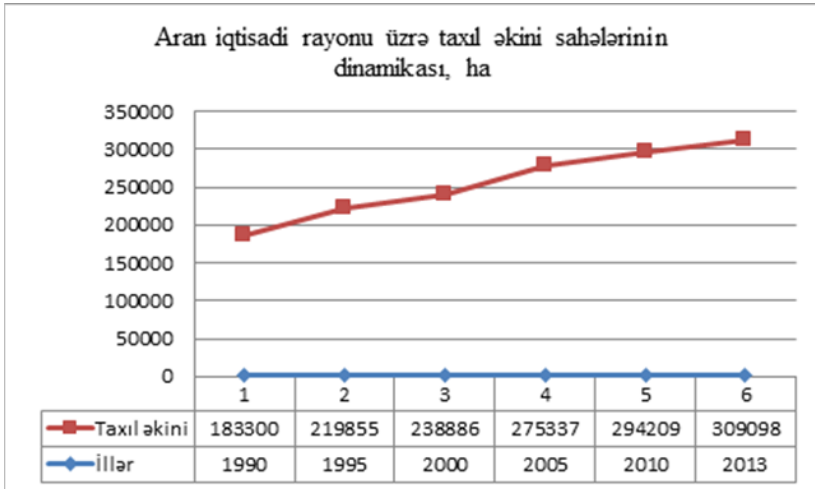
Torpaqdan istifadə birbaşa bitkiçiliklə əlaqədar olduğundan, müqayisəli qiymətlərlə bitkiçilik məhsullarının ümumi məhsulunun dəyəri müvafiq dövrlə müqayisədə 15,4 % azalmışdır. Bu azalmanın əsas səbəbi yeni yaradılan təsərrüfatlarda və torpaq payı almış fərdi kəndli təsərrüfatlarında torpaq sahələrindən səmərəli istifadə olunmamasıdır. Yerlərdə təsərrüfatlara göstərilən maddi-texniki, aqrokimyəvi və s. xidmətlərin aşağı səviyyədə olması, investisiya və bazar infrastrukturalarının fəaliyyətinin lazımi səviyyədə təşkil olunmaması, son nəticədə bu sahənin gəlirliliyinin aşağı düşməsinə səbəb olan əsas amillərdən birinə çevrilmişdir.

Əhalinin ərzaq və qida məhsullarına, heyvandarlığın isə

qarışıq yemlərə olan tələbatlarının ödənilməsində taxılçılığın inkişafı mühüm rol oynayır. Taxıl məhsulları istehsalı çörək bişirmə sənayesini, biskvit sənayesini, qarışıq yemlər sənayesini, un üyütmə sənayesini, alkoqollu içkilər sənayesini, yağ-piy sənayesini və s. sahələrin ən vacib əvəzedilməz xammallarla təmin olunmasında həlledici əhəmiyyətə malikdir.

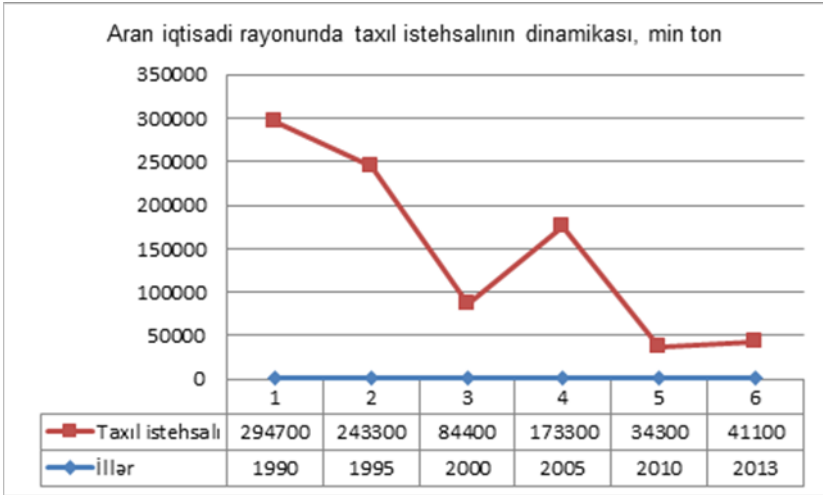
Taxılçılığın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və elmi təminatının gücləndirilməsi sayəsində yüksək məhsuldar taxıl sortlarının yaradılmasına nail olunmaqla, əkin sahələrinin genişləndirilməsi, toxumçuluğun inkişaf etdirilməsi, bu sahəyə yönəldilən üzvi və mineral gübrələrin həcminin artırılması, bitki mühafizəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi və s. nəticəsində taxıl istehsalı 723,4 min tondan 1990-cı ildəki 1413,6 min tona qədər artmışdır ki, bu da müqayisə olunan dövrlə müqayisədə 95,4 % çox olmuşdur. 1990-2013-cü illər ərzində isə ölkə üzrə taxıl istehsalı iki dəfəyə qədər artmışdır.

Aran iqtisadi rayonunda taxıl əkini sahələri son illərdə 1990-cı ilə müqayisədə 1,7 dəfə artmışdır, Ağcabədi və Neftçala rayonlarında isə taxıl əkini sahələri 2,5 dəfəyə qədər artmışdır. Digər rayonlarda isə bu artım 1,1-1,9 dəfə arasında dəyişir.

Heyvandarlığın yem bazasının təmin olunması və əhalinin qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində əvəzsiz rola malik olmasına baxmayaraq, taxıl istehsalı 1995-ci ilə qədər azalmaqla 921,4 min ton təşkil etmişdir. Bu geriləmələr məhsuldarlığın da kəskin azalması ilə müşayiət olunmuşdur. Belə ki, 1990-1995-ci illərdə taxılın məhsuldarlığı 24,2 s/ha-dən 15,1 s/ha-ə qədər, yaxud da 37,7 % azalmışdır. Kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının zəifləməsi, xüsusilə də kənd təsərrüfatı texnikasının, mineral gübrələrin sahələrə verilməsi və bitki mühafizə tədbirlərinin zəifləməsi, torpaqların meliorativ vəziyyətinin pisləşməsi bitkiçiliyin başqa sahələrində olduğu kimi taxılçılığın da istehsalında azalmalara səbəb olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, 1985-ci ildə taxıl əkinlərinin hər hektarına təsiredici maddə hesabı ilə 179 kq mineral gübrə verildiyi halda 1999-cu ildə müvafiq göstərici cəmi 5 kq təşkil etmişdir. Son illərdə isə mineral gübrələrin verilməsi barədə heç söhbətlər də belə getmir və statistik hesabatlarda bu səpkidən olan məlumatlara az yer verilir.

Ölkəmizdə 1995-2013-cü illər ərzində həyata keçirilən məqsədyönlü aqrar siyasətin aparılması bütövlükdə kənd təsərrüfatı istehsalında olduğu kimi taxılçılığın da inkişafına təkan vermişdir. Təsərrüfatçılıq mühitinin yaxşılaşdırılması nəticəsində Aran iqtisadi rayonunda taxıl istehsalı 2000-ci ildə 1,8 dəfə, 2013-cü ildə isə 2,7 dəfəyə qədər artmışdır. Taxıl istehsalının artımı həm ekstensiv amillərin həm də intensiv amillərin təsiri hesabına artmışdır. Belə ki, 1995-ci illə müqayisədə 2000-ci ildə taxıl əkini sahələri 13,7 %, 2005-ci ildə isə 40,7 % artmışdırsa, 2009-cu ildə bu göstərici 0,7 % azalsa da məhsuldarlıq göstəricisinin artması hesabına taxıl istehsalı 2010-2013-cü illər ərzində 1,5 dəfəyə qədər artmışdır. Taxıl istehsalının dinamik artımı son illərdə Aran iqtisadi rayonunda da davam etmişdir. Ən yüksək məhsuldarlıq isə Aran iqtisadi rayonunda müşahidə olunmuşdur ki, bu da ümumi ölkə səviyyəsindən 20,7 % çoxdur. Ayrı-ayrı bölgələrdə taxılın məhsuldarlığı 15,4 sentnerdən 32,0 sentnerə qədər dəyişdiyi halda, Aran iqtisadi rayonunda bu göstərici 29,9 sentner təşkil etmişdir ki, bu da ölkə üzrə ümumi göstəricidən nisbətən yüksəkdir.

Araşdırmalar göstərir ki, bütövlükdə iqtisadi rayon üzrə taxıl istehsalını artırmaq üçün istifadə olunmamış imkanlar çoxdur. Əkinçiliyin intensivləşmə səviyyəsini yüksəltmək üçün torpaqlara üzvi və mineral gübrələrin verilməsini, xəstəlik və zərərvericilərə qarşı kompleks mübarizə tədbirlərinin aparılmasını, suvarma sistemlərinin genişləndirilməsini və meliorativ tədbirlərin yaxşılaşdırılmasını, məhsuldar toxum sortlarının rayonlaşdırılmasını genişləndirməklə ölkədə taxıl istehsalının artırılmasına əlverişli şərait yaratmaq mümkündür. Bütün bu aqrotexniki tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yanaşı taxıl istehsalının artırılmasını təmin etmək üçün iqtisadi tənzimlənmə üsullarından istifadə edilməsinə diqqəti artırmaq vacib şərtlərdən sayıla bilər. Bu tənzimlənmə zamanı dövlətin dolayı iqtisadi və birbaşa tənzimlənmə vasitələrindən istifadəyə lazımı şəraitlərdən və konkret dövrlərdən asılı olaraq üstünlük verilməlidir.

Taxılçılığın inkişafı və ölkə əhalisinin bu qəbildən olan məhsullara tələbatının ödənilməsində dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin əsas məqsədi daxili bazarın qorunması və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bunun ölkə üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq dövlət son zamanlar da və əvvəllərdə də

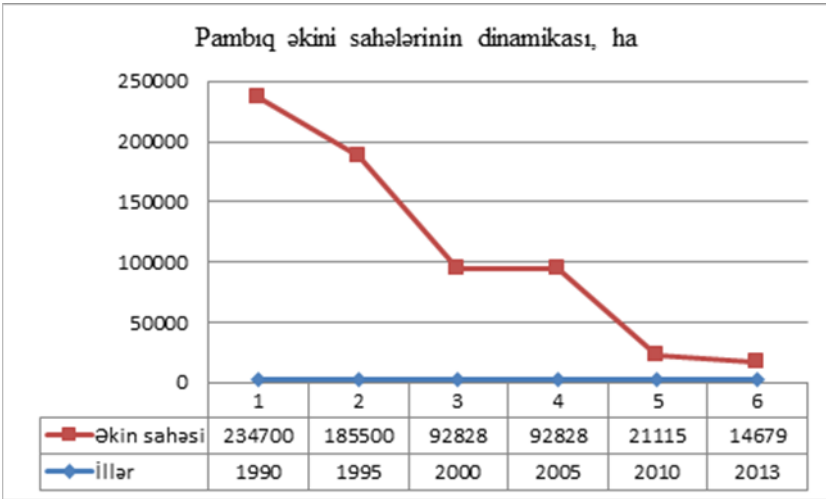
taxılçılığın inkişafına daim qayğı göstərir. Bu istehsal sahəsinin daha da genişləndirilməsi ilə yanaşı ölkədə taxıl ehtiyatı fondunun yaradılmasına dair fərman verilmişdir. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının əsas hissəsi taxıl məhsullarının hesabınaadır. Heyvandarlığın məhsuldarlığının artırılması bilavasitə taxılçılığın inkişaf etdirilməsilə bağlıdır. Əhalinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi son zamanlar dövlətin iqtisadi siyasətində mərkəzi yerdə durur. Bu məsələnin vacibliyindən irəli gələrək ərzaq istehsalı sahəsində, xüsusilə də aqrar bölmədə bazar münasibətlərinin daha da dərinləşdirilməsi məqsədi ilə islahatların ikinci mərhələsinə başlanmışdır. Bu istiqamətlərdə aparılan kompleks tədbirlər aqrar sahənin daha sürətlə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 mart 2001-ci il tarixli 640 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramında» nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkədə ərzaq təminatı ilə bağlı işlərin daha səmərəli aparılmasına təkan vermişdir. Hazırda dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına, o cümlədən taxıl istehsalına birdəfəlik maliyyə yardımları göstərilir.

Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi taxıl istehsalının artırılmasına şərait yaratmışdır. Bu şəraitlər aşağıdakı tədbirlər hesabına təmin oluna bilər. Birinci ən vacib məsələ taxılın məhsuldarlığının yüksəldilməsidir. Məhsuldarlığın yüksəldilməsi təkcə taxıl istehsalının artırılmasına deyil, eyni zamanda istehsalın səmərəliliyinin artırılmasında da real şərtlərdən biridir. Məhsuldarlığın artırılması aqrotexniki tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olub istehsalın artırılmasının intensiv üsullarına əsaslanaraq, toxumçuluq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə, seleksiya işlərinin yaxşılaşdırılmasına, suvarma sistemlərinin yeniləşdirilməsinə, üzüm və mineral gübrələrin verilməsinə, bitki mühafizəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, maddi-texniki təchizatın yüksəldilməsi və növbəli əkin sisteminə əməl olunmasına əsaslanmalıdır. İkincisi

isə, taxılçılıq təsərrüfatının bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyətinin təmin edilməsindən ibarətdir. Taxılçılıq təsərrüfatının bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçirilməsi mövcud istehsal, satış və maliyyələşmə sisteminin tənzimlənməsinin kökündən dəyişməsi əsasında, aqrar sənaye kompleksinin ümumi inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Bu zaman söhbət ölkədə aparılacaq taxıl siyasətinin dəyişməsindən və prinsipial baxımdan isə yeni təsərrüfatçılıq modelinin yaradılmasından gedə bilər.

Aqrar-sənaye kompleksi sahələrinin inkişafında və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində pambıqçılığın inkişafı strateji əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatında əmək tutumlu sahələrdən biri olaraq pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi həm kənd əhalisinin, həm də şəhər əhalisinin il boyu məşğulluq səviyyəsinin artırılmasında, ilkin emal və yüngül sənayenin xammallarla və yarımfabrikatlarla təmin edilməsində vacib rol oynayır. Pambıq istehsalı ölkənin dörd təbii-iqtisadi rayonunu əhatə edərək 21 rayonda əkilib becərilir. Cəmi pambıq əkini sahələrinin 90,5 %-i Aran iqtisadi rayonunun, qalan 9,5 %-i isə digər rayonların payına düşür. Respublika üzrə pambıq istehsalı 2005-ci ildə 196,6 min tona çatmışdır ki, bu da 2000-ci illə müqayisədə 2,1 dəfə çoxdur. Son zamanlar bu sahəyə diqqətin zəifləməsi nəticəsində 2009-cu ildə istehsal 1995-ci illə müqayisədə 8,6 dəfə, 2000-ci illə müqayisədə 2,9 dəfə azalmışdır. Son zamanlar pambıqçılığın bazar iqtisadiyyatı əsasında inkişafına, pambıqtəmizləmə və digər sənaye sahələrinin özəlləşdirilməsinə, sərbəst alqı-satqı münasibətlərinə keçilməsinə baxmayaraq 1990-cı illə müqayisədə pambıq istehsalının səviyyəsi hələ çox aşağıdır. Daxili bazarın lazımi səviyyədə qoruna bilməməsi və pambıqçılıqda kooperasiya-integrasiya əlaqələrinin lazımi səviyyədə tənzimlənməməsi nəticəsində pambıq istehsalı həmin dövrlə müqayisədə 17 dəfəyə qədər azalmışdır. Müqayisə olunan dövrdə pambıq əkini sahələri 12,4 dəfə azalmışdır və istehsalın aşağı düşməsində məhsuldarlıq da əsas rol oynamışdır. Belə ki, pambıq istehsalında hər

hektardan məhsuldarlıq 20,6 sentnerdən 15,5 sentnerə düşmüş, yaxud da 24,8 % azalmışdır.

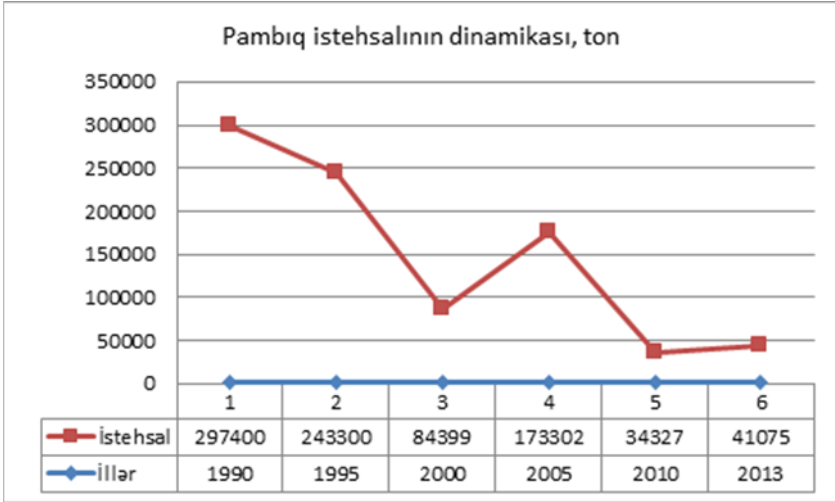

Digər qonşu ölkələrlə müqayisədə ölkəmizdə mövcud olan təbii-iqlim şəraitləri gələcəkdə pambıq istehsalının artırılması üçün zəmin yaradır. Pambıqçılığın ölkəmizdə ənənəvi istehsal sahəsi olduğunu, uzun illərdən bəri bu sahədə toplanmış təcrübə və verdişləri, istehsal və emal infrastrukturlarının mövcudluğunu nəzərə alsaq gələcəkdə də bu vacib bitkiçilik sahəsinin inkişafına tərəddüd etmədən rəvac verilməlidir. Son zamanlarda da pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən diqqət və qayğı artırılmışdır. Yerlərdə əkin və səpin işlərinin vaxtlı-vaxtında aparılması üçün maddi-texniki təchizat yaxşılaşdırılır, texnikadan və maşınlardan səmərəli istifadə olunması üçün lizinq fəaliyyətləri genişləndirilir. Çiyid səpininin və aqrotexniki tədbirlərin optimal müddətlərdə aparılması üçün pambıqtəmizləmə müəssisələrinin dəstəyi ilə maliyyələşmə proqramları hazırlanır və həyata keçirilir. Əvvəlcədən pambıq istehsalçılarından məhsulun ilkin satış qiymətləri müəyyənləşdirilərək, avans formasında onlara

maddi və maliyyə yardımları göstərilir.

Ayrı-ayrı rayonlara gəlincə isə ən yüksək məhsuldarlıq göstəricisi Yevlax və Samux rayonlarında qeydə alınmışdır. Bu rayonlarda pambığın məhsuldarlığı müvafiq olaraq 28,2, 25,0 və 24,5 s/ha təşkil etmişdir ki, bu da ölkə üzrə məhsuldarlıq səviyyəsindən 51,5 % yüksəkdir. Pambıq istehsalında ən çox xüsusi çəkiyə malik olan Aran iqtisadi rayonunda isə məhsuldarlığın səviyyəsi 15,4 s/ha olmuşdur ki, bu da ölkə üzrə məhsuldarlıq səviyyəsinə yaxındır. Ona görə də gələcəkdə bu bölgədə məhsuldarlığı və beləliklə də istehsalı artırmaq üçün əlavə tədbirlər planının hazırlanması zəruridir. İstehsalın azalmasının əsas səbəblərindən biri kənd təsərrüfatı istehsalında tədarük qiymətlərinin aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədardır.

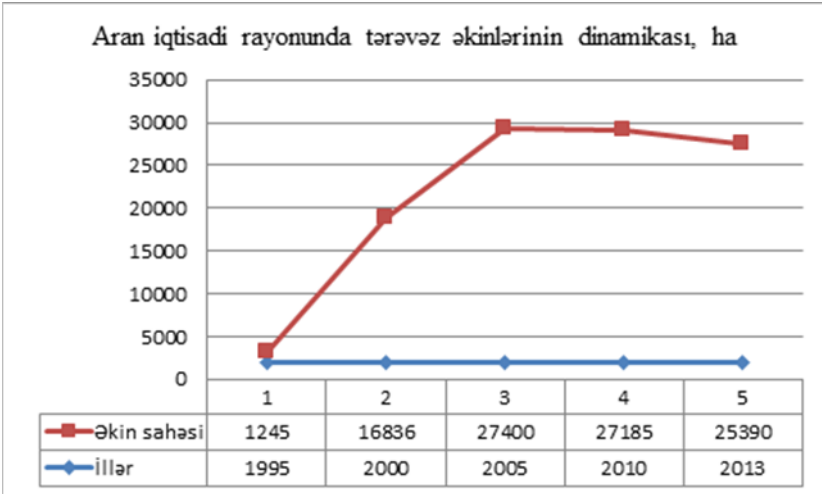
Aran iqtisadi rayonunda pambıqçılığın inkişaf etdirilməsinin həm təbii, həm də sosial-iqtisadi aspektləri mövcuddur. Birincisi pambıqçılıq suvarılan torpaqlarda becərilir ki, bunun üçün də bölgədə zəruri şəraitlər mövcuddur. Bunun üçün suvarma kanallarının bərpa olunmasına, şoranlaşmış torpaqların yuyulmasına, aqrotexniki qaydalara ciddi əməl olunmasına, becərmə texnologiyaları ilə bağlı təsərrüfatlararası üfiqi kooperasiyaların inkişaf etdirilməsinə ciddi fikir verilməlidir. İkinci bir tərəfdən də məhsulun toplanması, tədarük edilməsi, ilkin emalı, saxlanması, satışı üçün bütün fəaliyyətlərin təmin olunması bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllinə təkan verərdi. Hər şeydən əvvəl pambıqçılıqda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şəraitlər yaranır ki, bu da müxtəlif fəaliyyət sahələri arasında inteqrasiya əlaqələrinin gücləndirilməsinə səbəb olur. Yeni fəaliyyət sahələrinin yaranması məşğulluq səviyyəsinin artmasına və iqtisadi fəaliyyətlərdən əldə olunmuş gəlirlərin səviyyəsinə də öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

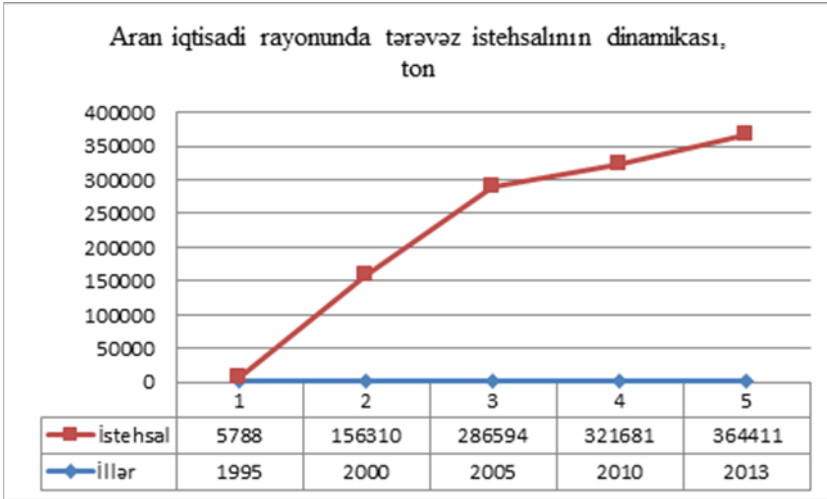
Satılan məhsulun rentabellik səviyyəsinə gəlincə isə pambığın rentabelliği, istehsalın ənənəvi səviyyəsinin yüksək olduğu dövrlərlə müqayisədə nisbətən aşağıdır. Əgər 2005-ci ildə bu göstərici 96,5% təşkil etmişdirsə, 2014-cü ildə 65,9%-ə qədər azalmışdır. Bu göstərici 1985-1990-cı illərin orta rentabellik səviyyəsindən isə 5 dəfəyə qədər aşağıdır. Pambığın rentabellik səviyyəsinin aşağı olması tədarük qiymətlərinin aşağı olması və hər sentnerə düşən əmək məsrəflərinin kəskin artması ilə izah oluna bilər. Belə ki, hər sentner pambığa çəkilən əmək məsrəfləri hal-hazırda artaraq 58,6 saata çatmışdır ki, bu da müqayisə olunan 2005-ci ilə nisbətən 10,2% artmışdır. Əmək məsrəflərinin artması isə istehsalın təmərküzləşmə səviyyəsinin aşağı düşməsi nəticəsində maşınla yığım texnologiyalarından az istifadə olunması ilə də əlaqədardır.

Aran iqtisadi rayonunun kənd təsərrüfatında pambıq istehsalı ilə yanaşı, tərəvəz istehsalı da özünəməxsus yer tutur. Son 18 ildə tərəvəz əkini sahələri 20 dəfədən çox artmışdır ki, bu da əsasən pambıq əkinlərinin hesabına baş vermişdir. Əkin sahələ-

rinin artımı 1995-2005-ci illərdə nisbətən sürətli tempiylə müşahidə olunsada, sonrakı dövrlərdə tərəvəz əkinlərinin sahəsi azalmağa başlamışdır.

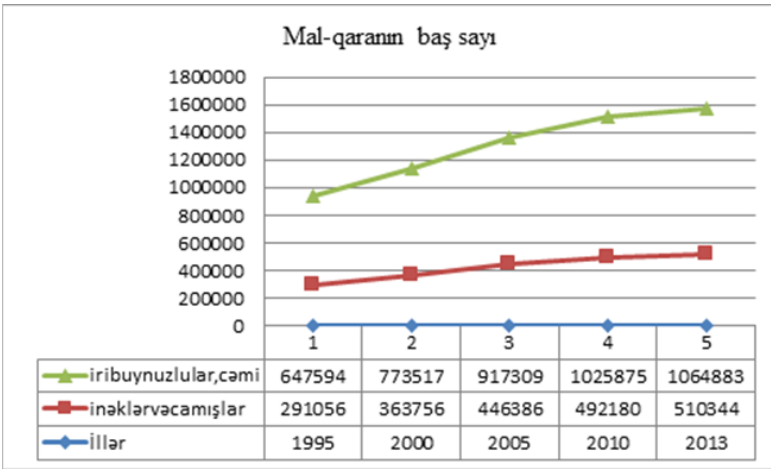
Əkin sahələrinin artması regionda tərəvəz istehsalının artması ilə müşayiət olunmuşdur. İstehsalın artımında ekstensiv amillərlə yanaşı intensiv amillərin də böyük təsiri müşahidə olunmaqdadır. Məhz intensiv amillərin təsirindən tərəvəzin orta məhsuldarlığı müqayisə olunan dövrdə iki dəfəyə qədər artmışdır ki, bu da hər hektar əkin sahəsinə verilən mineral və üzvi gübrələrin həcmnin artırılmasından, əkin sahələrinə göstərilən aqrotexniki xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasından xəbər verir. Tərəvəz istehsalından əldə olunan gəlirlərin həcmi pambıq istehsalına nisbətən aşağı olsa da, tərəvəz istehsalına üstünlük verilməsinin bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır.

Qrafikdən görüldüyü kimi, tərəvəz istehsalı məhsuldarlığa nisbətən daha yüksək templərlə artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə əkin sahələri 20 dəfəyə qədər artsa da, tərəvəz istehsalı 63 dəfəyə qədər artaraq, istehsalın intensivləşməsinin yüksək olduğundan xəbər verir. Tərəvəz istehsalında Ağdaş, Biləsuvar və Sabirabad rayonlarının xüsusi çəkisi digər rayonlara nisbətən yüksəkdir, iqtisadi rayon üzrə tərəvəz istehsalının 46,8%-i bu rayonların payına düşür. Məhsuldarlıq səviyyəsinə görə də bu rayonların göstəriciləri 1,5-2 dəfəyə qədər yüksəkdir. Ayrı-ayrı rayonlarda tək-cə məhsuldarlıq göstəricisinin artırılması hesabına tərəvəz istehsalını xeyli artırmaq imkanları mövcuddur. Digər bir tərəfdən də məhsuldarlığın artırılması kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və səmərəliliyinin artırılmasına imkan verərdi.

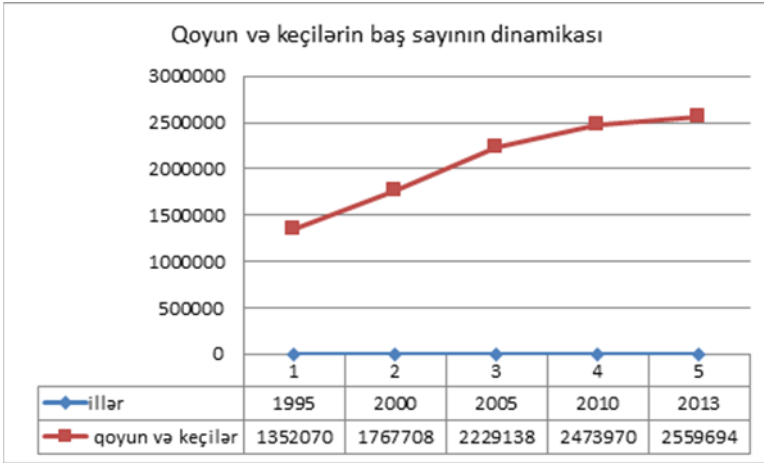
Aran iqtisadi rayonunun istehsal potensialının formalaşmasında və inkişafında heyvandarlıq özünəməxsus yer tutur. 1 yanvar 2015-ci il tarixinə Aran iqtisadi rayonunda iribuyuzlu mal-qaranın sayı 1073,0 min baş təşkil edir ki, bu da ölkə üzrə iribuyuzlu mal-qaranın 39,7%-ə qədərini təşkil edir. 1995-2014-cü

İllər ərzində ölkədə iribuynuzlu mal-qaranın baş sayı 61% artmışdırsa, Aran iqtisadi rayonunda bu artım 64%-dən çox olmuşdur. İribuynuzlu mal-qaranın tərkibində inək və camışların xüsusi çəkisi 47,9% təşkil etmişdir ki, bu da süd istehsalının artımına öz təsirini göstərmişdir. Bir inəkdən sağılan südün 1066 litrdən 1286 litrə qədər, yaxud 20,6% artması ilə yanaşı, inək və camışların sayının da artması süd istehsalının 2,1 dəfədən çox artmasına şərait yaratmışdır.

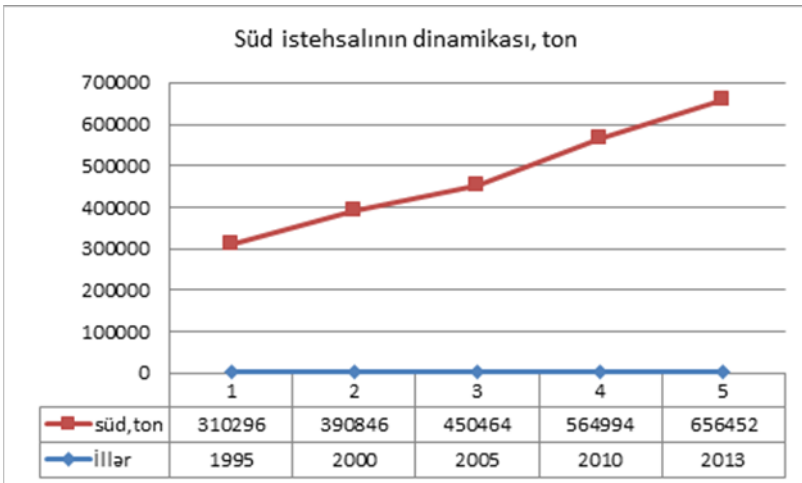
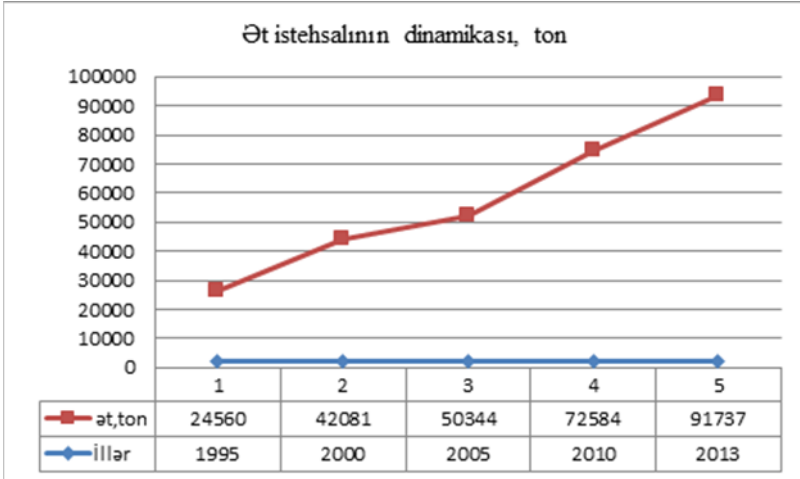
Süd istehsalında məhsuldarlığın nisbi artımına nail olunmasına baxmayaraq, iribuynuzlu mal-qaranın baş sayında südçülük maldarlığı ilə damazlıq maldarlığı arasındakı nisbətlərin südçülük maldarlığının hesabına dəyişməsi ilə nəticələnərək, süd və ət istehsalında bazar tələbinin təsirlərinə uyğun templərlə inkişaf etməkdədir. Belə ki, 1995-2014-cü illər ərzində Aran iqtisadi rayonunda iribuynuzlu mal-qaranın baş sayı 64,4% artmışdırsa, inək və camışların baş sayı 75,3% artmışdır. Bununla yanaşı müqayisə olunan dövrdə iribuynuzlu mal-qaranın baş sayında südçülük mal-qaranın xüsusi çəkisi 44,9%-dən 47,9%-ə qədər artmışdır.

Müqayisə olunan dövrdə qoyun və keçilərin sayı iki dəfəyə qədər artaraq 2585,6 min baş təşkil etmişdir. Bu artım tempi 1995-2005-ci illərdə nisbətən yüksək olaraq 64,9% təşkil etsə də, sonrakı illərdə 14,8%-ə qədər azalmışdır. İribuynuzlu və xırda-buynuzlu mal-qaranın sayında baş verən bu müsbət dəyişikliklər heyvandarlıq məhsullarının istehsalında da müvafiq artımlarla müşaiyət olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, heyvandarlıq məhsulları istehsalının artımında intensiv amillərin rolu müşahidə olunmaqdadır. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalında ekstenziv amillərin üstünlük təşkil etməsi əsasən mal-qaranın baş sayının artımındakı yüksək templərlə özünü biruzə verməkdədir.

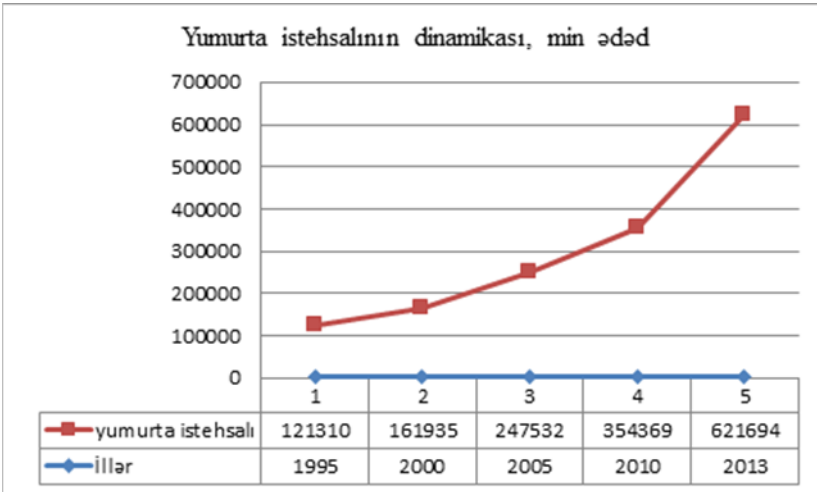
Müqayisə olunan dövrdə Aran iqtisadi rayonunda ət istehsalı 2194,4 min ton, süd istehsalı 680,3 min ton, yumurta istehsalı isə 638,8 mln ədəd təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki dövrlərlə müqayisədə xeyli yüksəkdir. Əsas heyvandarlıq məhsullarının istehsalında ət məhsulları ən çox artım tempinə malik olmuşdur. 1995-2013-cü illərdə mal-qaranın baş sayının iki dəfəyə qədər artmasına baxmayaraq, ət istehsalı müvafiq dövrdə 3,7 dəfədən çox artmışdır ki, bu da əsasən heyvandarlığın cins tərkibinin və yem bazasının yaxşılaşdırılması hesabınadır. Ət istehsalının orta

illik artım tempi 1995-2005-ci illərdə 20,5% təşkil etdiyi halda, 2005-2013-cü illərdə orta illik artım tempi 22,8%-dən yüksək olmuşdur.

Süd istehsalında da müvafiq artım tempi müəşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 1995-2005-ci illərdə süd istehsalının orta illik

artım tempi 14,5% təşkil etdiyi halda, 2005-2013-cü illərdə bu göstərici 18,2%-ə qədər artmışdır. Digər heyvandarlıq məhsulları olan yumurta və yun istehsalında da müvafiq artımlar müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, yumurta istehsalında ümumi artım tempi son 18 ildə 5,1 dəfədən çox olmuşdur, ən yüksək artım tempi isə 2010-2013-cü illərdə müşahidə olunmaqla 1,7 dəfəyə çatmışdır.

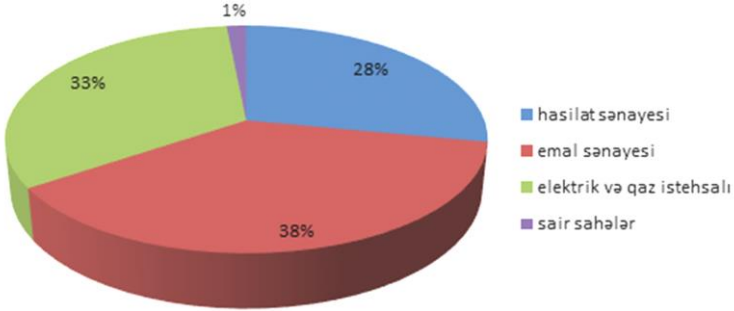

3. Aran iqtisadi rayonunda sənaye istehsalının mövcud vəziyyəti

Aran iqtisadi rayonunda istehsal edilmiş sənaye məhsulunun ümumi həcmi 2013-cü ildə 858,9 mln manat təşkil etmişdir ki, bu 2005-ci illə müqayisədə müəyyən artım dinamikası ilə inkişaf etmişdir. Son beş ildə sənaye məhsulunun orta illik artım tempi təqribən 10% təşkil etmişdir. 2005-ci illə müqayisədə isə 2013-cü ildə sənaye məhsulunun ümumi həcmi 2,3 dəfəyə qədər artmışdır. Sənaye məhsulunun 38%-i emal sənayesinin, 33%-i elektrik və qaz istehsalı, 28%-i hasilat sahələrinin, 1%-i isə sair sahələrin payına düşmüşdür. Emal sənayesi kənd təsərrüfatının inkişafında xüsusi rol oynamaqdadır ki, məhsul istehsalının da 67,7%-i ancaq kənd təsərrüfatı xammallarının emalından əldə

olunmaqla formalaşmışdır. Emal sənayesinin ümumi məhsulunun 58,3%-i isə qida sənayesi məhsullarının payına düşməkdədir.

Aran iqtisadi rayonunda sənaye məhsulunun strukturu,%

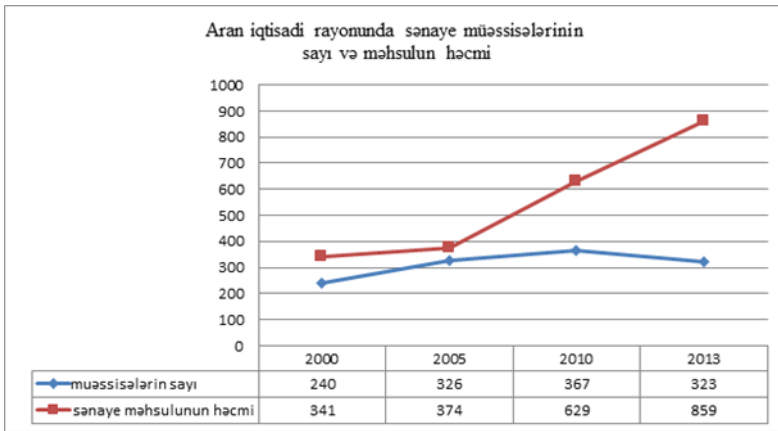

Ərzaq məhsulları və kənd təsərrüfatı mənşəli sənaye xammalları bazarının formalaşmasında emal sənayesi müəssisələrinin müstəsna rolu vardır. Kənd təsərrüfatı xammalları emaldan sonra saxlanma üçün yararlı hala gətirilir və mövsümi dövrlərdə həm əhalinin ərzaq tələbatının ödənilməsində, həm də yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələrinin il boyu xammallarla təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi regionlarda məşğulluğun artmasına, işsizliyin aşağı düşməsinə təsir edərək regionların sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli təsirlərə malikdir.

İri təsərrüfatların parçalanması ilə baş verən xırda təsərrüfatçılıqların meydana gəlmə prosesi dayansa da, bu təsərrüfatların ilkin emal müəssisələri ilə iqtisadi və texnoloji əlaqələri hələ də qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Emal müəssisələrinin inhisarçılıq mövqeləri qalmaqda davam edir. Kənd təsərrüfatı xammallarının tədarük və satış qiymətləri arasında kəskin diferensiallaşma qalmaqdadır. Kəndli təsərrüfatlarının pərakəndəliyi və təmərküzləşmə proseslərinin çox ləng getməsi, üfiqi və şaquli kooperasiyaların yaranmasını ləngidir. İlkin mərhələlərdə təsərrüfatların

ölçülərinin kiçilməsi fərdi sahibkarlığa xas olan bir proses olsa da, maddi-texniki təchizatın zəif olduğu şəraitdə istehsal resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin xeyrinə deyildir.

Aran iqtisadi rayonunda 2000-2013-cü illərdə sənaye müəssisələrinin sayında müəyyən artım müşahidə olunsada, 2010-2013-cü illər ərzində sənaye müəssisələrinin sayı 12%-ə qədər azalmışdır. Buna baxmayaraq sənaye məhsulunun ümumi həcmi dəyər ifadəsində faktiki qiymətlərlə 341 mln manatdan 859 mln manata qədər, yaxud da 2,5 dəfədən çox artmışdır. Ancaq bu artım sənaye məhsullarının fiziki artımı hesabına deyil, süni qiymət artımı hesabına baş vermişdir. Müqayisəli qiymətlərlə sənaye məhsulunun həcmində isə stabil olaraq nisbi artım müşahidə olunmaqdadır.

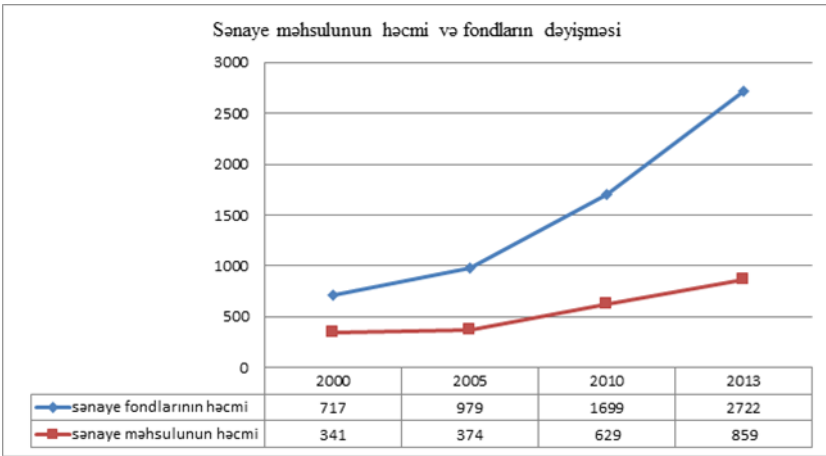
Özəl sektora məqsədyönlü dövlət dəstəyinin göstərilməsi nəticəsində, sənaye məhsulunun həcmində özəl sektorun xüsusi çəkisi 2005-2013-cü illərdə 31,1%-dən 60,9%-ə qədər artmışdır. Sənaye müəssisələrində çalışanların orta aylıq əmək haqqı müqayisə olunan bütün dövr ərzində 64 manatdan 412 manata qədər, yaxud da 6,4 dəfədən çox artmışdır. Aran iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrində orta aylıq əmək haqqının differensiallaşma səviyyəsində də fərqliliklər mövcuddur.

Belə ki, ən yüksək orta əmək haqqı Şirvan, Səlyan, İmişli və Neftçala rayonlarının sənaye müəssisələrində qeydə alındığı halda, Ağcabədi, Beyləqan və s. rayonların sənaye müəssisələrində bu göstərici 2 dəfəyə qədər aşağıdır. Orta aylıq əmək haqqının yüksək olması sənaye istehsalının səmərəliliyinin və buna müvafiq olaraq əmək məhsuldarlığının yüksək olması ilə də müşayiət olunur ki, bu da iqtisadi qanunauyğunluğa tam cavab verir. Əmək məhsuldarlığı yüksək olan Şirvan və Mingəçevir rayonlarında (müvafiq olaraq 58,9 və 49,7 min manat) Beyləqan və Ağcabədi rayonlarına nisbətən (müvafiq olaraq 11,0 və 15,9) bu səviyyə 5,3 və 3,1 dəfəyə qədər aşağıdır. İqtisadi rayon üzrə isə sənaye müəssisələrində əmək məhsuldarlığının səviyyəsi 35,7 min manat təşkil etmişdir ki, bu da Beyləqan rayonu ilə müqayisədə 3,2 dəfə, Ağcabədi rayonu ilə müqayisədə isə 1,4 dəfə yüksəkdir.

Bütövlükdə Aran iqtisadi rayonu üzrə isə əmək məhsuldarlığı son 14 ildə 3,2 dəfəyə qədər artmışdır ki, bu da ayrı-ayrı rayonlarda yeni emaledici sənaye müəssisələrinin fəaliyyətə başlaması və mövcud müəssisələrin potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. Müqayisə olunan dövrdə sənaye təyinatlı əsas istehsal fondlarının həcmnin 3,8 dəfəyə qədər artmasına baxmayaraq, sənaye məhsulunun ümumi həcmi cəmi 2,5 dəfəyə qədər artmışdır. Nəticədə sənaye təyinatlı əsas istehsal fondlarının hər 1 manatına düşən sənaye məhsulunun 2000-ci ildəki 0,48 manatdan 0,31 manata düşməsi ilə nəticələnmişdir ki, bu da fond veriminin 35,4% azalmasına səbəb olmuşdur.

Bütün bunlarla yanaşı, sənaye müəssisələrinin fəaliyyətində bəzi neqativ və pozitiv dəyişikliklər də müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, bütün sənaye müəssisələrində çalışan işçilərin orta siyahı sayı 2000 -2010-cu illərdə 30,2 min nəfərdən 22,6 min nəfərə qədər, yaxud da 25,4%-ə qədər azalsa da, 2013-cü ildə işçilərin orta illik sayı 24,1min nəfərə qədər olmuşdur, yaxud da 6,6% yenidən artmağa başlamışdır. Bu qeyd olunanlar təbiidir ki, əmək məhsuldarlığının süni artımına da öz təsirini göstərmişdir.

Aran iqtisadi rayonunda ilkin emal müəssisələri ilə yanaşı, son məhsullar istehsal edən təkrar emal müəssisələri də fəaliyyət göstərir. İqtisadi rayonun kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal olunan pambıq xammalı 9 rayonda fəaliyyət göstərən pambıqtəmizləmə zavodlarında emal olunaraq 11,25 min ton pambıq məhlicə, 11,5 min ton pambıq tiftiyi və pambıq çiyidi istehsal olunmuşdur. Şirvan şəhərində mövcud olan yağ-piy kombinatında isə pambıq çiyidinin emal olunması ilə 1625 ton pambıq yağı istehsal olunmuşdur. İqtisadi rayon ərazisində fəaliyyət göstərən 10 müəssisədə 5,13 min ton çörək və çörək məmulatları istehsal olunmuşdur ki, bunun da 2,37 min tonu, yaxud da 46,2%-ə qədəri Beyləqan rayonunun müəssisələrinin payına düşür.

Bunlarla yanaşı iqtisadi rayonun ərazisində fəaliyyət göstərən 2 nar emalı müəssisəsində 375,6 min dekalitr nar şirəsi istehsal olunmuşdur ki, bunun da 68,3%-ə qədəri Göyçay rayonunun, 31,7%-i isə Sabirabad rayonunun payına düşmüşdür. Əhalinin çörək və çörək məhsullarına, heyvandarlığın qarışıq yemələrə olan tələbatının ödənilməsində vacib rol oynayan dəyirman təsərrüfatlarında 104,6 min ton un istehsal olunmuşdur ki, bunun da 104,3 min tonu, yaxud 99,74%-i Kürdəmir rayonunun, 0,18%-i

Ağdaş rayonunun, qalan 0,07%-i isə Ağcabədi rayonunun payına düşmüşdür. İqtisadi rayonda pendir istehsal edən yeganə zavod isə Bərdə rayonunda yerləşmişdir ki, burada da 2013-cü ildə 118,7 ton pendir istehsal edilmişdir. Biləsuvar və Saatlı rayonlarında mövcud olan konserv zavodlarında 9,85 min ton konserv məhsulları istehsal olunmuşdur ki, bunun da 97,9%-i Biləsuvar rayonunun payına düşmüşdür. İmişli rayonunda fəaliyyət göstərən yeganə şəkər zavodunda ildə 400,7 min tona qədər qənd rafinad, Yevlax rayonunda isə 307,2 ton dəri istehsal olunmuşdur.

Aran iqtisadi rayonunda aqrar sahənin kompleks inkişafı kənd təsərrüfatı, emal müəssisələri, xidmət və ticarət infrastrukturalarının kooperasiyalaşması və aqrar-sənaye inteqrasiyalaşması əsasında inkişaf etdirilə bilər ki, burada da emal sənayesinin xüsusi rolu vardır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf etdirilməsində emal sənayesinin rolu əvəz edilməz dərəcədə əhəmiyyətlidir. Emal sənayesi həm aqrar sahənin maddi-texniki resurslarla təmin olunmasında, həm də istehsal sahəsi olaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının son istehlak səviyyəsinə çatdırılmasında, bununla da yeni istehlak dəyərlərinin yaradılmasında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı» Dövlət Proqramı (2009-2013). Bakı, 2009, Qanunlar toplusu.
2. «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı» Dövlət Proqramı (2014-2018). Bakı, 2014, Qanunlar toplusu.
3. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı, 2000, 256s.
4. Azərbaycanın sənayesi, Dövlət Statistika Komitəsinin nəşri, Bakı,2014.
5. Azərbaycanın regionları, Dövlət Statistika Komitəsinin nəşri, Bakı, 2014.
6. Aliyev İ.H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri, Bakı,2006, səh.210.

7. Abbasov V.H. Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri, Bakı, 2012, 423 s.
8. Ibrahimov I.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı, 2002, 220 s.

Современное состояние производства и приоритеты развития в Аранском экономическом районе

***Аббасов В., Микаилов Ф.,
Джафарова В., Шабанова А.***

Резюме

Исследовано современное состояние сельскохозяйственного и промышленного производства по отдельным административным территориям Аранского экономического района. Со исследованием природные и климатические условия, демографические состояние, использование трудовых ресурсов, занятости и уровни доходности экономического района, описаны характеристики экономического развития. Характеризуя хозяйствующих субъектов, действующих в Аранском экономическом районе, определены их роли в деятельности сельскохозяйственного и промышленного производства, торговых секторов, были оценены капитальные вложения по направлению деятельности в создание новых рабочих мест.

Учитывая, что на основе экономического потенциала Аранского экономического района стоят наиболее важные отрасли растениеводства и животноводства сельского хозяйства и их переработки, торговли и другие отрасли, на основе имеющихся исходного набора статистических данных проводились аналитические и графические анализы. Выявлены в силу объективных и субъективных причин, которые приводят

к изменений спада производство зерно, хлопок, овощных и других культуры. Проводились анализы на пути улучшения текущей ситуации и увеличении производства основных продуктов животноводства, как мяса, молока и яиц.

Дано оценки текущей ситуации промышленного потенциала и выявлены направлений использование потенциальных возможностей в экономическом районе. Приведены предложений и рекомендаций по приоритетным направлениям развитие межотраслевых производственных и экономических отношений, которые могут привести к увеличению сельскохозяйственного и промышленного производства.

The modern situation of production and development priorities in Aral economic region

***V.Abbasov, F.Mikayilov,
V.Gafarova, A.Shabanova***

Abstract

Study the current state of agricultural and industrial production on certain administrative territories of Aran economic region. From the study of natural and climatic conditions, demographic condition, the use of human resources, employment and the levels of profitability of the economic region, described the characteristics of economic development. Describing the economic entities operating in Aran economic region, determine their role in the activities of agricultural and industrial production, trade sectors were estimated capital expenditures for deyatelnosti direction in the creation of new jobs.

Considering that on the basis of the economic potential of Aran economic area are the most important grown crop and livestock farming and processing, trade and other grown, based on the initial set of available statistical data analyzes were carried

out and graphical analyzes. Revealed due to objective and subjective reasons, which lead to changes in production downturn grain, cotton, vegetables and other crops. Conducted analyzes on ways to improve the current situation and the increase in production of major livestock products like meat, milk and eggs.

The current status of potential industrial and economic zones are determined to exploit this potential opportunity. Presents proposals and recommendations on the priority areas of the development of cross-industry production and economic relations, which can lead to an increase in agricultural and industrial production.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Пархоменко А.В.,

*к.э.н., доцент Института интеллектуальной
собственности Национального университета
«Одесская юридическая академия» в г. Киеве.*

Резюме

В статье применен системный подход для определения взаимосвязи постиндустриальной экономики с экономическим, инновационным, и интеллектуальным блоками, показана структура интеллектуального капитала и дана характеристика его составляющих.

Постановка проблемы. Основой современного социально-экономического развития является информация, знания, творческий человек и условия, в которых он работает. Переориентация экономической мысли в направлении восприятия идей теории интеллектуального капитала становится ведущим мнением в формировании социально-экономической направленности отечественных реформ. Анализом исследований, проведенных в странах ЕС, установлено, что те предприятия, которые не используют интеллектуальный капитал, получают в среднем 14% прибыли; использующие его время от времени - 39%, а те, кто принимают его за основу стратегического развития - 61% [1].

В современных условиях развития интеллектуальный капитал приобретает значение стратегического фактора формирования постиндустриальной экономики [2]. Особенно это важно для нашей страны, которая сегодня функционирует в период разбалансированного управления, отсутствия доверия ко всем ветвям власти, наличии системной коррупции, несправедливой судебной системы, отсутствия

финансирования науки, и др. В таком социально - экономическом состоянии развития страны интеллектуальный капитал фактически становится одним из основных источников развития, а поэтому исследование его значения в формировании постиндустриальной экономики становится *актуальной проблемой*.

Целью исследования является применение системного подхода для выяснения структуры интеллектуального капитала, понимания его сущности и роли в процессе формирования постиндустриальной экономики.

Обзор научных трудов. Подтверждением актуальности исследований является огромное количество проведенных и защищенных диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата экономических наук. Одной из последних таких фундаментальных исследований является исследование на соискание ученой степени доктора экономических наук Жариновой А.Г. по теме «Механизм управления интеллектуальным капиталом на этапе становления экономики знаний» [3].

Методологические аспекты формирования постиндустриального общества нашли отражение в трудах таких известных зарубежных ученых как Д.Белл, Г.Беккер, Э.Брукинг, П.Бурдью, П.Друкер, Л.Едвинссон, В.Иноземцев, М.Кастельс, Кроуфорд, М.Портер, Т.Сакайя, Т.Стюарт, Х.Такеучи, О.Тоффлер и др. Не оставляет без внимания указанную проблематику и отечественная наука. Проблемам интеллектуального капитала посвящены труды таких ученых как, Ю.Бажал, В.Геец, Ю.Пахомов, Л.Федулова, А.Чухно и др. При положительной оценке проведенных исследований, еще без внимания остается применение системного подхода для выяснения структуры интеллектуального капитала, понимания его сущности и роли в процессе формирования постиндустриальной экономики.

Одними из первых исследователей интеллектуального

капитала были Л.Едвинсон и М.Мэлоун, они придерживались довольно широкой трактовки интеллектуального капитала, относя к нему человеческий и структурный капиталы и именно их совокупность определяет скрытые источники ценностей, которые наделяют предприятие высокой рыночной оценкой.

Т.Стюарт выделяет в интеллектуальном капитале три составляющие: человеческий, структурный и потребительский капиталы [4].

Е.Брукинг при рассмотрении интеллектуального капитала выделяет четыре составляющие: рыночные активы; интеллектуальную собственность, как актив; человеческий капитал и инфраструктурные активы [5].

В. Олейка считает, что интеллектуальный капитал - собирательное понятие, которое объединяет объекты интеллектуальной собственности; имущественные права на них; знания, умения, навыки человека, которые при включении их в хозяйственный оборот приносят дополнительную стоимость. Подтверждением этому служит обобщение особенностей и различий интеллектуального капитала от материальных ресурсов [6].

Существуют также и другие подходы к пониманию сущности интеллектуального капитала. Например, Б. Леонтьев [7] отождествляет стоимость интеллектуальных активов человека с его интеллектуальным капиталом. На наш взгляд в таком подходе объединяются понятия потенциал и капитал человека.

Но несмотря на большое количество исследований в этом направлении деятельности однозначного понимания определения интеллектуального капитала пока не существует. Положительно оценивая исследования, без внимания еще остается комплексный подход к изучению актуальных теоретико-методологических, методических и прак-

тических вопросов, связанных с механизмом управления интеллектуальным капиталом на этапе становления постиндустриальной экономики. Среди ученых ещё нет общепринятого понимания социально-экономической сущности и взаимосвязи экономических категорий и понятий, составляющих методологический инструментарий анализа процесса формирования, воспроизводства и определения структуры интеллектуального капитала в условиях формирования постиндустриальной экономики.

Результаты исследований. Наличие большого количества внутренних связей между составляющими современной постиндустриальной экономики заставляет рассматривать социально-экономические процессы на системном уровне.

Как было показано в авторской работе [8], в основе современного социально - экономического развития находятся две системы, а именно: экономическая «информация - человек - знание» и социальная «общество - человек». В центре названных систем находится человек, интеллектуальные возможности, которого являются основой интеллектуального капитала.

В общем виде структура интеллектуального капитала приведена в таблице 1.

В процессе формирования постиндустриальной экономики ведущую роль играет интеллектуальный капитал. В работе [8] интеллектуальный капитал рассматривается как *сумма интеллектуального капитала индивида и социального капитала*. Формирование интеллектуального капитала индивида и социального капитала происходит в условиях *взаимозависимости* человека и общества. В этой взаимозависимости реализуется принцип единства противоречий, а это свидетельствует о том, что предложенная структура интеллектуального капитала отвечает требованиям общей теории систем и принципу синергии.

Таблица 1

Структура интеллектуального капитала

Интеллектуальный капитал			
Социальный капитал		Индивидуальный капитал	
Когнитивный капитал	Структурный капитал	Формализованные знания	Неформализованные знания
<ul style="list-style-type: none"> - законы, нормы, требования, правила поведения, положения, др.; - функционирования систем « информация — знания» и «общество-человек»; - формализованные и корпоративные знания; - права на объекты интеллектуальной собственности и др... 	<ul style="list-style-type: none"> - образование; - информационно-коммуникационные технологии (ИКТ); - наука; - высокие технологии в производстве - информационные ресурсы; - интеллектуальная собственность. 	<ul style="list-style-type: none"> - изобретения; - полезные модели; - компьютерные программы; - промышленные образцы; - торговые марки; - топографии интегральных микросхем; - объекты авторского права. 	<ul style="list-style-type: none"> - образование; - опыт; - умения; - коммуникабельность; - культура, др...
Информация			Знания

Анализ процесса функционирования интеллектуального капитала позволяет сделать вывод о наличии прямой взаимосвязи между интеллектуальными способностями человека (индивидуальным интеллектуальным капиталом) и состоянием развития общества (социального капитала).

Индивидуальный интеллектуальный капитал является собственностью человека. Этот вид капитала еще имеет много нерешенных проблем, как в методиках его оценки, так и в методах управления этим видом капитала. Достаточно

много проблем, требующих решения, имеется и в сфере понимания структуры социального капитала, его оценки и методов управления.

Рассмотрим значение социального капитала, который, по нашему мнению, объединяет как минимум два вида деятельности, а именно когнитивный: отношения, нормы, поведение, ценности, доверие [9] и структурный, сформированный по направлениям деятельности, которые являются основными составляющими создания и использования интеллектуального продукта.

Когнитивная составляющая является методологической основой формирования социального капитала. Законодательно-нормативная база, правила поведения, права и обязанности юридических структур и членов общества, степень доверия друг к другу, справедливость, распределение доходов, мотивация деятельности и т.д. должны работать на цель, которая является приемлемой как для общества, так и для отдельного индивидуума.

Структурная составляющая социального капитала, в первую очередь, создает и обеспечивает технологические условия для творческого труда индивида, а также направляет усилия на защиту и использование созданного интеллектуального продукта в процессе формирования постиндустриальной экономики. Наиболее важными структурными составляющими социального капитала являются [9]:

- система образования;
- научные исследования;
- информационно-коммуникационные технологии (ИКТ);
- высокие технологии в производстве

Кроме того, по нашему мнению, до приведенного перечня следует добавить:

национальные информационные ресурсы и систему интеллектуальной собственности.

Образование формирует творческие способности человека, ИКТ, наука и высокие технологии в производстве и информационные ресурсы создают условия для творческого труда индивида, а интеллектуальная собственность направлена на стимулирование дальнейшего развития творческого труда за счет регистрации и защиты творческого продукта в процессе формирования постиндустриальной экономики.

Рассмотрим особенности *формирования индивидуального интеллектуального капитала*. Поведение человека одновременно формируется с помощью индивидуального и социального начал. Он является творцом новых знаний, а общество является потребителем созданного человеком нового знания.

Есть формализованные и не формализованные знания [10]. Неформализованные знания являются собственностью индивида, его профессиональными знаниями, их можно продемонстрировать и передавать другим (от мастера ученику, от преподавателя студенту и т.д.). Такие знания могут быть оценены только косвенно, точных методов оценки неформализованных знаний пока не существует.

Формализованные знания имеют логическую структуру и обнаруживаются в символической форме (математической, графической или другой).

Неформализованные и формализованные знания для индивида являются капиталом, а для предприятия капиталом является только формализованная часть знаний. Различные подходы к оценке интеллектуального капитала индивида требуют разработки новых общественно-трудовых отношений. Наличие формализованных и неформализованных знаний дает возможность субъекту деятельности разделить знания на потенциал и капитал. Потенциалом являются неформализованные знания, а капиталом становятся формализованные знания.

Потенциал - возможность получения индивидом выгоды в результате реализации скрытых знаний. Переход потенциала в капитал осуществляется путем реализации, как минимум, трех условий, а именно: наличия знания, умения перевести его в продукцию или услугу и желание его реализовать.

Капитал в авторском понимании - результат труда, оцененный эквивалентом сравнения (денежным, натурально-предметным, нравственным, образовательным, политическим, управленческим и т.д.).

Если следовать логике приведенных определений «потенциала» и «капитала», то становятся понятными пути подхода к разработке механизмов оценки интеллектуального капитала индивида.

Интеллектуальный капитал индивида - это стоимостная оценка его деятельности на соответствующем профессиональном уровне и оценивается одновременно и как потенциал, потенциальный носитель идей и как оцененный результат труда.

Джеффри Pfeffer и Роберт Саттон считают, что одних только знаний, умений и навыков для прогрессивного движения недостаточно. Надо, во-первых, захотеть и, во-вторых, знать, как перечисленные качества трансформировать в действия, поскольку всегда существует разрыв между знаниями и делом. Многие работники не умеют реализовать то, о чем они знают и говорят. Особенно это касается руководящего звена управленцев разных уровней как государственного управления так руководителей фирм, организаций и учреждений. Разрыв между возможностями (потенциалом) и реальностью (капиталом) существует как на уровне отдельной личности, так и на уровне организационных структур, включая государство. На всех уровнях работают люди, и поэтому такой разрыв между знаниями и результативностью является реальным явлением.

Скрытая часть интеллектуального капитала человека не может быть собственностью фирмы. Неотделимость интеллектуального ресурса от человека, невозможность его отчуждения от носителя интеллекта является сущностью человека, источником его доходов и авторитета.

Способность человека к творческой деятельности (потенциал) и оцененный результат его труда (капитал) существенно отличаются друг от друга, вот почему необходима разная оценка этих показателей, но при этом необходимо помнить, что эти показатели находятся в диалектическом единстве и диалектической взаимосвязи, что является основой творческого прогресса.

Рассмотрим формализованные знания интеллектуального труда человека, которые мы относим до категории «капитал». Эту часть деятельности человека возможно оценить количеством разработанных идей, технических чертежей, программного обеспечения, патентов, лицензий, баз данных, отчетов, предложений, эффективности управления и т.д., в общем все то, что остается в компании после завершения работы. Результат творческого труда человека становится активом компании, он может быть собственностью и объектом купли-продажи. Формализованная часть творческого труда индивида защищена государственной системой охраны интеллектуальной собственности. В этой сфере деятельности есть достаточно много разработанных оценок результатов творческого труд человека [11].

Таким образом интеллектуальный капитал индивида для самого индивида и для организации имеет разные значения и по-разному трактуется, и оценивается.

В современном социально-экономическом развитии не природные богатства становятся основой небывалого успеха современных высокоразвитых стран, а именно сегодня человеческий фактор определяет степень развития государства, а это влечет за собой изменение общей системы

управления социально - экономическим развитием, формированием и использованием творческих способностей работников и их самореализации; а также включения рядовых сотрудников в процесс принятия решений и формировании политики компаний.

Выводы:

1. Применение системного подхода к пониманию сущности интеллектуального капитала дает возможность сделать вывод, что в основе интеллектуального капитала находится интеллект человека, который реализуется с помощью экономической («информация-человек-знание») и социальной («общество-человек») систем.

2. Формирование постиндустриальной экономики базируется на одновременном функционировании экономического и инновационного направлений деятельности с их обеспечением творческим продуктом.

3. В формировании постиндустриальной экономики основную роль выполняет человек, который является генератором новых знаний, универсально-технологическую - инновационная система, а функцию постоянного обновления - интеллектуальный капитал. Все направления деятельности функционируют на принципе единства противоречий, направленной на использование возможностей природной синергии.

4. Интеллектуальный капитал состоит из интеллектуального капитала индивида и социального капитала, которые оцениваются различными методами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лось В. О. Моделирование влияния интеллектуального капитала на инновационное развитие предприятия: Дис ... кандидата. эконом. наук: 08.00.11 / Лось Вита Алексеевна. - Запорожье, 2008.- 298с.

2. Порохня В. М. Интеллектуальный ресурс отрасли как сдерживающий фактор повышения потенциального ВВП / В. Порохня, В. В. Бирский // Проблемы экономической кибернетики: VIII Всеукр. метод. конф., 2003г. : тезисы доп. - Донецк: ООО. «Юго-Восток», 2003. - С. 41-43.
3. Жаринова А.Г. Механизм управления интеллектуальным капиталом на этапе становления экономики знаний: Дис ... доктора эконом. наук: 08.00.03 / Жаринова Алла Георгиевна.-К. 20013.-515с.
4. Стюарт Т. Богатство от ума [пер. с англ.] - Минск: Парадокс, 1998.-346 с.
5. Брукинг Э.Интеллектуальный капитал: [пер. с англ.; под ред. Л.В. Ковалик] .- СПб: Питер, 2001. 228с.
- 6.Олейко В.М. Методы и модели стоимостной оценки интеллектуального капитала субъектов хозяйствования: дис. канд. эконом / В. Олейко.- К., 2002.-211с.
7. Леонтев Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе, Б.Леонтьев. -М: Изд. Центр «Акционер», 2002.- 200с.
8. Пархоменко А.В. Информация и знания: взаимосвязь: Монография.-К: Государственный институт интел. вл., 2010.- 268с
9. Федулова Л.И. Экономика знаний: учебник / Любовь Ивановна Федулова; НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозув. НАН Украины.- К., 2009.- 600С.
10. Нонака Икуджиро, Токеучи Хиротака Компания - создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах: пер. с англ.-М. : Олимп-бизнес, 2003.-384с.
11. Бутник-Сиверский А.Б. Экономика интеллектуальной собственности / О.Б. Бутник-Северский. - М. : Ин-т интел. собств. и права, 2004. - 296 с.

**İntelektual kapital postindustrial iqtisadiyyatın
inkişafının əsası kimi**

A.B.Parxomenko

XÜLASƏ

Məqalədə postindustrial iqtisadiyyatın intellektual və innovasiyalı, iqtisadi bloklarla qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək üçün sistemli yanaşma tətbiq edilmiş, intellektual kapitalın strukturu göstərilmiş və onun tərkib hissəsi xarakterizə edilmişdir.

***Intellectual capital as a basis for the development
of post-industrial economy***

O. Parkhomenko

ABSTRACT

The article uses a systematic approach to determine the relationship of post-industrial economy to the economic, innovative and intelligent power, it shows the structure of the intellectual capital and the characteristic of its components.

LƏNKƏRAN İQTİSADI RAYONUNDA REKREASIYA POTENSİALININ ƏRAZİ ÜZRƏ YERLƏŞDİRİLMƏSİ

Fərhad MİKAYİLOV, *i.f.d*
Elxan İMANOV, *İETİ-nin aparıcı elmi işçisi*
Kamil BƏŞİRLİ, *İETİ-nin mütəxəssisi*

Xülasə

Məqələdə Azərbaycan Respublikasının Lənkəran iqtisadi rayonunun turizm-rekreasiya potensialı təqdim olunub.

Rekreasiya potensialından rəşional və qənaətcil istifadə ilk növbədə sağıamlıqın möhkəmlənməsi, xəstəliklərin və əhalinin ölüm səviyyəsinin azaldılmasına müsbət təsir göstərir. Turizm-kurort zonalarında fəaliyyət göstərən rekreasiya müəssisələrinin əldə etdikləri vəsaitlərdən yerli büdcəyə ödəmələr keçirilir ki, bu da bölgənin, o cümlədən rekreasiya fəaliyyətinin gələcək inkişafına sərf olunur və ölkənin regionlarında əhalinin məşğulluğu təmin olunur.

Təbii rekreasiya amillərinin unikalılığı və rəngarəngliyi, landşaft resurslarının mövcudluğu, tarixi-mədəni abidələrin zənginliyi respublikamızda geniş profilli və çoxfunksional turizm-rekreasiya təsərrüfatlarının yaradılmasına stimulyaradır. Lənkəran iqtisadi rayonunun potensial turizm-rekreasiya ehtiyatlarını 4 qrupa bölmək olar:

- ✓ milli parklar və qoruqlar;
- ✓ mədəni-tarixi resurslar;
- ✓ mineral sular və su anbarı;
- ✓ Xəzər dənizinin sahil kənarı əraziləri.

Milli parklar və qoruqlar. Hirkan milli parkı

Ölkədə bioloji müxtəlifliyin qorunmasına, xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin inkişafına Dövlət rəhbərinin diqqət və

qayğısının parlaq nümunəsi olan Hirkan Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə 21435 hektar ərazidə yaradılmışdır. Sonradan parkın ərazisi 18923 ha genişləndirilərək 40358 hektara çatdırılmışdır. Milli Park Azərbaycanın cənub-şərqində, Lənkəran və Astara inzibati rayonlarının ərazisində yerləşir. Milli Park Talış dağlarının öz unikal təbiət kompleksləri ilə fərqlənən təbii ərazilərini əhatə edir. Milli Parkın yaradılmasında əsas məqsəd həmin ərazidə təbiətin kompleks şəkildə qorunması, üçüncü dövrün reliktlə və endemik bitki növlərinin mühafizəsi, Azərbaycan Respublikasının «Qırmızı Kitab»ına daxil edilmiş tipik flora və fauna növlərinin qorunub saxlanması, ətraf mühitin monitorinqinin həyata keçirilməsi, ictimaiyyətin məlumatlandırılması, eləcə də tədqiqatlar, turizm və istirahət üçün şəraitin təşkilidir. Hirkan Milli Parkının ərazisinin çox hissəsini meşələr və şimali-qərbdən cənubi-şərqə doğru uzanan sıra dağlar əhatə edir. Ərazidə əsasən yayı quraq keçən mülayimisti iqlim tipi hakimdir. Buranın yayı quraq, payızı rütubətli və qışı mülayimdir. Hirkan Milli Parkının ərazisi şaquli qurşaqlar üzrə çox ucalmasa da (1000 m-ə qədər), şərqdən qərbə dağlara qalxdıqca, meşələrin şaquli qurşaqlar üzrə dəyişdiyini müşahidə etmək olar: aşağı hissədə əsasən, şabalıdyarpaq palıd, dəmirağac və vələsin (İpək akasiya, Xəzər lələyi, Hirkan ənciri, Qafqaz xurması, Azat, və başqaları ilə birlikdə) üstünlük təşkil etdiyi meşələr yayılmışdır. Hündürlüyə qalxdıqca, əsasən dəmirağac, qismən də şabalıdyarpaq palıd azalır, onları fıstıq meşələri əvəz edir. Milli Parkın meşələrində ayıdöşəyi, Hirkan bigəveri, Hirkan şümşadı, pırkal, müxtəlif lianlar geniş yayılmışdır. Bitkilərin əksəriyyətinin adı Azərbaycanın «Qırmızı Kitab»ına daxil edilmişdir. Hirkan Milli Parkının yerləşdiyi Lənkəran zonasının subtropik meşələrinin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də burada Hirkan tipli meşələrin yaxşı saxlanması, bir çox endemik, nadir ağac və kol bitkilərinin geniş yayılmasından ibarətdir. Milli Parkın entomofaunası endem növlərlə zəngindir. Ərazidə «Qırmızı Kitab»a düşmüş növlərdən Tündqırmızı Talış uzunbığı,

Talış kökyeyəni, üçpərli Talış qaçağanı, palıd diserkası, eyfema, Talış brameyası, iri tənək hafı, Oxim qızılı kəpənəyi, Aleksandra sədəflisi, Talış məxməri kəpənəyi və başqa həşəratlara rast gəlmək olar. Ərazidə suda-quruda yaşayan heyvan növlərindən adi triton, daraqlı triton, Suriya sarımsaqiqli qurbağası, Qafqaz xaçlıcası, adi quru qurbağası yayılmışdır. Milli Parkın ərazisində sürünənlərdən Aralıq dənizi tısbağası, zolaqlı çılpəggöz kərtənkələ, girdəbaş yovşanlıq kərtənkələsi, xarabalıq kələzi, Eskulap ilanı və s. növlər mövcuddur.

Hirkan Milli Parkının ornitofaunasına daxil olan qara leylək, məzar qartal, qıvrımlək qutan, turac, mərmər cürə, Talış qırqovulu, Hirkan arıquşu, toğlugötürən və s. quşların adları Azərbaycanın «Qırmızı Kitab»ına daxil edilmişdir. Ümumiyyətlə, ərazinin bitki aləminin zənginliyi burada çoxsaylı heyvanların yaşamasına imkan yaratmışdır. Parkın heyvanat aləmi çox zəngindir. Burada məməlilərdən bəbir, xallı maral, vaşaq, porsuq, qaban, cüyür, yənot və s. növlərə rast gəlmək olar. Hirkan Milli Parkı həmçinin öz nadir təbiət abidələri ilə də məşhurdur. Burada 100-dən çox təbiət və mədəniyyət abidələri var. Ən məşhur təbii meşə abidələrindən biri Astara rayonunun Züngüləş kəndi yaxınlığında yerləşir. Xəzər dənizinin yaxınlığı, təbiətin rəngarəngliyi ərazidə ekoturizmin inkişafı və ətraf mühitin öyrənilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu

Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu 3 iyul 1929-cu il tarixində Azərbaycanın Qədim və İncəsənət Abidələrinin Qorunması Komitəsinin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Ərazisi 88,360 hektardır. Qoruqla yanaşı 10,7 min ha sahəsi olan Kiçik Qızılağac Dövlət Təbiət Yasaqlığı da fəaliyyət göstərir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu respublikamızda sahəsinə görə birinci, yaranma tarixinə görə isə üçüncü qoruqdur. Qoruğun yaradılmasında əsas məqsəd ərazidə təbii kompleksin öyrənilməsi, burada məskunlaşmış bitki və heyvanat aləminin qorunması və sayının artırılması üçün

əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğu 1976-cı il tarixində ilk su-bataqlıq regionlarından biri kimi «Əsasən su quşlarının yaşama yerləri kimi beynəlxalq əhəmiyyəti olan sulu-bataqlıq yerlər haqqında» Ramsar Konvensiyasının «Ramsar Siyahısı»na daxil edilmişdir və bu səbəbdən də beynəlxalq əhəmiyyətli qoruq hesab olunur. Ərazidə əsasən yayı quraq keçən mülayim-isti yarımsəhra və quru bozqır, qismən də (cənub hissəsi) yayı quraq keçən mülayim-isti iqlim tipləri hakimdir. Bu iqlim tipləri çox az və zəif nəmliyi, qışının mülayim, yayının isə quru və isti keçməsi ilə səciyyələnir. Havanın orta illik temperaturu 14,40°C-dir. Qışı mülayim keçir, ən soyuq ayın orta temperaturu 3,20°C, ən isti ayın orta temperaturu isə 25,50°C olur. Qoruğun ərazisində su-bataqlıq, yarımsəhra və çəmənlik bitkiləri yayılmışdır.

Böyük Qızılağac körfəzinin dərin sulu hissələrində kiçik dənizotu cəngəllikləri, dayaz yerlərində isə yaşıl, diatom və göy-yaşıl yosunlar geniş sahələri əhatə edir.

Kiçik Qızılağac körfəzində su çiçəkləri, buynuzyarpaq, sulələyi və s. sualtı bitki örtüyü əmələ gəlmişdir. Burada qamış, dəniz lıqvari, ciyən və s. bitkilər bitir.

Qoruğun Böyük və Kiçik Qızılağac körfəzlərində siyənək, kütüm, çəki, naxa, sıf, çapaq, kefal, xul və s. balıq növləri vardır. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğuna hər il yazda yuva qurmaq üçün Şərq ölkələrindən qaranazlar, ərsindimdiklər, sarı və ağ vağlar, misir vağları və s. uçub gəlir. Burada turac, soltan toyuğu, qızılqaz, bəzgak, çay ördəkləri, qaşqaldaqlar, qu quşları və s. məskunlaşmışdır.

Ərazidə məskunlaşmış quş növlərindən 20-yə qədərinin adı (qıvrımlələk qutan, çəhrayı qutan, qara leylək, mərmər cürə, dəniz qartalı, məzar qartalı, berkut, turac, dovdaq, bəzgak, sultan toyuğu, ərsindimdik, qızılqaz, qırmızıdöş qaz, fısıldayan qu, kiçik qu, çökükburun cüllüt, ağquyruq çökükburun, çöl haçaquyruq cüllütü) Azərbaycan Respublikasının «Qırmızı Kitab»ına daxil edilmişdir. Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunda suda-quruda yaşayanlardan müxtəlif növ qurbağalar yaşayır. Sürünənlərdən

Xəzər və bataqlıq tısbağaları, zolaqlı kərtənkələ, biçimli ilanbaş, adi və su koramalı, gürzə və s. təsadüf edilir.

Burada məməlilərin də bir çox növlərinə təsadüf edilir. Ərazidə canavar, tülkü, çaqqal, çöl donuzu, qunduz, qamış pişiyi, porsuq, Qafqaz gəlinciyi, uzunquyruq ağdiş, Zaqafqaziya kirpisi, Zaqafqaziya dovşanı və s. növlər yayılmışdır. Böyük Qızılağac körfəzində Xəzər suitisi məskunlaşmışdır.

Qoruğun təbiətinin rəngarəngliyi, bitki və əsasən də heyvanat aləminin zənginliyinin əraziyə çox sayda yerli və xarici turistlərin cəlb edəcəyini nəzərə alaraq, gələcəkdə Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunun, Qızılağac Dövlət Təbiət Yasaqlığının və ona bitişik ərazilərin sahəsinin genişləndirilməsi hesabına, 100 000 hektar ərazidə Azərbaycanda yeganə dənizkənarı milli parkın yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Mədəni-tarixi resurslar

Masallının tarixi və memarlıq abidələri

Masallı tarixinin güzgüsü 1952-ci ildən rayonun Hişkədərə kəndində fəaliyyət göstərən tarix-diyarşünaslıq muzeyidir. Muzeyin palentologiya, etnoqrafiya, numizmatika, arxeologiya şöbələrində 19 mindən çox qiymətli eksponat toplanmışdır. Rayonun Ərkivan, Hişkədərə, Boradiqah, Tatyan, Hacıtəpə, Şəhriyar, Xırmandalı, Mahmudavar, Bambaşı, Çaxırlı, Ərəb, Qızılağac, Qəriblər, Öncəqala, Köhnə Alvadı kəndlərinin yaxınlığında qədim şəhər, qala kurqanı, türbə məqbərə yerləri aşkar edilmişdir. Bu ərazilərdən tunc, dəmir, antik və orta əsrlər dövrünə aid xeyli miqdarda maddi-mədəniyyət nümunələri toplanmışdır. Bütün bunlar Masallı (Hişkədərə) Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində mühafizə olunur.

Masallı ərazisi 168 qədim, sirlə abidələr, qalalar, saraylar, ziyarətgahlar, hamamlar, bulaqlar, məskənidir. Bunlardan 51-i tarix və memarlıq, 70-i arxoloji, qalanları isə XX əsr abidələridir.

Masallı rayonunda aşağıda adları sadalanan tarixi və memarlıq incəsənət abidələri mövcuddur:

- xiv əsrə aid Hişkədərəkəndində Nəzirə Xanım türbəsi;

- III-IX əsrlərə aid Mahmudavar kəndində türk yaşayış yeri arxeoloji abidə;
- IX-X əsrlərə aid "Ərkivan qalası";
- orta əsrlərə aid Qarçalıq ərazisində Şəhriyar yaşayış yeri;
- XIX əsrə aid Masallı şəhər Cümə məscidi;
- XIX əsrə aid Boradıqah məscidi;
- XIX əsrə aid Qızılavar məscidi;
- XIX əsrə aid Masallı şəhərində hamam;
- XIX əsrə aid Güllütəpə kəndində Əmir türbəsi;
- XIX əsrə aid Ərkivan kəndində Mehti bulağı;
- XIX əsrə aid Sığdaş kəndində Mirsəli ocağı;
- XVI əsrə aid Mahmudavar kəndində Baba Seyidağa türbəsi;
- XIX əsrə aid Şıxlar, Qodman, Mahmudavar, Yeddioymaq və Hüseyinhacılı kəndlərində dağ-qoç fiquru;
- tunc dövrünə aid Hişkədərəkəndində Qaraxantəpə, Qoşatəpə, Allahqulutəpə və Mirzətəpə kurqanları;
- tunc və Dəmir dövrlərinə aid Təzə Alvadı kəndində Məmmədtəpə, İstiottəpə, Alıtəpə kurqanları;
- XXI əsrə dair Ərkivan kəndində Mir Seyid Sadiq Ağa məqbərəsi;
- Hişkədərə kəndində iyirmi minə yaxın eksponatı olan Tarix-Diyarşünaslıq muzeyi;
- orta əsrlərə dair Ninəlov kəndində Səhhet qalası;
- XX əsrə dair Ərkivan kəndində Şəhsəfi bulağı;
- XIX əsrə aid Şərəfə məscidi və hamamı ;
- tunc dövrünə aid Şərəfə kurqanı.

Lənkəranın tarixi və memarlıq abidələri

Azərbaycanın tarixi memarlıq abidələri ilə zəngin bölgələri arasında Lənkəran da özünəməxsus yer tutur. Dövlət səviyyəsində bu ərazidə mövcud olan 87 tarix və mədəniyyət abidəsi rəsmi qeydiyyatda alınmışdır.

Rayonun ərazisində 20 ölkə əhəmiyyətli arxeoloji, 53 yerli

əhəmiyyətli memarlıq, 2 monumental, 2 daş-heykəltaraşlıq və 9 yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidələr vardır. Ən maraqlı tarixi abidələr: Mayak, Dairəvi Qala (Zindan), Lənkəran qalası, Həzi Aslanovun ev-muzeyində, Böyük və Kiçik bazarda olan məscidlər, Alman kilsəsi, Yəhudi sinaqoqu, Mir Əhməd xanın evi, Bəlləbur qalası, Sığın qəbiristanlığı, Şeyx Zahid və Seyid Xəlifə türbələridir. Son vaxtlar Rayon Tarix - Diyarşünaslıq muzeyində bərpa işləri aparılmışdır. Muzey yeni ekspozisiya planı əsasında qurulmuşdur. Burada Heydər Əliyev idarəçilik məktəbi təşkil edilmiş, müstəqilliyimizlə bağlı geniş guşə yaradılmışdır.

Lənkəran şəhərinin mərkəzində ümummilli lider Heydər Əliyevin abidəsi ucaldılmışdır.

Lənkəran Azərbaycanın çox qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Bölgə ərazisində aparılmış arxeoloji qazıntılar bu yerlərdə hələ tunc dövründən, yəni eramızdan əvvəl II-III minilliklərdə insanların yaşadığını təsdiq etmişdir. Əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi, füsunkar təbiəti, qədim dünyanın qüdrətli dövrlətləri ilə əlaqələri, Qərblə Şərqi birləşdirən əsas karvan yollarının qovşağında və Xəzər dənizi sahillərində yerləşməsi onun inkişafını xeyli sürətləndirmişdir.

Lənkəran XVIII əsrə qədər kiçik yaşayış məntəqəsi olmuşdur. O vaxtlar burada cəmi 200-ə yaxın ev varmış. 1747-ci ildən Lənkəran Talış xanlığının mərkəzi şəhərinə çevrilmişdir. Münbit torpaqları, bol suyu və mülayim iqlimi olan Lənkəranda əhalinin ən qədim məşğuliyyəti əkinçilik, maldarlıq, bağçılıq, balıqçılıq, ipəkçilik və arıçılıq olmuşdur. Lənkəranda dəmirçilik, misgərlik, dulusçuluq və başqa sənətlər geniş yayılmış, xanlığın iqtisadi inkişafında ticarət mühüm rol oynamış, İran, Türkiyə, Rusiya, Orta Asiya dövlətləri ilə, Çin, Pakistan, Hindistanla ticarət əlaqələri yaradılmışdır.

1828-ci il Gülüstən sülhü ilə Şimali Azərbaycan Rusiyaya qatıldıqdan sonra Lənkəran rus imperiyasının ucqarlarındakı əsas şəhərlərindən birinə çevrilmişdir. Şəhərdə taxta, kirəmit, kərpic zavodları, şəkər qamışından qənd, üzüm, balıq məhsulları

istehsal edən sənaye müəssisələri yaradılmışdır. XVIII-XIX əsrlərdə Lənkəranda xarici ölkələrə düyü, kətan, ipək, tərəvəz, materialları, balıqçılıq məhsulları ixrac edilmişdir. Bu məhsullar əsasən Rusiyaya ixrac olunmuşdur. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində Lənkəran iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə və digər sahələrdə böyük uğurlar qazanmışdır.

Tarixi-memarlıq abidələrindən qala, hamamlar (XIX əsr), məscid (XVIII əsr) və s. qeydə alınmışdır. Həzi Aslanov, Nizami Gəncəvi və başqalarına abidələr qoyulmuşdur.

Lənkəran rayonunda aşağıdakı tarixi və memarlıq incəsənət abidələri mövcuddur:

- Bala-Şürük məscidi;
- Seyid Xəlifə türbəsi;
- Kiçik Bazar məscidi;
- Böyük Bazar məscidi;
- Mir Əhməd xanın yaşayış evi;
- Lənkəran mayakı;
- Dairəvi Qala (Zindan 1810);
- İsa bəyin yaşayış evi (1794);
- Ləm. Boladi kəndi (1798);
- Bəlləbur qalasının qalıqları (1807);
- İstinadlar.

Cəlilabadın tarixi və memarlıq abidələri

Cəlilabad tarixi abidələrlə zəngin bir cənub rayonudur. Ərazisində 100-dən çox tarixi, 50 tarixi-arxeoloji abidə mövcuddur. Onlardan eneolit dövrünə aid Əlikömtəpə və Mişarçay yaşayış yerləri, eramızdan əvvəl IV minilliyə aid Qurudərə yaşayış yeri, tunc dövrünə aid Yedditəpə kurqanları, eramızdan əvvəl III minilliyə aid Cinlitəpə yaşayış yeri, qədim Muğan və Bəcirəvan şəhərlərinin qalıqları, Qazan köşkü, Bəcirəvan kurqanları, Pirhəsən, Pirəxəncər, Qız qalası, Oğlan qalası, Paşa təpə, Zərdüşt daxmaları, Fəht təpə və s. kimi tarixi abidələr vardır. Bundan başqa rayonun ərazisində kurqanlar, qədim yaşayış yerləri, XVIII

əsrə aid olan hamam, kilsə, müxtəlif qalalar mövcuddur.

Rayonun ərazisində olan tarixi və memarlıq abidələrinin təmiri və bərpası istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür. Rayon mərkəzində ümummilli lider Heydər Əliyevin abidəsi ucaldılmışdır.

Astaranın tarixi və memarlıq abidələri: Astara rayonunun çox qədim tarixə malik olan daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələri vardır. Bu qədim tarixə malik olan maddi-mədəniyyət nümunələri haqqında çoxlu əfsanələr, rəvayətlər yaranmış, xalqın inancında və yaddaşında indi də qalmaqdadır.

Həmin abidələrdən 102 ədədi Respublika Nazirlər Kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli 132 №-li qərarı ilə təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikası ərazisində Dövlət Mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və Mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcəsinə görə bölgüsü»nə daxil edilib qeydə alınmış və rəsmi inventar nömrəsi verilmişdir. Dərəcəsinə görə həmin abidələrdən ölkə əhəmiyyətli 26 arxeoloji, yerli əhəmiyyətli 48 memarlıq abidəsi, 2 ədəd bağ - park monumental xatirə abidəsi, 21 yerli əhəmiyyətli arxeoloji abidə, 5 ədəd dekorativ-tətbiqi sənət nümunəsi, xalq daş - heykəltəraşlıq nümunəsinə ayrılmışdır. Bu abidələrdən ən qədim nümunələri olan - e.ə. II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərinə aid olan Əzərrüd kəndindəki «Daş qutu nekropolu», Miki kəndindəki «Miki dolmen nekropolu», bizim e. ə. V əsrlərə aid Rüdila kəndindəki «Xolobin daş qutu nekropolu», tunc və antik dövrə aid Siyakü kəndindəki I və II - Siyakü yaşayış yerləri, tunc dövrünə aid «Baba Cabbar kurqanı», «Təngərüd kurqanı», «Seyidcamal kurqanı», «Vaço» kurqanları, «Baba Hümmət kurqanı», «Bi yaylağı kurqanı» 4 ədəd Siyakü kurqanları, Artupa kəndindəki Axicəbəl kurqanı, Alaşa kəndindəki 3 ədəd kurqan, Lovayn kurqanı, Binəbəy kəndindəki «Binəbəy kurqanları», dəmir dövrünə aid Koraoba kəndindəki «Koraoba daş qutu nekropolu» və s. göstərmək olar.

Rayonun İranla sərhəd kəndləri olan və hazırda əhali yaşamayan Anbaran, Baxçalar, Armudu, Çayağzı, Unuz, Təngöv,

Növüştəri, Dilmədi, Siyov və başqa qədim yaşayış məntəqələrində yüzrlərlə arxeoloji cəhətdən tədqiq olunmamış maddi-mədəniyyət nümunələri vardır.

Astara rayonunda ən maraqlı abidə hazırda Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində saxlanılan daş insan heykəlidir. Bu daş heykəlin 2000 ildən çox yaşı olması barədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun mütəxəssisləri muzeyə rəsmi rəy təqdim etmişlər.

Astara rayon Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində 8 mindən çox eksponat vardır. Muzeydə daş, dəmir, tunc dövrlərinə aid eksponatlara rast gəlmək olar. Əsasən IX-XII əsrlərə aid mis sikkələr Şirvanşahlara, Abbasi xəlifələrinə aid digər sikkələr muzeyin bəzəyidir. Daş parçası üzərində Maral təsvirinin 2000-3500 il yaşı vardır. Astara memarlıq abidələri ilə zəngindir. Bunlardan Şah-ağac kəndindəki XII əsrə aid türbə, Burzubənd kəndindəki Şeyx Məhəmməd Zalani türbəsi diqqəti cəlb edir.

Şindan qalası yaxınlığındakı Qala-Kafu, Alaşa kəndinin qərbində yerləşən Divankə qalası, Təngərüd kəndindəki Yekdəst qalası, Hamuşam kəndində gəlin qayaları mədəni irsimizdən qalan yadigarlardandır. Şindan qalası və Qala-Kafu Astaranın dağlıq ərazisinin ən uca zirvəsində yerləşir. Şindan qalası daş və kərpicdən hörülmüşdür. Qalaya şimal tərəfdən ancaq bir yol vardır. Gözətçi və sərkərdənin müşahidəsi üçün düzəldilmiş xüsusi yerlər maraqlı doğurur. Qalanın dəniz səviyyəsindən 2000 metrə qədər yüksəklikdə olması onun yadelli işğalçılardan mühafizə məqsədi ilə tikildiyini söyləməyə əsas verir. Yerli xalqda olan inanca görə Şindan qalası Babəkin qalalarından biridir. Ona görə də bu gün Astarada «Şindan» qalasının adı ilə bağlı mehmanxana, ticarət mərkəzi, rəqs qrupu, musiqi ansambli, el aşığı qrupu və sair vardır. Azərbaycanın qədim guşələrindən biri kimi Astara əsrlər boyu müharibə meydanı olmuşdur.

Rayonun Ərçivan kəndində 1499-cu ildə əsası qoyulmuş Məhəmməd Hənəfiyə məscidi Şah İsmayıl Xətai tərəfindən ziya-

rət edilmişdir. Həmin kənddə XIX əsrə aid Kərbəlayı Həmid Abdulla hamamı, Pensər kəndində Məşədi Abutalıb hamamı, Hacı Teymur və Hacı Canbaxış məscidləri diqqəti cəlb edir.

Astarada IX-XIII əsrlərin yadigarı, Azərbaycan xalqının qədim mədəniyyətini və tarixini özündə əks etdirən Şeyx Məhəmməd Zalani, Şeyx Məhəmməd Dilimi, Şeyx Nəsruulla, Baba Rəsul, Baba Cəbrayıl, Baba Misi, Baba Məhəmməd, Seyid Camal, Sultan Əhməd İbn Kərim, Seyid Kərim, Qırx Övliya, Xudavənd Xatun, Gəzəndaş və başqa onlarla ziyarətgahlar, pirlər, ocaqlar vardır. Maşxan kəndindəki Seyid Əhmədin məzar daşının XIV əsrə aid olması tanınmış tarixçi Məşədi Xanım Nemətova tərəfindən 1956-cı ildə tədqiq edilmişdir.

Astara rayonunun mərkəzində ümummilli lider Heydər Əliyevin abidəsi ucaldılmışdır.

Yardımlının tarixi və memarlıq abidələri

Azərbaycan tarixinin bir hissəsini təşkil edən cənub bölgəsinin tarixi və bölgədə yerləşən Yardımlı ərazisindəki qədim və orta əsr abidələri elmi baxımdan ciddi qiymətləndirilir. Ümumiyyətlə rayon ərazisində 51 ölkə və 48 yerli əhəmiyyətli tarix və mədəniyyət abidəsi mövcuddur. Abidələrin böyük əksəriyyəti arxeoloji və dekorativ-tətbiqi sənət nümunələrinə aid edilən memarlıq abidələridir.

Yardımlı rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyi 1981-ci il noyabrın 25-də açılmışdır. Muzeyin fondunda 5500-dən çox muzey əhəmiyyətli eksponat vardır. Bunların 3110 ədədi əsas fonda daxil olmaqla rayonun tarixi ilə bağlıdır. Əsas fondun materiallarının bir çoxu nəinki Yardımlı rayonunun tarixi, eləcə də Vətənimizin ulu tarixini özündə təcəssüm etdirir. Əsas fonda 10 ədəd rəssamlıq, 25 ədəd heykəltəraşlıq, 126 ədəd tətbiqi - incəsənət məmulatı, 193 ədəd arxeoloji materiallar, 450 numizmatika, 445 ədəd məişət-etnoqrafıq əşyalar, 247 ədəd fotosəkillər daxildir. Arxeoloji materiallar rayonun ərazisində 2500 il bundan əvvəl mövcud olmuş qədim küp qəbir mədəniyyətinin nümunələridir.

Bunların içərisində çoxlu saxsı məişət əşyaları, muncuqdan düzəldilmiş qadın zinət əşyaları, müxtəlif serdolik muncuqlar, habelə tuncdan və demirdən düzəldilmiş silah, alət nümunələri öz tarixi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Muzeyin 450 ədəd numizmatika fondu maraqlıdır. Burada əfsanəvi sasanilər, Abbasilər, Eldənizlər, Qacarlar sülaləsinin, habelə XVII-XIX əsrlərdə müxtəlif sərhədlərdə zəbt olunmuş qədim sikkələr doğma diyarın keçməkeşli tarixindən xəbər verir. 1980-ci ildə küp qəbirdən tapılmış muzeyin fondunda saxlanılan qədim Bizans epikratik əşyalar ərazisinin IX-XV əsrlərdə mövcudluğundan xəbər verir.

Lerikin tarixi və memarlıq abidələri

Lerik rayonu ərazisində 134 tarixi abidə, türbə, ziyarətqah qeydə alınmışdır. Bunların dördü ölkə əhəmiyyətlidir və ciddi qorunur. Son illər iki türbə - Babagil və Mir Məryəm ziyarətqahları ictimaiyyətin köməyi ilə təmir edilmişdir.

Rayonun Mistan, Cəngəmيران, Hiveri, Veri, Şingəduvan, Əvilə, Vistan, Nüvədi, Orand, Babagil, İyov və s. kəndlərindəki qəbiristanlıqlar Sənduqələr, qoç fiqurları, insan başına bənzər heykəllər, küp qəbirlərlə zəngindir.

Qalalar Lerikin nadir tarixi abidələrindəndir. Bunlar mühafizə məqsədilə tikilmişdir.

Qız qalası Kekonu kəndi yaxınlığındadır. Yerdən hündürlüyü 150 metrə çatır. Qalanın zirvəsinə çıxmaq yalnız bir tərəfdən mümkündür. Zivəsində bürclər var. Oğlan qalası Qız qalasının yaxınlığında yerləşir. Qız qalasından bir vaxtlar saxsı borularla Oğlan qalasına boru çəkilib. Abidənin tarixi hələ mükəmməl öyrənilməmişdir.

Rayonun ayrı-ayrı kəndlərində 30 türbə qeydə alınmışdır. Babagil türbəsi (XIV-XVI əsrlər) Lerik-Lənkəran yolu üstündədir, ölkə əhəmiyyətli tarixi abidədir. Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Babagil böyük nüfuza malik müdrik bir şəxsiyyət olub və burada dəfn olunub.

Xoca Seyid türbəsi XIV əsrə aid tarixi abidədir. Xanagah

kəndində yerləşir və ətrafında nadir ağaclar bitmişdir. Türbədə yazılı daşlar qorunur. Ölkə əhəmiyyətli bu abidənin bərpa edilməsi Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən 2005-ci ilin planına daxil edilmişdir.

Mineral sular və su anbarı

Lənkəran iqtisadi rayonunda rekreasiya potensialının vacib komponentlərindən biri də burada olan müalicəvi mineral bulaqlarıdır. Lənkəranın isti mineral bulaqları qədim zamanlardan məşhurdur. Bu bulaqların müalicəvi xüsusiyyətləri XIV əsrdən bəri müəyyən olunmuşdur.

Lənkəran iqtisadi rayonunda olan sulfidli və hidrogen –sulfidli mineral və termal suların minerallaşma dərəcəsi yüksək, suyunun orta temperaturu 30-40⁰S-dən çox olması ilə seçilir. Bu² sulfidli, hidrogen-sulfidli mineral və termal sularla əsasən vanna müalicəsi aparılır ki, bunlarda əsəb, dəri, qan-damar, dayaq-hərəkət orqanları və s. xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilir. Bu termal və mineral bulaqların bazası əsasında 5000 yerdən çox sanatoiya-kurort təsərrüfatı yaradılmışdır.

Həmçinin Lənkəran zonasında yerli əhəmiyyətli müalicə vannaları fəaliyyət göstərir. Natrium-xloridli və tərkibində ayrıca hidrogen-sulfidli, suyunun temperaturu 40-45⁰S, minerallaşma dərəcəsi 4-7,0 mlq/l olan termal sular da geniş istifadə edilir. Bəzi rayonlarda bu termal sulardan sauna və hamamlarda istifadə olunur. Suyun temperaturunun yüksək olması termik vannaların qəbulu üçün əlverişli şərait yaradır. Hərəkət orqanlarının, xroniki revmatizmin, əsəb sistemi xəstəliklərinin müalicəsində bu sular dan istifadə olunur. Həmçinin ürək-damar, ginekoloji xəstəliklərin müalicəsində də yaxşı nəticə verir. Lənkəran zonasında yayılmış natrium-xloridli suların ümumi gündəlik debiti 465 minl/dən çox olub, suyun temperaturu 41-45⁰S-ə çatır. Bu suların bazası əsasında Lənkərandə 400 yerlik müalicə pansiyonu, "İbadsu" və

² Dərgahov V.S "Azərbaycanın Xəzər sahili ərazisində rekreasiya ehtiyatlarının iqtisadi-coğrafi cəhətdən qiymətləndirilməsi" mövzusunda dissertasiya işi, 2004-cü il.

“Qotursu”-da yerli əhəmiyyətli istirahət bazaları fəaliyyət göstərir. Yodlu-bromlu və tərkibində üzvi maddələrin çoxluğu ilə seçilən mineral sular da geniş istifadə olunur. Bu suların minerallaşma dərəcəsi 2-5 mlq/l, temperaturu isə 27-33⁰S-ə çatır.

Turbaza müalicə-sağlamlaşdırma kompleksi “İsti su” Lənkəran-Lerik yolunun yaxınlığında, rayon mərkəzindən 12 km qərbdə, Talış dağlarının ətəyində yerləşir. Öz kimyəvi tərkibi və müalicəvi xüsusiyyətlərinə görə, İsti su dünya şöhrətli Soçi kurort sularından geri qalmır. İsti mineral su “Xavzava” Lənkəran-Baradigah-Lerik yolunun yaxınlığında, rayon mərkəzindən 13 km qərbdə Talış dağlarının ətəyində yerləşir. Bu bulağın suyu ilə hələ XVII-XIX əsrlərdə dəri xəstəliklərinin müalicəsi üçün istifadə edirdilər. Hazırda burada müalicə-sağlamlıq kompleksi fəaliyyət göstərir. Kükürd və karbohidrogenlə doydurulmuş isti su bulağı, dəri xəstəliklərinin müalicəsində çox faydalıdır.

“İsti su İbadi” bulağı Lənkəran–Lerik yolunda, rayon mərkəzindən 15 km qərbdə yerləşir. Suyun hərəreti burada 42⁰ dərəcəyə çatır. Hidrogen-sulfidə doymuş ilıq mineral su hovuzlara, vannalara duş vasitəsi ilə verilir və təbii metodlarla müalicə zamanı istifadə olunur. Bu termal bulaqlar B dərəcəli müalicə balneo sulara təsnif edilir, bulağın çıxışında, onlardan azot azad edilir. Bu sudan hidrogen sulfid iyi gəlir, bir litr suda mineral maddələrin tərkibi 3,8-4,0 q/l təşkil edir. Suyun tərkibində azot, natrium, kalsium, sulfat anionları və makro komponentlər vardır. Bu suyun tərkibində çoxlu kükürd vardır. Belə kükürdlə doymuş mineral suyun yardımı ilə (istifadəsi ilə) uğurla ürək-damar, əsəb, hərəkət-oynaq və dəri xəstəlikləri müalicə olunur.

Xanbulançay su anbarı Lənkəran zonasının ən böyük su anbarı hesab olunur. 1976-cı ildə istismara verilmişdir. Ümumi tutumunu 52 mln m³-dir. Bəndin hündürlüyü 64 m., üstədən uzunluğu isə 550 metrdir. Su anbarını lazımi miqdarda axınla təmin etmək üçün Bəşəriçay üzərində sərfi 10 m³/san olan dağ tipli suqəbuledici tikilmişdir. Suvarma ərazilərinə su səfləri 2,2 və

8,8 m³/san və uzunluqları 7,8 və 8,2 km olan Sağ və Sol sahil Xanbulançay kanalları ilə verilir.

Əsasən kənd təsərrüfatı məqsədi ilə inşa olunub. Su anbarının istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycanın subtropik zonasında 22,0 min hektar torpaq sahəsinin suvarılması təmin edilmişdir. Anbarın tam dolu halda dərinliyi 74 metr təşkil edir. İndiyə qədər buradan, əsasən, kənd təsərrüfatı məqsədi ilə istifadə olunsa da, yeni layihəyə əsasən yaxın gələcəkdə Lənkəran şəhərinin, həmçinin Astara rayonunun içməli su ilə təmin olunması da Xanbulançay su anbarının hesabına nəzərdə tutulur. Xanbulançay su anbarının əsas qidalanma mənbəyi Bəşəriçay hesab olunur. Su anbarında hazırda suyun həcmi 44 milyon kub metrdir. Xanbulançay su anbarında iki dağı birləşdirən, uzunluğu 586 metr olan bənd çəkilib. Bəndin dibdən eni 440 metr, üstədən eni 8 metr, hündürlüyü isə 63 metr təşkil edir.

Xanbulançay su anbarının iqtisadi faydasından əlavə onun ərazisi ekoturizm üçün də faydalı ola bilər. Bundan ötrü ərazinin hər cür şəraiti və kommunikasiya sistemi (yol, elektrik enerjisi, suyu və s.) vardır. "Xanbulançay" su anbarı Azərbaycanın cənub bölgəsinin ən gözəl incilərindən biridir. Bu anbar Talış dağları qoynunda, yaşıl meşəliklər arasında, Lənkəran şəhərindən 15 km qərbdə yerləşir. Göl ərazisi təmiz hava, sakitlik və təmiz suyu ilə digər göllərdən fərqlənir. Su anbarı hər tərəfdən sıx və müxtəlif ağaqlardan ibarət meşəlikdən ibarətdir.

Talış dağlarının zirvəsində Azərbaycanın ən səfalı guşələrindən biri olan Lerik rayonu yerləşir. Dahi fransız yazıçısı və səyyahı Aleksandr Düma Lerik meşələrindən keçərək Hovil kəndində olmuş, öz əsərlərində bu kəndin esgizlərini çəkmiş, bu diyarın gözəlliklərini vəsf etmiş, əhalinin qonaqpərvərliyindən, məşğuliyyətindən geniş yazmışdır. A.Düma Cəngəmiran kəndində olarkən eşitdiyi maraqlı bir hadisəni də gündəliyinə köçürməyi unutmur: "Bir kişi öz arvadı ilə kəndin qurtaracağındakı meşənin içində olan hamamda işləyirmiş... Birdən onlar pələngə rast gəlirlər. Kişi pələngi qovmaq fikri ilə hamama girir. Hirsələnmiş

pələng onun üstünə yeriir. Xoşbəxtlikdən əli baltalı qadın kişinin ardınca gəlirmiş. Ərinin üstünə atılmağa hazırlaşdığını görən arvad əlindəki balta ilə pələngin başına zərbə endirmiş, pələngi öldürmüşdür...”.

Başqa bir fransız arxeoloq-səyyahı Morqan Lerinin Veri kəndi ərazisindəki Qızılbaşlar qəbiristanlığında arxeoloji qazıntılar aparmış, bu diyarın qədim tarixindən söhbət açmışdır. Morqan mərtəbəli qəbirlərdən tapdığı bütün maddi mədəniyyət nümunələrini özü ilə Fransaya aparmışdır. Həmin eksponatlar indi də Paris muzeylərini bəzəyir. Səyyah, etnoqraf-tarixçi Berezin qeyd edir ki, “buranın yerli əhalisi çox qədim xalqdır. Onlar keçmiş Midiyalılardır”.

Astara Azərbaycanın Talış mahalının qədim və inkişaf etmiş məntəqələrindən biri olmuşdur. Qədim dünyanın görkəmli riyaziyyatçısı, astronomu və coğrafiyaşünası İsgəndəriyyəli Klavdi Ptolomey eramızın 90-160-cı illərində yaşayan qədim tədqiqatçılardan biri olmuş və II əsrə aid Xəzər dənizinin xəritəsini tərtib etmiş, onun sahillərində yerləşən coğrafi adlar, obyektlər və yaşayış məntəqələri barədə ümumi qayda ilə dəqiq məlumat vermişdir. K.Ptolomey bu xəritədə Albaniyanın ona məlum olan bir çox şəhər və kəndlərinin adını çəkmiş və Astaranın adı yunanca “Astarata” kimi qeyd olunmuşdur.

Qədim dünyanın digər alimi Strabon özünün “Tarixi hadisələr” barədəki qeydlərində “Astara” adının mövcud olmasını göstərərək “dənizin ləpələrinin dağların ətəklərini yuması və öpməsi” barədə fikirlər söyləmişdir. İngilis taciri Antoni Cenkinson İngiltərə və Buxara arasında ticarət əlaqələrini yaratmaq məqsədi ilə 1559-cu ildə Xəzər dənizi sahillərində olmuşdur. 1562-ci ildə Londona qayıdaraq öz səfərləri haqqında “Rusiya-Tatarıstan təsviri” adlı əsərini nəşr etdirmiş və həmin əsərdə dərc edilmiş xəritədə Xəzər dənizi ətrafındakı yaşayış məntəqələrinin adlarını vermişdir. O, bu xəritədə Astaranı yunanca “Stara” kimi göstərmişdir.

Müxtəlif Şərq ölkələrini, eləcə də Azərbaycanı gəzib dolaşmış Alman səyyahı Hans Şilberger (1394-1427) Astaranın bəy-nəlxalq ticarət əlaqələri barədə konkret məlumat vermişdir. Səyyah qeyd etmişdir ki, Astarada çoxlu ipək istehsal olunur, bu ipəyin ən yaxşı növü Dəməşq, Bursa, Kaşan və Venetsiya kimi sənətkarlar mərkəzinə ixrac olunur. Bu yerlərdə həmin ipəkdən yaxşı məxmər parçalar toxunur.

Dövrün tanınmış alimlərindən biri olmuş məşhur alman səyyahı Adam Oleari (1599-1651) Astarada olmuş, astaralılar barədə müəyyən maraqlı məlumatlar vermişdir. 1638-ci ildə Novruz bayramı vaxtı Astarada olan səyyah yazır ki, Astara vilayəti Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. Burada adam yoğunluğunda üzüm tənəkləri vardır. Bu faktı vaxtı ilə qədim tarixçi Strabon xəbər vermişdir. Strabonun verdiyi bu xəbərə görə o vaxtlar Hirkaniya adlanan bu yerlərdə bir kiçik tənək bir səbət üzüm verərmiş. Bütün bunlar Astara torpaqlarının yüksək məhsuldarlığa malik olduğuna sübutdur.

Tanınmış macar şərqşünası və səyyahı Armin Vanberinin (1832-1913) 1885-ci ildə Budapeştdə nəşr etdirdiyi “Türk elləri” adlı kitabda böyük bir fəsil Azərbaycana həsr olunmuş, Astarada gəzib dolaşdığını bildirmiş, burada yaşayan xalqın gözəl folklor nümunələrinə malik olmasını qeyd etmişdir.

Tanınmış fransız alimi, arxeoloqu və səyyahı Jak De Morqan (1856-1934) Astarada olmuş, bu torpağın yeraltı və yerüstü sərvətlərinə heyranlığını gizlətməmiş və Astara haqqında belə yazmışdır: “Astara qədim rus şəhəridir. İranda-Azərbaycan arasında gömrüqxana rolunu oynayır, həm də özünün keçmiş xüsusiyyətlərini saxlayır. İndi isə sadəcə gömrüxanadır. Hazırda Astara Azərbaycandan Ərdəbil-İrana karvanların və dənizdən yollanan gəmilərin çıxış məskənidir”. Məşhur fransız səyyahı, yazıçısı Aleksandr Düma da Astara haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir.

Xəzər dənizinin sahil kənarı əraziləri

Lənkəran iqtisadi rayonunda əhəmiyyətli rekreasiya potensialından biri də Xəzər dənizinin sahil ərazisidir. Bu rekreasiya potensialı iki inzibati rayonun ərazisindədir-Lənkəran və Astara.

Müalicəvi qumlardan istifadə olunan sahilyanı zona – Lənkəran sahilli çimərlikləri dünyada çox az mövcud olan müalicəvi qara qumla zəngindir. Xüsusilə revmatizm xəstəliyindən əziyyət çəkənlər üçün bu qum əvəz edilməzdir. Lənkəran inzibati rayonunda dəniz sahil ərazisi 5-10 km. uzunluğundadır. Bu sahil ərazisində çoxlu sayda çimərliklər yerləşir, bunlardan ən məşhurları Palmalife, Beluqa və Qafqaz sahil çimərlikləridir.

Beluqa-Lənkəranın dəniz sahilində yerləşən ən məşhur və tərcih edilən çimərliklərindən biridir. Çimərlik şəhərdən 4 km uzaqlıqda yerləşir. Çox rahat taxta köşklər və açıq havada yay banketinin olması burada istirahəti özünəməxsus şəkildə xüsusiləşdirir. Axşamlar dəniz ləpələrinin pıçıltısı və ürəyəyatan musiqinin sədaları altında istirahət etmək qonaqlarda ən xoş təəsüratların yaranmasına səbəb olur. Daha çox yay vaxtı fəaliyyət göstərən çimərlikdə açıq köşklər qonaqların istifadəsinə verilib. Burada müxtəlif növ yeməklər, növbənöv kokteyllər və qəlyanaltılar sifariş verə bilərsiniz. Ailəvi səyahət edən qonaqlar dəniz kənarından ayrılmadan nahar və şam edərək, süzülən pürrengi çaydan dadaraq eyni məkanda bütün nemətlərdən faydalana bilərlər. Restoranda orta hesab təxminən 5-30 AZN-dir.

Şəhərin səs-küyündən uzaq, musiqi və dəniz dalğalarının səsi ilə baş-başa qalmaq istəyən qonaqlar kiçik meşəliklə dənizin birləşdiyi yerdə Palmalife çimərliyində dincəlməyə üstünlük verirlər. Lənkəran şəhərindən 4 km uzaqlıqda yerləşir. Birbaşa Palmalife istirahət mərkəzindən başlayan, idman meydançalarından, kiçik meşəlikdən keçərək dənizə açılan bu çimərlik şəhəri yaxından tanımaq istəyən, eyni zamanda axşam və səhəri dəniz, qum və günəşlə birlikdə keçirmək istəyən qonaqların arzularının gerçəkləşdiyi məkandır. Burada günəşin dənizdə üfüqdən boylanışı zamanı insanın üzündə əks etdirdiyi ziyanın xəfif istiliyini və

eyni zamanda qara qumun bədəni gizildədən sərinliyini uzun müddət unutmaq mümkün deyil. Palmalife öz restoran və kafe xidmətlərilə gələn turistlərin tam mənası ilə rəğbətini qazanmışdır.

Qafqaz Sahil restoranı dəniz sahilində olan ən populyar və elit restoran çimərlikdən biri sayılır. Göyşaban kəndi yaxınlığında yerləşən çimərlik Lənkəran şəhərindən 6 km uzaqlıqdadır. Yüksək səviyyədə servislə yanaşı köşklər, duşxanalar, dəniz skuterləri və s. turistlərin 24 saat istifadəsindədir. Həzin musiqi sədaları altında səmanın və üfünün göz oxşayan rənglərinin seyrindən təsirlənən qonaqlar çimərlikdə dənizdən əsən sərin meh ilə unudulmaz anlar yaşaya bilər. Məsum-ən saf təmizliyi ilə dəniz havası, dəniz suyu və qumsallıq qonaqları təbiətin bu təbii gözəlliyi qarşısında özünə heyran edə bilər. Burada fəaliyyət göstərən restoran isə süfrələrini qonaqların arzularına uyğun bu yerlərin ən ləziz-nəfis təamları ilə bəzəmək iqtidarındadır. Qiymətlərin aşağı olması bu çimərliyi kompleks olaraq istirahət üçün ən çox tərcih edilən yerlərdən birinə çevirir.

Astara şəhərinin dəniz sahilində gözəl qumlu çimərliklər çoxdur. Bu yerlərin dənizinin suyu isə təmiz və şəfalı olması ilə seçilir.

Lənkəran iqtisadi rayonunun rekreasiya potensialının tədqiqi göstərir ki, burada ekoloji, müalicəvi və s. turizm növlərinin daha aktiv inkişafına çox yaxşı imkanlar var.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı".
2. Веденин Ю.А., Мироненко Н.С. Рекрационные системы. Москва 1986.
3. Bilalov B.Ə. Turizmin tarixi. Bakı -2008.
4. Dərğahov V.S. Rekreasiya–turizm ehtiyatları, Bakı 2008.
5. Гусейнов М.М. Курортные ресурсы Азербайджана. Баку, 1969.

6. Eyyubov A.D. Azərbaycan SSR-in kurortların və istirahət yerlərinin iqlimi. Bakı, Azərənəşr. 1988.
7. Касимов М.С. Санитарно-климатические особенности при-морской зоны Азербайджанской ССР. Баку,1988.
8. Оленов В.И. Курорты Азербайджана. Баку,1928.
9. Тагиев И.И. Ресурсы минеральных и термальных вод Азербайджана. Баку, 2001.

Территориального размещение рекреационного потенциала в Ленкоранского экономического района

Микаилов Ф., Иманов Э., Баширли К.

РЕЗЮМЕ

В статье представлен потенциал туристско-рекреационных ресурсов Ленкоранского экономического района Азербайджанской Республики.

Territorial occupancy recreational potential in the Lankaran economic region

F.Mikayılov, E.Imanov, K.Bashirli

ABSTRACT

The article presents the potential of tourism and recreational resources of the Lankaran economic region of Azerbaijan republic.

AZƏRBAYCAN VƏ QONŞU MDB DÖVLƏTLƏRİNDƏ İNNOVASIYAYÖNÜMLÜ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Samirə ABASOVA, *i.e.n.,dos.*

Giriş

Bu məqalədə MDB ölkələri üzrə statistik məlumatlar əsasında Azərbaycan və qonşu MDB dövlətlərinin xarici ticarət əməliyyatları nəzərdən keçirilmiş, innovasiya məhsullarının xüsusiyyətləri açıqlanmış, onların milli iqtisadiyyatdakı rolu qiymətləndirilmişdir. Bundan əlavə məqalədə MDB ölkələri üzrə statistik və digər hüquqi normativ sənədlər, iqtisadi məlumatlar əsasında Azərbaycan və qonşu MDB dövlətlərinin innovasiya yönümlü iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri göstərilmişdir.

1. Qonşu MDB ölkələri üzrə elmtutumlu və yüksək texnoloji xüsusiyyətlərə malik məhsulların idxal-ixrac əməliyyatları

Keçmiş MDB ölkələri olan Azərbaycan, Qazaxıstan, Gürcüstan, Ermənistan, SSRİ dağılandan sonra son 24 il ərzində müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərirlər. Diqqət yetirsək görürük ki, adambaşına düşən ÜDM dinamikası bu respublikalarda fərqli olmuşdur.

Cədvəl 1

Adambaşına düşən ÜDM –in müqayisəli qiymətləri (ABŞ doll.)

Ölkə	1990	2002	2012	2013	2014
Gürcüstan	8065	2560	3776,1	16125,4	-
Qazaxıstan	6286	6500	-	13883,4	14480,4
Azərbaycan	4146	3090	7490,5	7924,9	8146,8
Ermənistan	3266	-	1491,9	1544,1	1604,3

Mənbə: (6, s.111), (5, c.9), , (12), (13)

<http://bizzone.info/stats/EukFpyEEyy/php>

1990-cı illərdən başlanmış milli iqtisadi sistemlərinin formalaşdırılması bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir ki, onlara texnoloji

transformasiyalar da aiddir. Bir çox çətinliklər - böhranlı maliyyə vəziyyəti, işsizlik, komanda – amirlik idarəetmə sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid və digər problemlər, iqtisadi strukturların texnoloji nöqteyi-nəzərdən dəyişilməsi də rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Cədvəl 2

2011 və 2014-ci illərdə Azərbaycanın ixrac-idxal etdiyi məhsullar (%) (7), (14)

İxrac				İdxal			
Mallar	MDB ölkələri	Digər ölkələr	Ümumi	Mallar	MDB ölkələri	Digər ölkələr	Ümumi
	2011	2011	2014		2011	2011	2014
Bitki yağları	81,7	18,3		Bitki yağları	98,9	1,1	
				Ət və ət məhsulları	0,4	99,6	
				Balıq	51	49	
				Kərə yağı	14,5	85,5	
				Dənli bitkilər	98,2	1,8	
				Tütün			4,35
Qənd			1,01	Gənd	0	100	2,23
Xam neft	6,4	93,6	84,3				
Neft məhsulları	11,3	88,7	6,2	Neft məhsulları	19,0	81,0	
Elektrik enerjisi	52,0	48,0		Elektrik enerjisi	5,7	94,3	
				Sement	21,4	78,6	1,1
Pambıq lifi	31,3	68,7	0,06				
				Pambıq parçalar	92,3	7,7	
				Paltarlar	3	97	
Qara metal	0	100	0,2	Qara metal	82,3	17,7	10,5
Qara metallardan borular	97,7	2,3		Qara metallardan borular	82,8	17,2	
Maşın, avadanlıq və nəqliyyat vasitələri	60,6	39,4		Maşın, avadanlıq və nəqliyyat vasitələri	11,7	88,3	27,8
				Nəqliyyat vasitələri			9,2
Alüminium			0,4	Dərman vasitələri	57,2	42,8	2,5
Plastmas			0,7	Mineral gübrələr	83,4	16,6	
				Ağac, yonqar	99,9	0,1	1,5

Müstəqillik dövrü ərzində keçmiş SSRİ respublikaları (Belarusiya və Moldova istisna olmaqla) xammal yönümlü ixraca malikdirlər. Xaricə göndərilən məhsulların 60-85%-ə qədərinin payı xammal və yarımfabrikatlardan ibarətdir (cədvəl 2.).

Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi Azərbaycanın ixrac potensialı elektrik enerjisinin ötürülməsi, neft və neft məhsulları, pambıq lifi və bəzi maşın və avadanlıqlar üzərində qurulmuşdur. Amma Azərbaycana isə elmtutumlu və yüksək texnologiyalar tətbiq olunan məhsullar - maşın, avadanlıqlar, metallurgiya və kimya məhsulları - idxal olunur.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın MDB ölkələri ilə ticarət əməliyyatlarının döviyyəsinin həcmi Rusiya Federasiyası ilə 64,4%, Ukrayna ilə 17,2%, Qazaxıstan ilə isə 10,84% olmuşdur. Azərbaycanın idxal üzrə əsas ticarət tərəfdaşı kimi Rusiya Federasiyası (2014-ci ilin yanvar-noyabr ayları üzrə 1180 ABŞ mln. dolları), Türkiyə (1170 mln. ABŞ doll.), Böyük Britaniya (850 mln. ABŞ doll.), Çin Xalq respublikası (605 mln. ABŞ doll.) çıxış edir.

Azərbaycanın ixrac əməliyyatlarında əsas ticarət tərəfdaşları içərisində İtaliyanı (2014-ci ilin yanvar-noyabr ayları üzrə 4550 ABŞ mln. dolları), İndoneziyanı (2000 mln. ABŞ doll.), AFR – ı (1700 mln. ABŞ doll.), Rusiya Federasiyasını (510 mln. ABŞ doll.), Türkiyəni (490 mln. ABŞ doll.) göstərmək olar.

Cədvəl 3-dən görüldüyü kimi Ermənistana idxal olunan məhsullar elmtutumludur və demək olar ki, Ermənistan iqtisadiyyatı idxal olunan məhsullardan asılıdır.

Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan, Qazaxıstan bütün keçmiş SSRİ respublikaları kimi iqtisadiyyat strukturunda kənd təsərrüfatının payı yüksək olan ölkələrdir. 1990-cı illərdə baş verən kəskin tənəzzüldən sonra 2000-ci illərdə Gürcüstanın iqtisadiyyatı dirçəlməyə başlamışdır. 2004-cü ildən etibarən Gürcüstanda iqtisadi vəziyyət sabit artım templərinə malikdir. 2006-cı ildə kiçik həcmli büdcə kəsiri ÜDM-in 0,3% həcmində olmuşdur. Buna baxmayaraq valyuta ehtiyatları bu respublikada sürətlə artmış və dövlət tərəfindən uğurla idarə olunur.

Cədvəl 3

2011 və 2014-ci illərdə Ermənistanın ixrac-idxal etdiyi məhsullar (%)

İxrac				İdxal			
Mallar	MDB ölkələri	Digər ölkələr	Ümumi	Mallar	MDB ölkələri	Digər ölkələr	Ümumi
	2011		2014		2011		2014
Mineral məhsullar			28,0	Mineral məhsullar			20,0
Hazır qida məhsulları			21,0	Hazır qida məhsulları			9,0
				Dənli bitkilər	90	10	
Nəqliyyat vasitələri			21,0	Maşın və mexanizmlər			13,0
				Yük avtomobilləri	9,1	90,9	
				Yüngül avtomobillər	8,9	91,1	
				Kimya məhsulları			8,0
				Avtomobil benzini	2	98	
				Qazoyl (dizel)	80,3	19,7	
				Qara metal	57	43	
Təbii qaz	48,7	51,3					
Elektrik enerjisi	9,8	90,2					

Mənbə: (7), (14)

2011-ci ildə Gürcüstanın ixrac olunan əsas məhsullarına metal qırıntıları, şərab, mineral sular, filizlər, nəqliyyat vasitələri, meyvə və qoz aiddir. Gürcüstanın əsas ticarət tərəfdaşlarından Türkiyəni (20%), Azərbaycanı (14,7%), Kanadanı (10,4 %), Ermənistanı (7,9%), Bolqarıstanı (7,3 %), Ukraynanı (7,4 %), ABŞ-ı (3,3%) göstərmək olar. Eyni zamanda Gürcüstan yanacaq, nəqliyyat vasitələri, avadanlıq, dənli bitkilər, dərman vasitələrini idxal edir. Gürcüstanın idxal əməliyyatlarında Türkiyə (18%), Ukrayna

(9,6%), Azərbaycan (8,6%) fəal tərəfdaşlar kimi çıxış edir (13), (14).

2013 - cü ildə Azərbaycandan Gürcüstana qaz ixracı artmış və 2014-ci ildə Azərbaycandan Gürcüstana neft məhsullarının ixracı 36,1% yüksəlmişdir. Eləcə də Gürcüstanın Azərbaycandan idxal etdiyi tikinti materiallarının həcmi 19% artmışdır. Öz növbəsində Gürcüstanın Azərbaycana ixrac etdiyi məhsulların həcmi 23% azalmışdır. Gördüyümüz kimi Gürcüstanın iqtisadiyyatında yaxın dövlətlər - Azərbaycan və İranın maraqları üstünlük təşkil edir. Buna misal olaraq Gürcüstanda iqtisadi fəaliyyətdə iştirak edən 3272 İran kompaniyasını göstərmək olar.

Qazaxıstan iri dövlət kimi həm idxal, həm də ixrac əməliyyatlarında özünü həm xammal ixrac edən, həm də özünün emal sənayesini inkişaf etdirərək gələcəkdə innovasiya yönümlü məhsulların ixracatını təmin edə biləcək bir dövlət kimi təqdim edir. Onun ixrac və idxal əməliyyatlarında maşınqayırma, metallurgiya, kimya sənayesi məhsullarının ticarət dövriyyəsinin get-gedə artdığı müşahidə olunur (10), (12).

Cədvəl 4-dən görüldüyü kimi Qazaxıstan maşın və mexanizmləri, nəqliyyat vasitələrini və kimya məhsullarını idxal edir, özü isə mineral məhsullar və qeyri-qiyətli metallardan məhsulları ixrac edir.

Cədvəl 4

2013-cü ildə Qazaxıstanın ixrac-idxal etdiyi məhsullar (%), (14)

Məhsullar qrupu	İxrac	Məhsullar qrupu	İdxal
Mineral məhsullar	80,0	Mineral məhsullar	13,0
Qeyri-qiyətli metallar və ondan məhsullar	9,0	Qeyri-qiyətli metallar və ondan məhsullar	13,0
		Maşın və mexanizmlər	24,0
		Nəqliyyat vasitələri	14,0
		Kimya məhsulları	8,0

Qazaxıstanın MDB ölkələri ilə ticarət əməliyyatlarında (Cədvəl 5) kənd təsərrüfatı məhsulları, mineral məhsullar, maşın və mexanizmlərin ixrac həcmi yüksəkdir. Cədvəl 5-dən görüldüyü kimi

Qazaxıstanın kimya, maşınqayırma, məişət avadanlıqları istehsal sahələri, toxuculuq sənayesinin inkişafı məhsul çeşidlərində özünü bürüzə verir.

Rusiya Federasiyasının 2013-cü il üçün ticarət əməliyyatlarının dövryyəsinə nəzər salsaq görürük ki, Rusiya Federasiyası MDB ölkələri içərisində ən güclü iqtisadiyyata malik dövlətdir və onun iqtisadiyyatında ticarət əməliyyatlarının həcmi daim artmaqdadır.

Cədvəl 5

2011-ci ildə Qazaxıstanın ixrac-idxal etdiyi məhsullar (%), (14)

İxrac			İdxal		
Mallar	MDB ölkələri	Digər ölkələr	Mallar	MDB ölkələri	Digər ölkələr
balıq	57,4	42,6	balıq	23,7	76,3
Dənli bitkilər	60,6	39,4	Dənli bitkilər	48,2	51,8
Buğda unu	81	19			
Bitki yağları	99,5	0,5	Bitki yağları	99,9	0,1
			Kərə yağı	81,7	18,3
Ağ şəkər	93,9	6,1	Ağ şəkər	93,3	6,7
			Çay	9,4	90,6
			Dərman məhsulları	35,1	64,9
Yun	15,3	84,7			
			Paltar	20,5	79,5
			Dəri ayaqqabı	15	85
Dəmir filizləri	55,4	44,6			
Daş kömür	88,7	11,3			
Xam neft	1,4	98,6	Xam neft	100	0
Neft məhsulları	112,6	87,4	Neft məhsulları	96,5	3,5
Təbii qaz	74,9	25,1	Təbii qaz	100	0
Elektrik enerjisi	100	-	Elektrik enerjisi	100	0
Qara metallar	33,4	66,6	Qara metallar	88,5	11,5
Dəmir qaynaqlar	7,6	92,4	Dəmir qaynaqlar	72,9	27,1
Qara metal boruları	88,2	11,8	Qara metal boruları	71	29
Alüminium	50,2	49,8	Alüminium	99,8	0,2
Emal olunmamış mis	8,5	91,5			
Maşın, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri	72,9	27,1	Maşın, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri	37,5	62,5

Mənbə: (7), (14)

Cədvəl 6

Rusiya Federasiyanın MDB ölkələri üzrə ticarət əməliyyatlarının
strukturu (2013),

Məhsullar qrupu	İxrac	Məhsullar qrupu	İdxal
Mineral məhsullar	72,0	Mineral məhsullar	
Qeyri-qiymətli metallar və ondan məhsullar	8,0	Qeyri-qiymətli metallar və ondan məhsullar	7,0
Kimya sənayesi məhsulları	5,0	Kimya sənayesi məhsulları	7,0
Maşın və mexanizmlər		Maşın və mexanizmlər	29,0
Nəqliyyat vasitələri		Nəqliyyat vasitələri	16,0
Plastmas		Plastmas	5,0

Mənbə: (14)

Cədvəl 7

2012-ci ilin 1 rübü ərzində mühüm növ məhsulların istehsalı

	Ölçü vahidi	Azərbaycan	Ermənistan	Qazaxıstan
Parçaların istehsalı	Mln. m ²	0,05	0,03	8,1
Trikotaj	Mln. ədəd	0,2	0,4	0
Ayaqqabı	Mln. cüt	0,1	0,01	0,3
Kükürd turşusu	Min ton	-	-	453
Mineral gübrələr	Min ton	-	-	111
Plastmas	Min ton	-	-	16,7
Hazır metal prokatı	Min ton	-	-	1105
Polad borular	Min ton	16,6	-	50,7
Yük avtomobilləri	Min ədəd	0,05	-	0,3
Yüngül avtomobillər	Min ədəd	0,01	-	-
Traktorlar	Min ədəd	0,4	-	0,5
Soyuducular	Min ədəd	1,3	-	-
Paltaryuyan maşınlar	Min ədəd	-	-	38,0
Televizorlar	Min ədəd	8,2	-	156

Mənbə: (9)

Cədvəllərdən görüldüyü kimi son illər ərzində keçmiş SSRİ respublikaları öz aralarında təsərrüfat əlaqələrini itirmiş və yenilərini hələ yaratmaqdadırlar. Bunun nəticəsi olaraq hər bir keçmiş respublika digər ölkələrdən idxal olunan məhsullara daha çox

üstünlük verirlər. Buna, səbəb həmçinin, qonşu dövlətlərdən idxal olunan məhsulların yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik olmasıdır.

MDB ölkələri üzrə sənaye məhsulları həcmnin indeksinə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycanda sənaye məhsullarının həcmi artdıqca, qiymətlərin artımı müşahidə olunur. Daha çox stabil vəziyyət Rusiya Federasiyası ilə Qazaxıstanda müşahidə olunur – sənaye artımı ilə qiymət indeksi arasında mütənasıblıq sabitdir (Cədvəl 8 və 9).

Cədvəl 8

Sənaye məhsulu həcmnin indeksi (2005 =100)

	2005	2011	2012	2013	2014
Azərbaycan	200	190	186	189	188
Ermənistan	105	119	130	139	142
Qazaxstan	131	136	137	140	141
Rusiya	109	115	119	119	121

www.cisstat.org

www.br_rasklad_product2014.pdf

Cədvəl 9

Sənaye məhsulu istehsalçıların qiymət indeksi (2005 =100)

	2005	2011	2012	2013	2014
Azərbaycan	168	224	234	225	214
Ermənistan	136	149	159	166	181
Qazaxstan	178	226	234	233	256
Rusiya	169	198	211	219	232

www.cisstat.org

www.br_rasklad_product2014.pdf

Son illər ərzində (2003-2013) Azərbaycan elmtutumlu məhsullar istehsalının inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirir və bu yüksək texnologiyalar tətbiq olunmaqla soyuducu və televizor istehsalında özünü göstərir.

Emal sənayesində aparılan texnoloji yeniliklər hasilat sənayesində səmərəliliyin inkişafında mühüm rol oynayır. Struktur texnoloji dəyişikliklər yanacaq-xammal sənayesinin, eləcə də onlara yaxın olan metallurgiya və kimya sənayelərinin xüsusi

çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Elmtutumlu sənaye istehsal sahələrinin xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi və texnoloji bazarların köhnəlməsinə səbəb olmuşdur.

Elmtutumlu sənaye sahələrinin xüsusi çəkisinin azalması Azərbaycan, Qazaxıstan, Ermənistan və Gürcüstanda ETKLİ-in bir sıra özəl və dar çərçivəli elmi-tədqiqatlar üzərində qurulmasına gətirib çıxarmışdır (Cədvəl 9). Əgər biz Azərbaycan, Qazaxıstan, Gürcüstan və Ermənistan dövlətləri ilə ETKLİ-nin vəziyyətinə nəzər salsaq görürük ki (cədvəl 10), əhaliyə nisbətən elmi kadrların xüsusi çəkisi Qazaxıstanda az olmasına baxmayaraq ETKLİ-nin ÜDM-dəki dəyəri həmin ölkədə daha yüksəkdir.

Cədvəl 9

MDB ölkələrində ÜDM-də elmə çəkilən xərclərin xüsusi çəkisinin dinamikası (%)

	1990	1995	2000	2005	2009
Azərbaycan	1,0	0,3	0,3	0,2	0,2
Ermənistan	2,5	0,1	0,3	0,2	0,2
Gürcüstan	1,2	0,3	0,2	0,1	-
Qazaxıstan	0,7	0,3	0,2	0,3	0,2

Mənbə: (11)

Cədvəl 10

Elmi kadrlar və ETKLİ dəyəri

	Elmi kadrların sayı, min nəfər			ETKLİ-nin dəyəri, ÜDM nisbətən %		
	2000	2008	2010	2000	2008	2010
Azərbaycan	11,6	17,9	12,8	0,3	0,2	0,2
Ermənistan	5,0	6,9	5,5	0,3	0,2	0,2
Gürcüstan	12,7	13,4	-	0,2	0,1	-
Qazaxıstan	10,2	16,3	11,9	0,2	0,3	0,2

Mənbə: (11)

Əgər biz MDB dövlətlərinin yüksək texnoloji ixracına nəzər salsaq görürük ki, yalnız Rusiya, Ukrayna, Belarusiya və Qazaxıstan daha yaxşı göstəricilərə malikdir (cədvəl 11).

Cədvəl 11

MDB dövlətlərinin yüksək texnoloji məhsulların ixracındakı payı

	Yüksək texnoloji məhsul ixracının həcmi, mln. ABŞ doll.			Yüksək texnoloji məhsulun ümumi ixracda xüsusi çəkisi, %		
	1999	2011	2012	1999	2011	2012
Ermənistan	3	5	7	1,4	0,4	0,5
Azərbaycan	7	8	41	0,8	0,1	0,1
Belarusiya	156	510	620	2,7	1,2	1,3
Gürcüstan	22	10	19	9,6	0,5	0,8
Qazaxıstan	123	2587	3539	2,1	3,1	4,1
Qırğızıstan	3	9	15	0,7	0,5	0,8
Moldova	5	16	24	1,1	0,8	1,1
Rusiya Federasiyası	2277	5443	7095	3	1	1,3
Ukrayna	332	1908	2622	2,9	2,8	3,8
Dünya üzrə	986986	1933747	-	17,3	10,6	-

Mənbə: www.eei_4_2014_gurova.pdf

Azərbaycanın ixrac potensialını qonşu dövlətlər ilə müqayisə edəndə Rusiya Federasiyasının daha yaxşı göstəricilərini şahidi oluruq. Didər qonşu dövlətlər içərisində Ermənistan və Gürcüstanın yüksək texnoloji məhsulun ümumi ixracda xüsusi çəkisinin yuxarı olması həmin ölkələrdəki iqtisadiyyatın xarici şirkətlərin əlində olması və bunun nəticəsində ixracda yüksək paya malik olması ilə izah etmək olar.

Ermənistan dövlətinin ÜDM 2012-ci ildə 9350 mln. ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜDM-in adambaşına olan nisbəti 2012-ci ildə 14,5% təşkil etmişdir. Bu da Gürcüstandakından 2,5 dəfə (36,7%), Azərbaycandakından isə 5 dəfə (72,8%) azdır (5).

Ermənistan sənayesi əsasən dağ-mədən sektorunun fəaliyyəti və emal sənayesinin inkişafı üzərində qurulmuşdur. Son illər ərzində bu respublikada xammal məhsullarının qiymətlərinin aşağı düşməsi ixrac olunan məhsula olan tələbin də azalmasına gətirib çıxarmışdır.

Ermənistan iqtisadiyyatında müştərək və birbaşa müəssisələr, onların investisiyaları mühüm rol oynayır. 2012-ci ildə statistik məlumatlara əsasən 1-ci yerdə Fransa (37,7 mln. ABŞ doll.), 2-ci yerdə Rusiya Federasiyası (23 mln. ABŞ doll.), 3-cü yerdə isə Böyük Britaniya (21 mln. ABŞ doll.) durur (5).

Rusiya Federasiyasının investisiyaları energetika və qazla təchizat, eləcə də dayaq metal konstruksiyalar, telekommunikasiyalar sferalarına yönəldilmişdir. Rusiya Federasiyasının iştirakı ilə yaradılan "RUSAL" firmasının sərmayəsinin payı 27,6 %-dir (5). Bundan əlavə energetika sektorunda ASC "İnter RAO EEC" firması fəaliyyət göstərir, kiçik və orta cərəyanlı bölüşdürmə şəbəkəsini idarə edir.

Rusiyadan sonra daha yaxşı göstəricilər Qazaxıstana məxsusdur. Qazaxıstan yalnız 2001-2003-cü illərdə 3 normativ sənəd qəbul etmişdir ki, onlara aşağıdakılar aiddir (6):

- innovasiyalı inkişaf proqramı (2001-ci il);
- innovasiya fəaliyyəti haqqında Qanun (2002-ci il);
- 2003-2015-ci illər ərzində sənaye və innovasiya inkişafının strategiyası (2003 il).

Elmtutumlu məhsulların ixracını artırmaq məqsədilə yüksək texnologiyalar nəticəsində emal sənayesində əlavə dəyər azaldılması nəzərdə tutulmuşdur. Strategiyanın realizasiyasında son vaxtlar dağ-mədən hasilat sənayesində əlavə dəyərin xərclərinin 55-56%-dən 46-47%-ə, metallurgiya sənayesində isə 40%-dən 27-28 %-ə enəcəyi gözlənilir. Elmtutumlu və yüksək texnologiyalar əsasında yaradılan məhsulun xüsusi çəkisi artacaq, 2030-cı ildə 0,6 %-dən (2000-ci il) 9,0-11,0%-ə qədər yüksələcəkdir (lençuk). Gələcəkdə Qazaxıstanda hasil olan neft və qazın emalı nəticəsində 200 növ polimer məhsulun istehsalı mümkündür. Mendeleyev cədvəlindəki 100 elementi əhatə edən mineral filiz ehtiyatlarına malik olan Qazaxıstan onları gələcəkdə kosmik aparatlar, elektron texnika kimi elmtutumlu və yüksək texnoloji məhsulların istehsalında da istifadə edə bilər (6).

Qazaxıstan və Azərbaycan son illər ərzində kosmosun fəth

olunması sahəsində xüsusi tədbirlər həyata keçirmişlər. Azərbaycan öz süni peykini kosmosa buraxmış və informasiya texnologiyalarının yayılması üçün bir sıra innovasiya layihələrini dəstəkləmişdir. Son dövrdə Azərbaycan sənayesi güclənməyə başlamışdır və kosmosa 2-ci peykin göndərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

2. MDB ölkələrində innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın ümumi vəziyyəti və oxşar xüsusiyyətləri

1990-cı illərin sonuna yaxın MDB ölkələrinin makroiqtisadi vəziyyətinin stabilləşdirilməsi prosesi nəticəsində Ukrayna, Belarusiya və Qazaxıstan dövlətləri innovasiya yönümlü strateji inkişafa üstünlük verirlər, çoxsaylı proqramlar və hüquqi-normativ sənədlər qəbul edərək öz milli iqtisadiyyatlarında innovasiya infrastrukturunu qururlar.

Qazaxıstanın innovasiya yönümlü inkişaf modelinə keçməsi texnopark və biznes-inkubatorlar, regional innovasiya fondları, vençur firmalarından ibarət xüsusi innovasiya infrastrukturunu yaradılmaqdadır. 2004-ci ildə Qazaxıstanda 15 texnopark və 16 biznes-inkubator fəaliyyət göstərirdi. Lakin bu texnoparkların fəaliyyəti istehsal və inzibati sahələrin, texnoloji avadanlığın icarəyə verilməsi, kommunikasiya və ümumkommunal xidmətlərin təklifi ilə məhdudlaşır. Məsələn üçün ASC “Astana texnopark” nizamnaməsinə əsasən 15 fəaliyyət növündən üçü elmi-texniki sferaya aiddir. 2000-ci ildən başlayaraq “Astana texnopark” tətbiqi ETKLİ –ni həyata keçirir, yeni texnologiyalar, nou-hau, innovasiya layihələrinin texniki və iqtisadi ekspertizasını aparır, maşınqayırma sənayesi üçün mütəxəssislərin hazırlığı və ixtisas səviyyələrinin artırılması üzrə treninqlər keçirirlər (6).

Qazaxıstanın biznes-inkubatorlarında innovasiya fəaliyyəti də çox aşağı səviyyədədir. Son dövrdə Qazaxıstanda kimya-texnoloji, geologiya-coğrafiya, fizika-riyaziyyat, astrofizika və bioloji tədqiqatlar sahəsində yeni elmi mərkəzlər yaradılmışdır ki,

onlar elmi məhsulun intellektual və sənaye mülkiyyətinin bazarlara çıxışını təmin etməkdədirlər. Bundan əlavə milli iqtisadiyyatın real tələblərini ödəyə bilən elmi sektorların yaradılması vacib məsələlərdən biridir. Belə elmi-texnoloji komplekslər Stepnoqorsk, Kurçatov, Priozorsk və digər şəhərlərdə yaradılmışdır ki, onlar da müəyyən elmi-texniki bazarlara malikdirlər. İlk mərhələdə onların fəaliyyəti dövlət, respublika və yerli büdcə vəsaitləri əsasında aparılır və gələcəkdə özəl kapital cəlb olunmaqla elmi fəaliyyətin qurulması nəzərdə tutulmuşdur (6).

Qazaxıstanın elmi-texniki informasiya ETİ-ndə “Yeni texnologiyalar” bankı yaradılmışdır ki, orada yığılmış informasiyanın 15%-dən artıq hissəsi sənaye təcrübəsi və sənaye istehsalında sınaqdan çıxmış, patent almış məhsullar haqqındadır.

2006-cı ildə Gürcüstanda iqtisadi artım 9,6%, adambaşına düşən ÜDM 1771 ABŞ dolları həcmində olmuşdur (12).

Maşınqayırma zavodları məhsulunun həcmi Gürcüstan sənayesində 0,62% təşkil edir. Kimya sənayesi məhsullarının həcmi isə 5,75%-dir (2005-ci-ci il). Yanacaq-energetika kompleksi 2005-ci ildən Azərbaycandan idxal olunan neft məhsullarının payına düşür (80-90%) (12).

Gürcüstanda 3 istilik və 6 hidroelektrik stansiya fəaliyyət göstərir. Gürcüstan və Azərbaycanın enerji sistemləri paralel rejimdə fəaliyyət göstəriirlər.

Gürcüstanın idxal əməliyyatları ixrac əməliyyatlarını bir neçə dəfə üstələyir və Gürcüstan ixraca yönələn inkişaf strategiyasını həyata keçirə bilməmişdir.

UNİDO təşkilatının reytinginə görə MDB dövlətləri içərisində yalnız Rusiya Federasiyasının iqtisadi potensialı inkişaf etmiş dövlətlərin sənayeləşdirmə səviyyəsi təsnifatına uyğun gəlir. 2013-cü ildə Rusiya Federasiyasının emal sənayesinin əlavə dəyəri payı dünya iqtisadiyyatının 15,5%-ni təşkil edir və bu ölkənin iqtisadiyyatı 15 lider dövlətlərin iqtisadiyyatına yaxındır. Digər MDB dövlətlərinin iqtisadiyyatı isə inkişaf etməkdə olan sənaye potensialı səviyyəsindədir (UNİDO, 2013), (14).

2012-2013-cü illər ərzində rəqabətə davamlı sənaye məhsulları reytinginə görə Rusiya, Belarusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan dövlətləri rəqabətə davamlı məhsullar üzrə reytingin orta səviyyəsinin yuxarı, Moldova, Tacikistan, Qırğızıstan isə reytingin orta səviyyəsinin aşağı qrupuna aid olunurlar.

Rusiya Federasiyasında son illər ərzində yüksək texnoloji məhsulların iqtisadiyyatda xüsusi rolunun artırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. 2012-ci ildə Rusiya Federasiyası Prezidentinin “Dövlətin uzunmüddətli iqtisadi siyasəti haqqında” Fərmanına əsasən 2012-2020-ci illər üzrə “Elm və Texnologiyaların inkişafı Proqramı” hazırlanmışdır ki, ona müvafiq olaraq 2018-ci il üçün yüksək texnoloji və elmtutumlu sahələrin Rusiya ÜDM-ndəki xüsusi çəkisinin 2011-ci ilə nisbətən 1,3 dəfə artırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıda göstərilən statistik məlumatlar və müəllif tərəfindən nəzərdən keçirilən MDB ölkələrinin innovasiya yönümlü iqtisadiyyatlarının xüsusiyyətləri onu təsdiq edir ki, bu dövlətlərin iqtisadiyyatları uzun müddət ərzində bir-birilə sıx asılı olduğu üçün onların innovasiya yönümlü inkişaf xüsusiyyətləri, dövlət proqramları və idarəetmə prinsipləri eynidir. Məhz buna görə innovasiya yönümlü inkişaf istiqamətləri də MDB dövlətlərinin iqtisadi üstünlüklərindən asılıdır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

✓ zəngin təbii ehtiyatlar, inkişaf etmiş mineral-xammal bazası və nəqliyyat strukturunun mövcudluğu;

✓ milli və bir sara inkişaf etməkdə ölkələrin bazarlarında daha ucuz satış qabiliyyətinə malik sənaye məhsullarının kütləvi istehsalı üzrə istehsal güclərinin ehtiyatlarının mövcudluğu;

✓ elmi-texniki potensialın yüksək səviyyəsi və yüksək kvalifikasiyaya malik elmi kadrların mövcudluğu;

✓ yüksək dünya səviyyəsinə uyğun ali təhsilin mövcudluğu;

✓ innovasiya yönümlü sənaye üçün xidmət infrastrukturunun sürətli templərlə qurulması (15).

Azərbaycan iqtisadiyyatının xammal-ixrac asılılığının qabağını almaq üçün keyfiyyətli və innovasiya yönümlü iqtisadi inkişaf strategiyasına üstünlük verilməlidir. Bunun üçün ilk növbədə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- sənaye yönümlü və çox dərin sənaye emalı tələb edən məhsul çeşidlərinin kütləvi istehsal prosesinin mənimsənilməsi;

- fundamental və tətbiqi elm sahələrinin əldə etdiyi nəticələrinin istehsala yönəldilməsi. Yaponiya innovasiyaları təşviq etmə modelinə əsasən kəşf və ixtiralar istehsalatda sınaqdan keçəndən sonra marketing strategiyaları vasitəsilə potensial istehlakçılara realizə olunur. Yalnız istehlakçı tələbinin yüksək səviyyəsi əldə olundandan sonra həmin yeni məhsullar kütləvi istehsala yönəldilir. Əks halda yeniliklər istehsaldan çıxarılır;

- daxili və beynəlxalq bazarlarda rəqabətə davamlı innovasiyalar və əqli mülkiyyət xidmətlərindən geniş istifadə edilməsi;

- yenilikçi sahibkarlıq və elmi-texniki sferanın qarşılıqlı fəaliyyətini dəstəkləməyə yönələn dövlət maliyyə və hüquqi dəstək mexanizmlərinin tətbiq olunması;

- yeni sənaye və intellektual mülkiyyətin maliyyə dəstəyi üçün xüsusi iqtisadi fondların yaradılması;

- milli iqtisadiyyatımız üçün xarakterik olan dərman vasitələri (zəfəran, gülxətmi, qoz yağı, əncir qurusu, əncir yarpağı və s.), kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı (meyvə və tərəvəz konservləri, mürəbbələr, turşular və s.), informasiya texnologiyaları xidmətləri (tele- və radiokommunikasiya əlaqəsi, mobil telefon əlaqəsi, internet resursları üzrə təminat, proqramlaşdırma və s.), neft-qaz yataqlarının xüsusi rejimdə mənimsənilməsi üçün xüsusi avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, məişət cihazları istehsalı üzrə rəqabətə davamlı prioritet strateji iqtisadi sahələrin formalaşdırılması;

- ixrac yönümlü və yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsulların dünya bazarlarına çıxışını təmin edən cəlb etmə və itələmə strategiyalarının potensialından istifadə edilməsi.

Nəticə

Ümumilikdə, MDB dövlətləri üçün innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən dəstəklənməsi aşağıda sadalanan tədbirlərlə sıx əlaqəlidir:

- bütövlükdə bütün MDB dövlətlərinin sənayesi üzrə elmtutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi;
- sənaye sahələri üzrə yüksək texnoloji sahələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsinin sürətləndirilməsi;
- innovasiya prosesləri, xüsusilə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsi üzrə innovasiya proseslərinin ardıcıl olaraq inkişaf etdirilməsi üçün xidmət infrastrukturunun yaradılması üzrə dövlətlərarası proqramlar və müqavilələrin dəstəklənməsi;
- sənaye sahələri üzrə texnoloji və struktur yenidənqurma tədbirlərinin tələblərinə cavab verən dövlətlərarası informasiya mübadiləsinin təşkil edilməsi;
- Yüksək texnoloji dəyişikliklərə cavab verən innovasiya mübadiləsinin səmərəli həlli və elmtutumlu məhsulların satış bazarlarına çıxarılması istiqamətində yeni bazarlama mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması.

ƏDƏBİYYAT

1. Abasova S.H. (2008-2010) Azərbaycanın MDB ölkələri ilə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi. AMEA İqtisadiyyat institutunun hesabatı. Bakı, 2010.
Abasova S.H. (2011-2013) Azərbaycanın AB ölkələri ilə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi. AMEA İqtisadiyyat institutunun hesabatı. Bakı, 2013.
2. Abasova S.H. Texnologiyalar və yeniliklərin idarəedilməsi. Bakı, Azərneşr, 2007, 288 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2013. Bakı, Dövlət Statistika komitəsi, 2013.
Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2014. Bakı, Dövlət Statistika komitəsi, 2014.

4. Ələsgərov A.K. Qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasının dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası, reallıqlar və qarşıda duran bəzi problemlərin həlli barədə. "Modernləşmə xətti" jurnalı, No 1-2, 2010.
5. Велиев З. Анализ экономики Армении. Баку, Центр стратегических исследований при Президенте Азербайджанской Республики, 2013, с. 264.
6. Власкин Г.А. Промышленная политика в условиях перехода к инновационной экономике: опыт стран Центральной и восточной Европы и СНГ/ Г.А.Власкин, Е.Б.Ленчук. Инст-т межд. экон. и полит. исследований РАН. М.: Наука, 2006, 246с.
7. Внешняя торговля стран СНГ в 2011 г. М.: Статкомитет СНГ, 2012.
8. Содружество независимых государств в 2008 году. Статистический ежегодник. М.: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2009, 716с.
Содружество независимых государств в 2014 году. Статистический ежегодник. М.: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2015, 716с. www.cisstat.org
9. Социально-экономическое положение стран СНГ в январе-апреле 2012 г. Доклад. М.: Статистика СНГ, 2012 (май).
10. http://az.m.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCrc%C3%BCstan_iqti_sadiyyat?%C4%B1
11. www.azstat.gov.az
12. www.geostat.ge/index.php?action=08lang=eng
13. http://bizzone.info/stats/EukFpyEEyy/php/www.br_rasklad_product2014.pdf
14. www.cisstat.org
15. [www.eei 4 2014 gurova.pdf](http://www.eei42014.gurova.pdf)
16. Гурова И.П. Высокотехнологичный экспорт СНГ: проблема измерения. ЕЭИ, № 4(25), ноябрь, 2014.

BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ ƏSASINDA İLKİN PEŞƏ TƏHSİLİ ÜZRƏ ADAMBAŞINA MALİYYƏLƏŞMƏ MEXANİZMLƏRİNƏ DAİR BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Farhad MİKAYILOV, i.f.d.

Vəfa CƏFƏROVA, İETİ-nin baş elmi işçisi

Xülasə

Müasir şəraitdə dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər insan həyatının bütün sahələrinə təsir edir. O cümlədən, bu dəyişikliklərin təhsil sahəsinə olan təsirini öyrənmək, iqtisadiyyatda gedən sürətli proseslərin təhsili, xüsusilə də peşə təhsilini hansı istiqamətdə inkişaf etdirdiyini öyrənmək vacib məsələlərdəndir. Peşə təhsili təhsil sistemində hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Bu mərhələdə vacib olan qloballaşan iqtisadiyyatın tələblərinə cavab verən daha peşəkar kadrların hazırlanması və əmək fəaliyyətinə cəlb olunmasıdır.

Təhsilin maliyyələşdirilməsi dedikdə təhsilin pul mənbələrinin kim ya da kimlər tərəfindən qarşılanaacağı və bu mənbələrin hansı üsullarla kimlərə necə xərclənəcəyi başa düşülür. Təhsilin maliyyələşdirilməsi müzakirə edilərkən xüsusilə ölkənin pul mənbələrinin nə qədər təhsilə ayrılacağı və ayrılan pul mənbələrinin təhsilin növ və səviyyəsinə, ölkə daxili regionlara və məktəblərə necə paylanacağı mövzuları üzərində xüsusilə dayanmaq lazımdır. Təhsilin maliyyələşdirilməsi sistemlərinin qiymətləndirilməsində bir-birilə əlaqəli üç əsas meyar qəbul edilməkdədir. Bunlar, təmin edilən təhsil xidmətinin kafi səviyyədə olub olmadığı, təhsil resurslarının yerləşməsinin təsirli və ədalətli olub olmamasıdır. Peşə təhsili və proqramlara bağlı maliyyə sistemi ümumi olaraq peşə təhsilinin vergilər, işəgötürənlər, faydalananlar və könüllü səylərlə maliyyələşdirildiyini ifadə edir.

Vergilər: Bu maliyyə mənbəyi bir çox ölkələrdə eyndir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və ümumiyyətlə məktəb

mərkəzli peşə təhsil sistemində geniş yayılmışdır.

İşəgötürənlər (sahibkarlar): Peşə təhsilinin maliyyələşdirilməsi, özəl sektordakı sənaye və iş dairələri baxımından sifarişə bağlı vəziyyətdir. İşəgötürənlər insan qüvvəsinin yetişdirilməsinin gəlirlərindən birbaşa vəsait əldə edir. Şagirdlik proqramları, iş başında öyrətmə və öyrətmədə dual (ikili) sistem bu cür maliyyələşmələrə nümunədir. Təlimçilərin və müəllimlərin maaşlarını ödəmək üçün bəzi hallarda peşə təhsil sistemlərinin etibarlı bir fonda qovuşması üçün bu müəssisələrdən və sənaye strukturlarından xüsusi bir vergi, ya da öyrətmə üçün xüsusi maliyyə dəstəyi alınır.

Faydalananlar: Maliyyə variantına görə öyrənənlər, şagirdlər və onların ailələri fərdi mənada bundan ən çox faydalananlar olaraq qəbul edirlər. Bu səbəbdən onların tamamilə ya da qismən bu ödənişləri qarşılamaqları gözlənilir. Şagirdlik ödənişləri, endirimli ödənişlər və istehsal fəaliyyətlərinə iştirak payı peşə təhsilinin maliyyələşməsinin əsas elementlərini təşkil edir. Bu vəziyyət ixtisaslı işçi yetişdirmə mövzusu olduğuna görə, bu maliyyə növü çox istifadə olunan deyil.

Könüllü Səylər: köməklər, kreditlər və maliyyə təmin etməyə istiqamətli tədbirlər peşə təhsilində əhəmiyyətli bir vəsait olaraq qəbul edilir. Xüsusilə bu xidmətlər əhalinin əlil və imtiyazlı olmayan qruplarına yönəldiyindən daha əhəmiyyətli bir vəsait halına gəlir.

Peşə məktəbləri üçün maliyyənin paylanma sxemlərinin hazırlanması problemlə məsələdir. Ayrı-ayrı infrastruktura malik məktəblərin, müxtəlif peşələrinə eyni məbləğdə maliyyə vəsaitinin ayrılması da mübahisəlidir. Ümumi büdcə məhdudiyyətləri peşə məktəblərində texniki avadanlıqların zəif səviyyədə olmasına gətirib çıxarır ki, bu da təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Texniki avadanlıqların - maşın, alət, dəzgah və s. qiymətləndirilməsi ekspert tərəfindən həyata keçirilməlidir. Avadanlığın sıradan çıxması, yaxud istifadəyə yararlı olması qiymətləndirmə zamanı ortaya çıxmalıdır. Bu da əlavə xərclərin yaranmasının

qarşısını alır və peşə hazırlığı üçün müntəzəm texniki baza yaradır. Təlim xərclərinin düzgün hesablanması avadanlıq və nəticədə çəkilmiş real xərcləri əks etdirir. Peşə təhsili həyata keçirilən tədris və ya peşə standartlarına görə xərclərin hesablanması mümkün olmalıdır. Peşə Təhsilinin maliyyə mexanizminin öyrənilməsi gələcəkdə yeni formaların yaradılması üçün əsas hesab olunur. Peşə mərkəzləri tərəfindən çəkilmiş xərclərin qiymətləndirilməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin ehtiyacları ilə tələbləri arasında yüksək uyğunluğu təmin edən yeni maliyyələşdirmə modelinin həyata keçirilməsi üçün əsas şərtidir. Peşə məktəblərinin maliyyələşdirilməsində birbaşa və dolayı yolla çəkilən xərclər vardır. Peşə məktəblərində birbaşa çəkilmiş xərclər aşağıdakılardır:

- əməkhaqqı xərcləri;
- investisiya xərcləri;
- material və enerji xərcləri.

Birbaşa çəkilən xərclərdən əlavə, dolayı xərclər də məsələn, qəza xərcləri, inzibati bina istismar xərcləri, sığorta xərcləri və s. vardır. Hər məktəb tərəfindən çəkilən dolayı xərclər bir-birindən fərqlənir. Dolayı xərclərin riyazi orta fərqi böyük olsa da, bu tələbələrin sayı arasındakı nisbətdən alınır.

Avropa ölkələrinin əksəriyyətində peşə təhsili təhsil sisteminə əsas yer tutur. Orta məktəbi bitirən şagirdlərin 40-60%-i təhsillərini davam etdirmək üçün peşə məktəblərini seçirlər. Bu ölkələrdə ümumi daxili məhsulda peşə təhsilinə çəkilən xərclərin payı 0.6-1% arasında dəyişir.

Peşə təhsilində şagird başına düşən xərclərin hesablanması uzun davam edən prosesdir. Çünki peşə təhsilində şagird başına düşən xərclər şagirdin oxuduğu məktəbə, seçdiyi ixtisasa, təhsilin növünə görə dəyişir. Xərclər ölkələr üzrə də fərqli qiymətlərə malikdir. Buna görə də şagirdbaşına xərclərdə ümumi bir rəqəm söyləmək çətindir. Lakin ölkələr üzrə xərclərin orta qiyməti təhsilin keyfiyyətindən xəbər verir. Ən yaxşı peşə təhsili nümunəsinə malik olan Almaniyada 2009-cü ildə şagirdbaşına xərclər

13.028 dollar təşkil etmişdir. Lüksemburqda 17.468 dollar, İsveçdə 17.207 dollar, Avstriyada 9.642 dollar olmuşdur.

İlkin və davamlı peşə təliminin maliyyələşdirilməsi, sistemin yaradılması, tələbat axınının maliyyələşdirilməsi, bölgüsü, istiqamətləndirilməsi və təchizatçıların təşkilati mexanizmlərinin yaradılması və alətlərdən istifadə vasitəsilə tənzimlənilir. Bu prosesdən çıxan fərqli maliyyələşdirilmə strukturlarının təhlili ibtidai və orta gəlir bölgüsü arasındakı fərq analoq kimi qəbul edilə bilər. Bir qayda olaraq bu kəmiyyət və keyfiyyət fərqləri ilkin və davamlı təlimdə boşluqlar yaradır. Müasir dövrdə peşə təhsilinin 2 modelinə rast gəlmək mümkündür.

1. Davamlı peşə təhsili.

2. Şagirdlik (usta yanında köməkçi).

Davamlı peşə təhsili orta ixtisas təhsilindən sonra verilir. Maliyyəsi yüksək olan bu model həmçinin təchizatın tez-tez yenilənməsini tələb edir. Digər modeldə isə dövlət və özəl müəssisələri peşə təhsili sahəsində əməkdaşlıq edirlər. İkili sistem ("dual system") olaraq adlandırılan bu modeldə məktəblərdə nəzəri təhsil verilir, təbiiq isə iş yerlərində aparılır. Bu modeldə gənclər bəzi günlər iş yerlərinə, bəzi günlər isə məktəblərə təhsil almağa gedirlər. Dual təhsil sistemində təhsil xərclərinin 80%-ni işəgötürənlər ödəyir. Davamlı peşə təhsili Belçikada, İsveçdə, Fransa və İtaliyada, şagirdlik təhsili Almaniya, İsveçrə, Danimarka, Avstraliya kimi ölkələrdə yayılmışdır. Peşə təhsili inkişaf etmiş qərb ölkələrində əl qabiliyyəti və praktik fəaliyyət yolu ilə karyera qazandırmağı məqsədə çevirən bir peşə sahəsidir. Peşə təhsilinin məqsədi ümumiyyətlə, fərdlərdən sənaye, ticarət və xidmət sektorlarında məşğulluq üçün işçi qüvvəsi yaratmaqdır.

Peşə təhsili sistemində adambaşına maliyyələşdirmə 2 əsas hissədən ibarətdir:

✓ təlimlərin keçirilməsinə yönəlmiş vəsait;

✓ peşə məktəbinin saxlanılmasına yönəlmiş vəsait;

Adambaşına maliyyələşdirmə peşənin tədris planı, müəllim şagird nisbəti, təhsilənlərin sayı ilə hesablanır. Təlim xərclərinin

hesablanması əsasən kurikulumun tələblərindən irəli gəlir. Bu xərclərə müəllimlərin əməkhaqqısı, emalatxana xərcləri, təlim zamanı istifadə olunan xammalın dəyəri, avadanlıqlar və onların saxlanması xərcləri, yanacaq xərcləri (bu ixtisasdan asılı olaraq formalaşır), müəllimlərin ixtisas artırması, təlim materiallarının hazırlanması aiddir. Peşə məktəbinin saxlanılmasına yönəlmiş vəsait dedikdə, daha çox məktəb fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı xərclər nəzərdə tutulur. Bu xərclərə rəhbər və inzibati işçilərin əməkhaqqısı, təmizlik, mühafizə xidməti, texniki işçilərin əməkhaqqısı, kitabxanaçı, psixoloq və digər pedoqoji heyətin üzvlərinin əməkhaqqısı, kommunal xərclər, dəftərxana ləvazimatları, ofis üçün istifadə olunan əşya və avadanlıqlar və s. xərclər daxildir.

Eyni zamanda adambaşına maliyyələşdirmə bir sıra çətinliklər yarada bilər:

- kiçik həcmli məktəblərin status problem;
- populyar peşələrə keçid.

Adambaşına maliyyələşdirmə sisteminin tətbiqi daha çox təhsiləli olan və infrastrukturu geniş olan məktəblər üçün daha sərfəlidir. Bu eyni zamanda onlarda tədrisin qiymətinin nisbətən ucuz başa gəlməsinə səbəb ola bilər. Kiçik həcmli məktəblər isə məktəbin tutumu ilə əlaqədar olaraq az maliyyə vəsaiti əldə etdiklərindən qənaət etmək və xərcləri azaltmaq imkanına malik olmayacaqlar. Eyni zamanda infrastrukturu elə də inkişaf etməməsi səbəbindən əlavə gəlir əldə etmək imkanları məhduddur. Tədrisən həmin məktəblərin bağlanması və yaxud daha iri məktəblərə birləşdirilməsi prosesi baş verəcəkdir.

Adambaşına maliyyələşdirmə sisteminin əsas xüsusiyyətlərdən biri hər bir peşəyə dair sifarişin 3 tərəfli şəkildə təqdim edilməsi durur və əgər bu prinsiplərə sadıq olmasa o zaman maraqların toqquşması baş verə bilər.

Adətən işəgötürən təşkilatlar daha çox ənənəvi peşələr üzrə kadr hazırlığına sifariş verirlər (misal üçün, qaynaqçı, tornaçı, mexanik və s.), valideynlər isə daha çox prestijli olan mühasib,

karguzar və ya bərbər, vizajist kimi peşələrin tədris olunmasına üstünlük verir. Nəzərə alsaq ki, sahibkarların tələb etdiyi bir çox peşələr üzrə xərclər valideynlərin seçdiyi bir sıra populyar peşələrə dair xərclərdən daha çox olur, bu zaman bir sıra hallarda məktəblər məhz valideynlərin zövqünə daha çox üstünlük verə bilirlər. Bunu onunla izah edə bilirlər ki, işəgötürənlərin tələblərinə uyğun peşələrə daha az təhsilalanlar və valideynlər tərəfindən maraq olduğundan və bu maliyyələşdirmə sistemində hər bir fərdin maliyyəsinin önəmli olmasını nəzərə alaraq, daha çox populyar peşələr üzrə kadr hazırlığına üstünlük verirlər. Bu isə son nəticədə əmək bazarında disbalans yaratmaqla, tələblə təklif arasında uyğunsuzluq yarada bilər.

Peşə Təhsilinin adambaşına maliyyələşdirilməsi özündə şagird təhsili üçün lazım olan bütün xərcləri birləşdirir. Bu xərclərin qiyməti hər bir ölkədə, həmçinin peşə məktəbində müxtəlifdir. Belə ki, peşə təhsilinin adambaşına düşən xərclərində şagirdin seçdiyi peşəyə uyğun olaraq xərclər dəyişir. Xərclərin qiyməti müxtəlif olsa da, bu xərclərin hesablanması və müəyyən edilməsi qaydaları demək olar ki, eynidir. Bir çox Avropa ölkələrində peşə təhsilinin maliyyələşdirilməsi məktəblər, şirkətlər, firmalar, valideyn fondu, işəgötürənlər fondu, Avropa Sosial Fondu və digər mənbələrdən ödənilir. Lakin göstərilən təcrübələrdən aydın olur ki, ilkin peşə təhsil müəssisələri dövlətin nəzarətindədir və əsas maliyyələşdirmə mənbəyi və qərarların qəbul edilməsində məsul Təhsil Nazirliyidir. Peşə və Texniki orta təhsilin maliyyəsinin qarşılınması mövzusunda digər orta məktəblərdən fərqli olaraq, təhsilin bəzi xaricdən asılılığından ən çox faydalanan işəgötürənlər, təhsilin səmərəliliyini artırmaq üçün müəyyən qatqılar etməkdədirlər. İşəgötürənlər (şirkətlər) maliyyələşdirmədə maraqlıdırlar. Çünki hər bir tələbə şirkət üçün ixtisaslı, təcrübə keçmiş işçi qüvvəsidir. Belə ki, şagirdlər təcrübəni həmin şirkətlərin müəssisələrində keçərək həm özləri, həm də müəssisə üçün ixtisaslaşırırlar. İşəgötürənlər cəmiyyətdəki imkansız gənclərin iş həyatına qazandırılmasını təmin etmək məqsədi ilə, xüsusilə peşə və

texniki məktəblərdə verilən peşəvermə kurslarının səmərəliliyini artırmaq üçün məktəblərin maşın və avadanlıq infrastrukturunun gücləndirilməsinə könüllü olaraq maliyyə yardımı edirlər.

Beynəlxalq təcrübədə ən yaxşı peşə təhsili nümunəsi Almaniya və Avstriyadır. Lakin təhsildə adambaşına maliyyələşdirmədən çox az ölkələr istifadə edir. Adambaşına maliyyələşdirmədən az ölkənin istifadə etməsinə baxmayaraq, bu mexanizmin bir çox üstünlükləri vardır:

- peşə təhsili müəssisələrinə müvafiq dövlət dəstəyini itirməməklə geniş müstəqil idarəetmə səlahiyyətlərinə malik olmaq;

- əmək bazarında tələb olunan ixtisasların tədrisini təmin etmək üçün birbaşa maliyyə çıxışının olması;

- peşə təhsil müəssisələrinin daha çox iqtisadi yönümlü olmasına təşviqləndirmə, işəgötürənlərlə daha sıx əməkdaşlığa yönəlməklə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin qənaət edilməsi hesabına gəlirliliyin artırılması;

- peşə məktəblərinin qismən özünü maliyyələşdirmə sistemində keçidinin təmin edilməsi;

- ömür boyu təhsil imkanlarının genişləndirilməsi.

Dünya Bankının maliyyə modellərini araşdırdıqda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təhsildə yeni əlavə maliyyə resursları və yeni modellər inkişaf etdirdikləri aydın olur. Təhsil xidmətlərinin həm cəmiyyətə, həm də bu xidmətdən yararlananlara fayda verdiyini düşünəndə, təhsilin cəmiyyətə fayda verməsi bu faydanın əvəzinin vergilərlə fərdlər tərəfindən qarşılanmasının lazım olduğu meydana çıxır.

Peşə və texniki təhsilin, xüsusilə sənaye klassik təhsil növünün isə bir ölkənin mədəni və ictimai istiqamətinin inkişafında rol oynadığı, texniki təhsil növü insan sərmayəsinə edilən bir investisiya, klassik təhsilin isə daha çox istehlak xidməti olduğu aydın görünür.

1970-ci illərdən sonra Dünya Bankı, BVF və OECD təhlilləri təhsilin maliyyəsinə, xərc-fayda ölçüsündən baxaraq, əgər təhsil xidmətlərindən yaralananlar, bu xidmətin qarşılığında gələcəkdə

bir qazanc əldə edirsə, gələcəkdə əldə edəcəyi fərdi qazanca bugünkü xərcin də yüklənməsinin lazım olduğu görünür.

Peşə və texniki təhsilin gəlirlərinin, ölkələrin inkişafında əhəmiyyətli rolunun olduğu məlumdur. Bunun əhəmiyyətini görə inkişaf etmiş qərb ölkələri peşə və texniki təhsilə daha çox əhəmiyyət verirlər. Ölkələrin inkişaf səviyyəsi ilə peşə təhsilinə verdiyi önəm arasında əlaqə vardır. Avropa Birliyi ölkələrində, peşə və texniki təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsində, texniki insan kapitalının maliyyə mərkəzi hökumətin xaricində yerli rəhbərliklərə, müəssisələrə, ictimai orqaqlara və könüllü təşkilatlara böyük əhəmiyyət verir. Bu ölkələrdə peşə və texniki təhsilin maliyyəsi bir çox mənbədən təmin olunur və qanunlarla zəmanət altına alınır.

***Некоторые вопросы с условием использования
примера международной практики о механизме
финансирования на душу населения по начальному
профессиональному образованию***

Микаилов Ф., Джафарова В.

РЕЗЮМЕ

В современных условиях глобальные изменения, затрагивающие все аспекты человеческой жизни. В частности, влияние этих изменений в сфере образования, быстрого развития экономики, образования, профессиональной подготовки, особенно в развивающихся направлении, в котором важно узнать. Среднее профессиональное образование сохранил свою актуальность в системе образования в любое время. На этом этапе, что очень важно, чтобы отвечать на вызовы глобализации экономики и работать, чтобы привлечь больше профессиональную подготовку.

***Some of the issues initial vocational education,
per capita funding mechanisms***

F.Mikayilov, V.Gafarova

ABSTRACT

In modern conditions the global changes affecting all aspects of human life. In particular, the impact of these changes to the education sector, the rapid developments in the economy, education, vocational training, particularly in developing the direction in which it is important to learn. Vocational education has retained its relevance in the education system at any time. At this stage, which is essential to meet the challenges of a globalized economy and to work to attract more professional training.

SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

Samirə Abasova, i.e.n.,dos.

Giriş

Dünya üzrə bütün dövlətlər öz əhalisinin qarşısında onların hüquq və azadlığının, sağlamlığının, məşğulluğunun, peşə və ixtisasa yiyələnməsinin təmin edilməsi, ahıl insanların sosial vəziyyətinin və pensiya təminatının yaxşılaşdırılması və digər problemlərin həll edilməsi üzrə müəyyən öhdəliklər götürürlər. Hər bir dövlət öz iqtisadi durumuna uyğun olan aztəminatlı ailələr, əlillər, qocalar və tənha ahıllar üçün sosial müdafiə sistemi yaradır. Sosial müdafiə sistemi iqtisadi və sosial baxımdan daha həssas əhali qruplarını əhatə etdiyi üçün dövlətin xüsusi sosial siyasəti üzərində qurulur.

1.Sosial müdafiə sisteminin əsasında duran modellərin təsnifatı

Dünya təcrübəsində aparılan iqtisadi siyasətin sosialyönlü olmasına daha çox üstünlük verilir və cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətli amil kimi qəbul olunur. Sosial siyasətin özünün də müxtəlif liberal, sosial-demokratik və sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelləri mövcuddur.

Liberal model, əsasən, xüsusi mülkiyyətçilərin mövqeyini üstün tutur və kasıb təbəqənin sosial problemlərinin həllinə ayrılan vəsait qalıq xarakteri daşıyır.

Sosial-demokratik model dövlətin sosial siyasəti, əhalinin gəlirlər üzrə təbəqələşməsinin azaldılmasını təmin edir.

Sosial yönümlü modellə dövlət cəmiyyətin bütün üzvlərinin sosial müdafiə sistemini formalaşdırır.

Əşrəfovanın fikrincə, sosial-demokratik və sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelləri sosial ədalət prinsiplərini özündə daha çox təcəssüm etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya

təcrübəsində, xüsusilə əksər inkişaf etmiş ölkələrdə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelindən geniş istifadə olunur. Bu modelin tətbiq olunduğu ölkələrdə ailə gəlirlərindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvləri üçün pulsuz təhsil, səhiyyə xidməti, sosial təminat və s. həyata keçirilir (1, 22).

Almaniya, Avstriya, Lüksemburq, Fransa, İtaliya və d. ölkələrdə mövcud olan “Bismark modeli” vergi orqanlarının iştirakı olmadan sığorta haqlarının yığılması prinsipinə arxalanır. Böyük Britaniya, İrlandiya və Şimali Avropanın bir çox ölkələrində mövcud olan “Biveric modeli” sosial sığorta sistemində dövlət büdcəsi rolunu xüsusi olaraq qeyd edir. “Sovet modeli”nə əsasən mövcud sosial risklərin kompensasiyası yalnız dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Digər ölkələrdə mövcud olan (Belçika, Finlandiya, Portuqaliya və s.) “xüsusi kooperativ” model isə sosial sığortanı xüsusi kompaniyalar vasitəsilə həyata keçirirlər (1, 30-31).

Bazar münasibətlərinin yenidən formalaşdığı bir çox ölkələrdə tətbiq olunmağa başlayan model sosial yönümlü bazar modelindən fərqləndirmək lazımdır. Çünki inkişaf prosesində olan ölkələrdə sosial sabitlik əldə olunmamışdır. Digər tərəfdən inkişaf etmiş ölkələrin bəzilərində liberal model olmasına baxmayaraq sosial sabitlik əldə olunmuşdur. Misal kimi ABŞ-ı göstərmək olar. F.Qontmaxer ölkədə ictimai razılığın (xalq və dövlət arasında) olmasını təmin edən dövləti sosial dövlət kimi qiymətləndirir və bu parametrlərə ABŞ dövlətinin daha yaxın olduğunu qeyd edir. (1, 39)

Z.Səmədzadə dövlətin sosial yönümlü olduğunu Çin dövlətinin təmsalında iş yerlərini itirmiş fəhlə və qulluqçulara əsas həyati qrantlar, işsizliyə görə sığorta və yaşayış minimumu həcmində müavinətlərin verilməsində göstərir (3, 147). T.Koyçuyev sosial modeli insanların yalnız maddi və mənəvi rifah halının təminatına, istehsal olunmuş milli gəlirin bölüşdürülməsi və yəni-dən bölüşdürülməsinə yönəldilmiş fəaliyyətlə əlaqələndirir (1).

Dünyada 3 növ pensiya təminatı sistemi var. Birincisi, “həmrəylik” prinsipinə əsaslanan “bölüşdürücü”; ikincisi, fərdi uçota

əsaslanan “yığım”; üçüncüsü, bunların hər ikisinin paralel fəaliyyət göstərdiyi “qarışq” pensiya təminat sistemidir.

Ə.T.Nağıyev, V.A.Mütəllimovanın fikrincə, pensiya təminatı sistemi 2 əsas hissədən ibarətdir – bölüşdürücü və yığım (2, 194). İqtisadçılar arasında 3 səviyyəli pensiya anlayışı ilə bərabər çoxsəviyyəli pensiya təminatı anlayışı işlədilir. V.Bessarabın fikrincə, çoxsəviyyəli pensiya təminatı sisteminin tərkib hissəsi kimi birinci səviyyədə “həmrəylik” sistemi, ikinci səviyyədə “yığım” sistemi, üçüncü səviyyədə “kənüllü yığım” sistemi qəbul edilməlidir (1).

Hal-hazırda müxtəlif ölkələrdə, əsasən, inkişaf etmiş və Qərbi Avropa ölkələrində tətbiq olunmuş pensiya təminatı sistemi 3 səviyyədən ibarətdir. Birinci səviyyədə dövlət tərəfindən verilən minimum pensiya təminatı baza pensiya adlanır. İkinci səviyyədə əmək stajı və orta aylıq əmək haqqını nəzərə alan məcburi dövlət sığortası yerləşir. Üçüncü səviyyəyə sığorta olunan fərdlərin şəxsi hesablarında yığılan sığorta ödəmələri hesabına pensiyalar daxildir.

Həmrəylik prinsipinə əsaslanan “bölüşdürücü pensiya təminatı” sisteminin özü də iki səviyyə üzərində qurulur. Birinci səviyyədə baza və ya sosial pensiyalar yerləşir, ikinci səviyyədə isə əmək və sığorta pensiyalarıdır. Sosial pensiyalar dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına, əmək sığorta pensiyası almaq hüququ və əmək qabiliyyəti olmayan bütün vətəndaşlara dövlət tərəfindən verilir.

Onu qeyd edək ki, “bölüşdürücü” pensiya təminatı sistemi müxtəlif nəsillər arasında həmrəylik prinsipi əsasında formalaşan pensiya sistemidir. “yığım sistemində” əmək pensiyaları FUS əsasında, yəni əməkdaşların hər birinə pensiyaya çıxdıqdan sonra əmək fəaliyyətləri zamanı məcburi qaydada ödədikləri sosial sığorta haqlarına uyğun hesablanır və ödənilir.

Qeyri-dövlət pensiyası “kənüllülük” prinsipi əsasında qurulur. O müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq iştirakçıya və ya pensiyaçıya müntəzəm olaraq xüsusi pensiya fonduna ödənilən pul vəsaitləri

hesabına təşkil olunur. Misal olaraq Belçikanın təcrübəsinə müraciət edək.

Belçikada peşə pensiyası əlavə könüllü pensiya sistemi kimi yaradılmışdır. Bu sahibkarların təşəbbüsü ilə və ya hər hansı bir müəssisə səviyyəsində kollektiv razılaşma əsasında yaradılmış və fəaliyyət göstərən sistemdir. Bu pensiya sistemi lord Biv-ericin pensiya təminatı konsepsiyası üzərində qurulmuşdur.

2. Dövlət sosial müdafiə sisteminin əsas prinsipləri

Sosial siyasət dövlətin sosial müdafiəsinin əsas prinsipləri ilə əlaqəlidir. Sosial müdafiə prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir:

- ✓ universallıq prinsipi;
- ✓ sosial hüquqların müdafiə prinsipi;
- ✓ sosial reaksiya prinsipi;
- ✓ profilaktik-istiqamətləndirmə prinsipi;
- ✓ müştəriyə yönəlmə prinsipi;
- ✓ öz qüvvəsinə arxalanma prinsipi;
- ✓ sosial resursları maksimuma yönəltmə prinsipi;
- ✓ konfidensiallıq (gizlilik) prinsipi;
- ✓ altruizm prinsipi;
- ✓ tolerantlıq prinsipi (37).

Universallıq prinsipi istənilən diskriminasiyanın ləğv olunmasına əsaslanır. Bu prinsip müştərinin ehtiyacının ödənilməsində hər cür dəstək formalarından istifadə etmənin xüsusi rolunu qeyd edir.

Sosial hüquqların müdafiə prinsipi dedikdə sosial müdafiə subyektlərində işlədilən dərin məzmun prinsipi də başa düşülə bilər. Bu prinsip humanizm, ədalət, altruizm, eləcə də cəmiyyət, qrup, fərd maraqlarının harmoniyası üzərində formalaşır.

Sosial reaksiya prinsipi sosial müdafiə subyektlərinin müştərinin ehtiyaclarına diqqəti üzərində qurulur. Profilaktik-istiqamətləndirmə prinsipi vaxtaşırı sosial müdafiə subyektinin əməkdaşlarının planlaşdırılan fəaliyyətini özündə əks edir (6).

Müştəriyə yönəlmə və ya müştəriyə diqqət prinsipi sosial müdafiə fonduna müraciət edənin hüquqlarının prioritet olması üzərində qurulur. Əlbəttə bu prinsip digər insanların hüquq və maraqlarını da nəzərə almalıdır.

Öz qüvvəsinə arxalanma prinsipi və ya da öz bacarıq və səriştəsinə istinad prinsipi sosial müdafiə məsələlərinə aid problemlərin həllində müştərinin subyektiv rolunu, onun fəal mövqeyini bir daha isbat edir.

Sosial resursların maksimuma yönəltmə prinsipi sosial müdafiə orqanlarının iş planında əhalinin bütün növ qruplarının əhatəsini və maliyyələşmə mənbələrindən maksimum istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Konfidensiallıq birdəfəlik sosial yardımların hansı mənbələrdən əldə edildiyinin gizli qalmasına yönəlir. Altruizm prinsipi təmənnəsiz hüquqi və maliyyə köməyini nəzərdə tutur. **Tolerantlıq prinsipi** qeyri-simpatiya hissi aşılaman sosial təbəqə nümayəndələri ilə ünsiyyətdə işlədilir (6).

Yuxarıda sadalanan prinsiplərdən əlavə bir sıra metodiki, təşkilati, psixoloji-pedaqoji və d. prinsiplər qrupu da mövcuddur. *Metodiki prinsiplər* qrupu öz növbəsində müxtəlif yanaşma qəbul olunmuş standartlara istinad, ardıcılıq, daimilik, kompetensiya əsaslarına istinad edir. *Təşkilati prinsiplər* öz növbəsində sosial müdafiə sistemində çalışan əməkdaşların kvalifikasiyası, sənədləşdirmə və onların tətbiqi ilə əlaqədar nəzarətin qurulması, funksional-təyinat xüsusiyyətlərini, öz iş fəaliyyətinə məsuliyyətli yanaşma və d. təşkilati məsələləri əhatə edir.

Psixoloji-pedaqoji prinsiplər dedikdə modallıq, empatiya (duyğularda həmrəylik), attraksiya (cəlbətmə), etibaretmə xüsusiyyətlərinin rolunun nə qədər əhəmiyyətli olduğu üzərində qurulur.

Kononovun fikrincə (5), bütün bu prinsiplər pensiyaçıların sosial müdafiəsi ilə bağlı fəaliyyətdə işlədilən xüsusi iş prinsipləridir. Bundan əlavə sosial müdafiə sisteminin fəaliyyətində ümumfəlsəfə prinsiplər də mövcuddur ki, onlar pensiyaçı ilə cəmiyyət, pensiyaçı ilə dövlət, eləcə də yerli orqanlar, pensiyaçılar

ilə sosial təminat təşkilatları arasında yaranan ünsiyyət mexanizmlərini əhatə edir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- ✓ determinizm prinsipi;
- ✓ əksolunma prinsipi;
- ✓ inkişafetmə prinsipi;
- ✓ təşkilolunma və fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqə prinsipi;
- ✓ tarixə istinad prinsipi;
- ✓ fərd və onu əhatə edən sosial mühitin dağıla bilməyən qarşılıqlı əlaqə prinsipi.

Bundan başqa sosial siyasət prinsipi mövcuddur ki, o öz növbəsində dövlətin sosial siyasəti əsasında həyata keçirilən sosial müdafiə sisteminin əsas fəaliyyət quruculuğunda xüsusi rol oynayır.

Sosial siyasət beynəlxalq və milli qanunvericilikdə insanların hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Sosial siyasətin məqsədi insanın hır hansı bir cəmiyyətdə ali dəyər kimi inkişafı və himayə olunmasıdır (8, 579). İqtisadi ədəbiyyatda sosial siyasətin məqsədinə aşağıdakılar daxildir:

- cəmiyyət üzvlərinin minimal gəlirlərinə zəmanət verilməsi;
- cəmiyyət üzvlərinin qabiliyyətlərinin, daha doğrusu əmək qabiliyyətinin inkişafı və dəstəklənməsi;
- cəmiyyət üzvlərinə qəbul olunmuş səviyyədə sosial xidmətlərin göstərilməsi (7, 397).

Dövlətin sosial siyasəti qarşısında duran əsas vəzifə ilk növbədə dövlət qayğısına ehtiyacı olan insanların sosial müdafiəsini, hər kəsin ümumi təhsil və tibbi xidmətdən istifadə etməsini əmək fəallığını artırmaqla əhalinin gəlirlərinin istehlak tələbləri ilə uyğunlaşdırılmasını həyata keçirməkdən ibarətdir (1, 17).

3. Sosial müdafiə təminatı təşkilati formaları

Sosial müdafiənin ənənəvi sosial müdafiə təminatı formalarına aşağıdakılar aiddir:

- pul şəklində olan ayırmalar (pensiya təqaüdi, yardımlar);
- natural şəkildə olan təminat (ərzaq, mebel, mənzil və s.);

- xidmətlər və imtiyazlar (tibbi xidmət, təhsil və peşə səriş-təsi, eləcə də ixtisasartırma üzrə xidmətlər; veteran, hərbi qulluqçu, rəhbər işçilər, bəzi peşələrdə çalışanlar üçün imtiyazlar);
- stasionar və qeyri-stasionar xidmətlər (ahillara, 2 və 1 qrup əlillərə qulluq, sanatoriya, reabilitasiya mərkəzlərində müalicə və s.).

Sosial müdafiənin ənənəvi sosial müdafiə təminatı formaları ilə bərabər fəvqəladə sosial kömək formaları da yaranmağa başlamışdır. Onlara qaçqınlar, köçkünlər, zəlzələ və digər təbii fəlakət, eləcə də müharibə nəticəsində zərər çəkmişlər, evsiz qalanlar, fiziki və mənəvi zorakılığa məruz qalanlar və digərlərinə fəvqəladə kömək növləridir.

Sosial müdafiə sistemi məqsədinə görə aşağıdakılara bölünür:

- sosial təminat;
- sosial müdafiə;
- sosial xidmət;
- sosial kömək və sosial yardım.

Sosial təminat zəhmətkeşlərin əmək haqlarından ödəncilər hesabına yaranan pul vəsaiti fondunun ayırmaları əsasında dövlət orqanları, müəssisələr, özəl şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Belə praktika Qərbi Avropa ölkələrində öz əksini tapmışdır. Sosial təminatın əsas növü kimi pensiya təminatı çıxış edir. Pensiyalar müəssisə və təşkilatların Pensiya fonduna köçürdükləri ayırmalar və qismən Dövlət Büdcəsinin hesabına ödənilir.

Sosial müdafiə həm pensiya fondu, həm də əlavə pensiya növləri, eləcə də sosial yardımlara əsasən formalaşan bir sosial dəstək formasıdır.

Sosial xidmət nəinki pensiya və müxtəlif müavinətlər, həmçinin əhalinin sosial müdafiəsi orqanının ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarında ahıl və əlillərin saxlanması və onlara xidmətin təşkil olunmasını; protezləşdirməni, əlillərə verilən imtiyazların tətbiqini, evsizlərə yardımın təşkilini özündə əks edir (4).

Sosial kömək və ya sosial yardım özü-özülüyündə bir neçə yerə bölünür:

✓ ehtiyacı olan əhali qruplarına müxtəlif müavinətlər və ödəncələrin verilməsi. Bu müavinətlər və ödəncələr daimi, uzunmüddətli və müvəqqəti xarakter daşıyır. Birdəfəlik biranlıq sosial kömək də verilir. Yardımlar, adətən, uşaqlara, xəstələrə, ahıllara, yaşamaq mənbəyini itirmiş fiziki şəxslərə sosial dəstək məqsədilə verilir. Uşağı və qohumları olmayan ahıl və qocalara nəinki maddi yardım verirlər, hətta qulluq və tibbi xidmət məqsədi ilə onların qocalar evində yerləşdirilməsini təşkil edirlər;

✓ evin tikilməsi, məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, ev avadanlığının alınması üçün kreditlərin verilməsi şəklində də sosial kömək həyata keçirilir;

✓ ali təhsil alan və peşə əldə etmək üçün oxuyan gənclərə təqaüdlərin verilməsi ən çox istifadə olunan sosial yardımdır;

✓ xüsusi forma olan tibbi yardım pulsuz xidmətdir. Bəzən tibbi sığorta vasitəsi ilə tibbi yardım üçün dövlət digər institusional qurumlarla (müəssisələr, sığorta fondları, xüsusi sığorta fondları), eləcə də fiziki şəxslər ilə əməkdaşlıq nəticəsində qismən tibbi yardım üçün zəruri olan məbləğləri yığa bilir;

✓ tibbi yardımın xüsusi forması kimi reabilitasiya mərkəzləri də fəaliyyət göstərirlər. Təqaüdçülərin reabilitasiyası dedikdə tibbi, psixoloji, pedaqoji, sosial-iqtisadi tədbirlər vasitəsilə onların fiziki və ruhi sağlamlığının bərpası nəzərdə tutulur.

Reabilitasiyanın özü 3 formada həyata keçirilir:

1) bərpaedici;

2) əvəz edən;

3) uyğunlaşdırıcı.

Bərpaedici reabilitasiya zamanı orqanizmin itirilən funksiyaları tam bərpa olunur. əvəzedici reabilitasiya zamanı orqanizmin funksiyaları bərpa olunmur, amma onları xüsusi vasitələr (protezlər, xüsusi nəqliyyat, geyim) və müalicə metodikası (pəhriz, dərmanlar) ilə ətraf mühitə uyğunlaşdırırlar. Uyğunlaşdırıcı reabilitasiya zamanı orqanizmin itirilən funksiyalarını qaytarmaq olmur və əlillər üçün ətraf mühitə və cəmiyyətin tələblərinə mənasız fizioloji və psixoloji adaptasiya prosesi gedir:

✓ dövlət orqanları işlə təmin olunmayanlara işsizlik üzrə müavinətlər də verir. İşsizlik müavinəti 6 ay ərzində verildiyi, həmçinin aybaay onun həcmi azaldığı üçün Dövlət məşğulluq fondu işsizlərin yeni ixtisaslara yiyələnmələri üçün onları müxtəlif təlimlərə cəlb edir;

✓ yerli icra orqanları yaşlı və ahıl vətəndaşlar üçün pensiyalardan başqa differensiallaşmış əlavə pul məbləğləri də verir-lər. Mənzil, telefon haqlarıqismən və ya tam ödənilir, dərmanlar almaq üçün imtiyazlar sistemi təşkil olunur;

✓ ahılların, qocaların sosial-məişət xidmətlərini təşkil edir-lər. Bu onların özlərinə xidmət etmələri, yəni gigiyena, eşitmə, görmə, hərəkətmə bacarıqlarınıəldə etmək üçün xüsusi ayaq-qabı, paltarların, cihazların, hərəkət mexanizmləri və d. vasitə-lərlə təminatını nəzərdə tutur.

Nəticə

Dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərinin sosial müdafiə sistemində müşahidə olunan yeniliklərin həyata keçirilməsi də vacib şərtlərdən ibarətdir. Apardığımız nəzəri –metodoloji təhlil nəticəsində aydın olur ki, əhalinin sosial müdafiə sistemi inkişaf etməkdə olan bir prosesdir və hər bir dövlət öz sosial müdafiə sistemi ilə bərabər qeyri-dövlət sosial müdafiə sisteminin yaradılmasına dəstək olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əşrəfova R.S. Azərbaycanda pensiya təminatı sisteminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi. Bakı, Elm, 2007, 257s.
2. Nağıyev Ə.T., Mütəllimova V. Sosial inkişafın iqtisadi parametrləri. Bakı, səda nəşr., 2003, 214 s.
3. Səmədzadə Z.Ə. Dünya iqtisadiyyatı. Çin “iqtisadi möcüzəsi”. Bakı, “Gənclik”, 2001, 324s.
4. Азизова Г.А. Рынок труда Азербайджана. Баку, Элм, 2005

5. Кононова Л.И. Принципы социальной работы. СПб, 2005.
6. Теория социальной работы./ Ромм М.В., Андриенко Е.В., Осьмук Л.А., Скалабан И.А. Новосибирск, Изд-во НГТУ, 2000, ч.2,, 112с.
7. Экономическая теория. Под ред. А,И,Добрынина. СПб.: Изд-во «Питер», 1999, 448с.
8. Экономическая энциклопедия/ научно-ред. совет изд-ва «Экономика» игст-та Экономики РАН. Гл. ред Абалкин Л.И. ОАО «изд-во «Экономика»», 1999, 1055с.

İNŞAAT MATERİALLARININ İSTEHSALI İQTİSADİYYATIN DİNAMİK İNKİŞAFININ ƏSAS AMİLLƏRİNDƏNDİR

Mehrəli BABAŞLI, *magistr*
Əmirxan BABAŞOV, *i.e.n., dosent*

Xülasə

İqtisadi fəaliyyət növlərindən biri olan inşaat materiallarının istehsalı ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişaf etməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, bu sahədə istehsal olunan materiallara iqtisadiyyatın digər sahələrinin tələbatı vardır.

Ölkədə tikinti sektorunun inkişaf etdirilməsinə və yeni infrastrukturlara olan tələbatın ödənilməsinə istehsalçılar daha çox yerli inşaat materiallarından istifadə etməklə nail olmuşlar.

Inşaat materialları istehsalı bütövlükdə özəl sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti əsasında formalaşır.

Inşaat materiallarının regionlarda istehsal edilməsi mühüm sosial məsələlərin həllinə də öz müsbət təsirini göstərir.

Açar sözlər: inşaat materialları, tikinti işlərinin dəyəri, tikinti məşinləri, əmək haqqı.

İqtisadi siyasətin formalaşmasında ölkənin milli maraqlarının nəzərə alınması, davamlı inkişafın təmin edilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, dünya iqtisadiyyatında baş verən böhranlara qarşı dayanıqlı təsir mexanizmlərinin formalaşdırılması kimi fundamental meyillərin yaranması iqtisadi inkişafın müasir xüsusiyyətləri hesab edilir. Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə inkişafın diversifikasiyasının reallaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafının tərkib hissəsi olan inşaat materialları istehsalının artırılmasının mühüm strateji əhəmiyyəti vardır.

İqtisadi fəaliyyət növlərindən biri olan tikinti sektorunun inşaat materialları sahəsi qeyri-neft sektorunun mühüm, aparıcı və prioritet əhəmiyyətli sahəsidir. Bazar münasibətləri şəraitində bu sahənin ölkə iqtisadiyyatının yüksəlməsində, yeni iş yerlərinin açılmasında, daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsində,

ölkə miqyasında müxtəlif infrastrukturların yaradılmasında, neft sektorunda əldə edilən gəlirlərin əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsinə sərf olunmasında, dayanıqlı iqtisadiyyatın təmin edilməsində xidməti həddən artıq yüksəkdir.

Son illər məhsul istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, yeni zavod və fabriklərin tikilməsi, əhalinin mənzilə olan tələbatının yerli inşaat materialları hesabına ödənilməsi və ixracın genişləndirilməsi məqsədi ilə kreditlərin verilməsi, lizinq və ipoteka xidmətinin genişləndirilməsi kimi kompleks dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilmişdir. Təkcə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, 2003-2015-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələrindən ölkə iqtisadiyyatına 205.6 milyard ABŞ dolları investisiya qoyulmuşdur.

Tikinti kompleksinin ölkə iqtisadiyyatında vacib sahə kimi rolu və bazar iqtisadiyyatında tikintinin inkişafına dair Azərbaycan Respublikasında lazım olan bütün qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Məlum olduğu kimi, müstəqilliyin ilk illərində ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrində olduğu kimi, tikinti sektorunda da çətinlik yaranmış və tikinti məhsulunun istehsalı aşağı düşmüşdür. 1993-cü ilin ortalarından başlayaraq həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində mövcud olan böhran aradan qaldırılmış, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəliləməsinə geniş yol açılmışdır. Azərbaycanda aparılan islahatlar iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni inkişaf mərhələsinə keçidi təmin etmişdir.

Ölkədə mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, onun bütün formalarının (dövlət, bələdiyyə, xüsusi) təmin edilməsi və onlara eyni iqtisadi şərait yaradılması, dövlət idarəetmə orqanları ilə münasibətlərin tənzimlənməsinin (vergi, maliyyə-kredit münasibətləri şərtlərinin) iqtisadi üsullarla aparılması, tikintidə qarşılıqlı münasibətlərin dəyişdirilməsi qarşıya qoyulan prinsipial istiqamətlərdən olmuşdur.

Son illərdə həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsində Azərbaycan böyük inşaat meydançasına çevrilmiş, tikinti sektorunun əsas göstəriciləri durmadan artmışdır (cədvəl 1).

Tikintinin əsas göstəriciləri

İllər	Əsas fondların istifadəyə verilməsi, mln manat	Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar, mln manat			Tikinti işlərinin dəyəri, mln manat	Tikintidə məşğul olan işçilərin orta illik sayı-cəmi, min nəfər	Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat
		Cəmi	Məhsul istehsalı obyektlərin tikintisinə	Xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə			
2000	666.9	967.8	680.0	288.0	324.5	40.7	83.3
2005	4780.7	5769.9	4262.8	1507.1	1558.0	52.5	237.6
2010	5961.3	9905.7	4821.0	5084.7	4531.4	66.4	505.8
2011	10624.1	12799.1	6033.0	6766.1	6115.0	78.1	519.6
2012	10194.1	15407.3	7187.8	8219.5	7716.0	94.7	587.5
2013	11143.1	17850.8	8781.6	9069.2	8721.2	101.4	625.5
2014	9336.3	17618.6	9166.0	7393.4	8591.9	101.9	626.9
2015	9933.3	15957.0	9948.2	4978.2	7319.6	98.1	677.7

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2000-ci ildə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar bir milyard manata yaxın olmuşdursa, 2015-ci ildə 16.0 milyarda, məhsul istehsalı obyektlərinin tikintisinə yönələn vəsait 680.0 milyondan 10.0 milyard manata, xidmət sahələri üzrə obyektlərin tikintisinə 288.0 milyon manatdan 5.0 milyard manata, əsas fondlar 667.0 milyon manatdan 9.9 milyard manata, tikinti işlərinin dəyəri 324.5 milyon manatdan 7.3 milyard manata qədər yüksəlmişdir. Həmin dövrdə tikintidə məşğul olan işçilərin orta illik sayı 2.4 dəfə, orta aylıq nominal əmək haqqı 8.1 dəfə artaraq 677.7 manata çatmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə tikinti təşkilatlarının yerinə yetirdiyi işlərin sürətlə artması yaxşı hal olmaqla yanaşı, bu həmdə ümumi daxili məhsulun strukturunda tikinti sektorunda yaradılan yeni dəyərin xüsusi çəkisinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, tikinti sahəsində yaranmış əlavə dəyərin ölkə üzrə ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 6.5%, 2005-ci ildə 9.0%, 2010-cu ildə 8.1% olmuşdursa, 2015-ci ildə 12.1%-ə çatmışdır. Xüsusi çəkinin belə artmasına texnika və texnologiyaların təkmilləşdirilməsi, yüksək istehsalı maşın və mexanizmlərdən istifadə olunması, elm və

texnikanın son nailiyyətlərinin tətbiq edilməsi nəticəsində buraxılan tikinti materialları və məmulatlarının həcmnin artırılması və nomenklaturunun genişləndirilməsi səbəb olmuşdur.

İnşaat materialları istehsalı ölkənin qeyri-neft sənayesində yüksək xüsusi çəkiyə malik olmaqla, bütövlükdə özəl sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti əsasında formalaşmış və tikinti sektorunda istifadə edilən inşaat materialları sənayesi məhsullarının kəmiyyət və keyfiyyəti yüksəlmişdir. Artıq Azərbaycanın tikinti kompleksində öz istehsalı olan keyfiyyətli sement, əhəng, təbii daş, qum, ağac materialları, polad məmulatı, beton, polad-beton, azbest-sement vərəqləri və s. geniş istifadə edilir. Tikinti sektorunda aparılan iqtisadi siyasət, eləcə də inşaat materiallarının inkişafı nəticəsində ölkənin bu məhsullara olan daxili tələbatını ödəmək və ixrac potensialını genişləndirmək imkanı yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları 2015-ci il may ayında "The Business Year" jurnalına müsahibəsində qeyd etmişdir ki, "Ümumən biz qeyri-neft sektorunun inkişafına həm ölkənin daxili tələbatının ödəmək, həm də ixrac potensialını genişləndirmək üçün əlavə imkan kimi baxırıq. Azərbaycanın həm kənd təsərrüfatı, həm də qida sənayesi məhsullarına bizim ənənəvi bazarlarda böyük tələbat var. Bundan əlavə, yeni bazarlara çıxmaq üçün də yollar axtarıq. Eyni yanaşma inşaat materialları istehsalına da tətbiq olunur.

Biz ölkənin inşaat sektorunu sementlə artıq tam şəkildə təmin edirik. Ötən il istifadəyə verilən ən böyük yeni sement zavodu bu sahədə idxaldan asılılığımızı tam şəkildə aradan qaldırır. Eyni zamanda, sement istehsalında əlavə həcmələr var və ixrac imkanlarımız da artacaq" ("Azərbaycan" qəzeti, 23 may 2015-ci il).

Tikinti sektorunun yaxşı və səmərəli işləməsi birbaşa istifadə olunan inşaat materiallarının kəmiyyət, keyfiyyət və vaxtında təminatından çox asılıdır. Azərbaycan ərazisində inşaat materiallarının bütün növləri vardır, ancaq onun səmərəli istifadə edilməsində hələ çox işlər görülməlidir. Ona görə də ölkənin tikinti sektorunu yerli tikinti məhsulları ilə təmin etmək bu gün qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir. Bu sahədə istehsal elə qurul-

malıdır ki, yerli tikinti materialları keyfiyyət və kəmiyyət baxımından idxal olunan tikinti məhsullarından geri qalması.

Son illər ölkədə yeni istehsal gücünün yaradılması və ondan istifadənin yaxşılaşdırılması bir tərəfdən tikinti məhsulunun buraxılışını artırmağa imkan yaratmış, digər tərəfdən bu işlər əməyin fondla təchizəti, mexaniki təchizəti və enerji ilə təchizəti səviyyəsinin artırılmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Bütün bunlar inşaat materialları sahələrində istehsalın artırılmasına da kömək etmiş və onların istehsalı dinamikasında yüksək artım nəzərə çarpmışdır (Cədvəl 2).

Aşağıdakı 2-ci cədvəldən görüldüyü kimi son illər inşaat üçün əhəng daşı istisna olmaqla inşaat materialları bütövlükdə yüksək sürətlə artmışdır. Bunun nəticəsində ölkənin inşaat materiallarına olan tələbatının ödənilməsinə nail olunmuşdur. 2005-2015-ci illərdə inşaat materiallarından sement istehsalı 1,8 dəfə, gips istehsalı 69.7 dəfə, tikinti kərpici 1.7 dəfə, sementdən, süni daşdan və betondan tikinti blokları 7.5 dəfə, keramik plitələr 2.8 dəfə artmışdır.

Inşaat üçün əhəng daşı həcmnin aşağı düşməsi isə əhəng daşı əvəzinə daha çox sementdən istifadə edilməsi olmuşdur. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, inşaat materiallarının kəmiyyət və keyfiyyətinin artması ilə yanaşı onların orta pərakəndə satış qiyməti 2013-cü ildə 2003-cü ilə nisbətən sement 2,8 dəfə, tikinti kərpici 3.8 dəfə, linolium 1.2 dəfə, pəncərə şüşəsi 1.8 dəfə, keramik plitələr 1.8 dəfə, taxta-şalban 2.0 dəfə artmışdır. Belə artımlar bu məhsullara olan tələbatın yüksəlməsi, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşması, həm də həmin illərdə mənzil və digər sosial-mədəni obyektlərin tikintisində baş verən yüksək artım ilə əlaqədar olmuşdur. İqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, bu sahədə işçi qüvvəsinin saxlanılmasına çəkilən xərclərin artması da qiymətlərin yüksəlməsinə öz təsirini göstərmişdir. Son illər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial siyasətin əsas istiqamətlərindən biri də tikinti sektorunda məşğulluğa dair siyasətin həyata keçirilməsi və işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsidir. İqtisadiyyatın sənaye sahələrində muzdlar

İşləyənlərin bölgüsündə tikinti sektorunda işləyənlərin xüsusi çəkisi də yüksəlmişdir. Belə ki, 2015-ci ildə ölkənin tikinti sektorunda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul olan əhəlinin sayı 2005-ci illə müqayisədə 124.5 min nəfər artaraq 336.4 min nəfər olmuşdur ki, bu da iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul olan əhəlinin 7.2%-ni təşkil etmişdir.

Cədvəl 2

Əsas növ tikinti materiallarının, məmulat və konstruksiyaların istehsalı

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015-ci il 2005-ci ilə nisbətən, %-lə
Sement, min ton	1537.9	1278.8	1425.2	1965.8	2296.1	2940.7	2732.9	177.7
Gips, min ton	28.2	48.9	100.3	150.0	169.0	222.7	196.5	696.8
İnşaat üçün əhəng daşı və digər daşlar, min ton	786.3	542.3	505.5	535.2	565.0	458.5	345.1	43.4
Tikinti kərpic, min kub m.	161.4	272.1	240.3	213.2	450.0	426.1	280.6	173.9
Sementdən, suni daşdan və ya beton-dan tikinti blokları, min ton	19.1	112.8	113.3	132.5	145.8	200.6	142.4	745.5
Keramik plitələr, min kv.m.	11.3	83.7	53.8	78.2	115.3	74.9	31.9	282.3
Qeyri-filiz tikinti materialları, min ton	1226.4	4646.1	4635.7	4057.6	2139.1	3288.7	1756.1	143.2
Yığma dəmir-beton konstruksiyalar və məmulatlar, min kub m.	19.9	49.6	49.0	47.3	28.3	36.0	27.3	137.2

Azərbaycanda tikinti materialları sənayesinin inkişafı üçün 1000-ə yaxın çoxnövlü mineral xammal ehtiyatı yataqları mövcuddur. Tikinti materialları arasında mişarlıq əhəng daşı, doğranmış əhəng, çay daşı, üzlük əhəng daşı, mərmər, bişmiş kərpic və kirəmit, gil, qum, çınqıl, sement xammalı (gil süxurları), karbonatlı daşlar əsas yer tutur. Tikinti materialları sənayesi məhsullarına

tələbat Azərbaycanın bütün regionlarında kəskin artmış və tikinti materiallarının istehsalı sahəsində inkişaf tendensiyası əmələ gəlmişdir. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, özəl bölmədə tikinti-quruculuq işlərinin böyük vüsət aldığı hazırkı dövrdə tikinti materialları sənayesi müəssisələrinin istehsal güclərinin artırılmasına, istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin artırılmasına böyük ehtiyac vardır və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinə diqqət yetirilməsi zəruridir.

Azərbaycanın regionlarında tikinti materialları istehsalı sənayesinin inkişaf etdirilməsinin regionların iqtisadi inkişafına birbaşa təsir etməklə tikinti materialları istehsal edən zavodların inşası və müəssisələrdə işçi qüvvəsinin işlə təmin edilməsi regionlarda mühüm sosial məsələlərin həll edilməsinə kömək edəcəkdir.

Bir məsələ də xüsusi vurğulanmalıdır ki, son illər inşaat materiallarının inkişafının mülkiyyət növlərinə görə strukturunda da yüksəlməyə doğru müəyyən dəyişiklik baş vermişdir. Belə ki, qeyri-dövlət mülkiyyətində istehsal olunan inşaat materialları 2005-ci ildə 90.9% təşkil etdiyi halda 2013-cü ildə bu göstərici artaraq 95.8%-ə bərabər olmuşdur. Bu gün inşaat məhsulları istehsalının qeyri-dövlət sektorunda cəmlənməsi inşaat işlərinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun qurulmasını göstərir.

Bü gün tikinti müəssisə və təşkilatlarında işçilərin işə qəbulu və işdən çıxmasını əks etdirən işçi qüvvəsinin hərəkəti hələ də yüksəkdir. Belə ki, 2013-cü il ərzində işdən çıxarılan işçilərin sayı 35975 nəfər və ya işçilərin sayının 33.1%-i qədər olmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatında isə işçi qüvvəsinin hərəkəti 2013-cü ildə 11.5% olmuşdur. Tikinti sektorunda işdən çıxarılanın yüksək olmasının səbəbi başqa müəssisələrə köçürülmə, təhsil almağa getmə, ordu sıralarına çağırılma, təqaüdə çıxma, işçilərin sayının və ya ştatların ixtisarı, öz xahişi ilə işdən çıxma və s. olmuşdur. Həmin il ərzində öz xahişi ilə işdən azad edilmişlər işdən çıxmış işçilərin 70.5%-ni təşkil etmişdir.

Son illər tikinti sektorunda çalışan maddəli işçilərin əmək

haqqı ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətə uyğun olaraq çox sürətlə artmışdır. Belə ki, 2015-ci il ərzində yerinə yetirilmiş işə görə maddəli işçiyə pul və ya natura şəklində ödənilən haqq 2005-ci illə müqayisədə 440.1 manat və ya 2.9 dəfə artaraq 677.7 manat olmuşdur. 2014-cü ildə tikinti sektorunda orta aylıq nominal əmək haqqı ölkə iqtisadiyyatı üzrə orta göstəriciyə nisbətən mədənçıxarma sənayesi (394.5%), maliyyə və sığorta fəaliyyəti (269.6%), peşə, elmi və texniki fəaliyyətdən (150.7%) sonra dördüncü yerdə (141.0%) olmuşdur. Tikinti sektorunda mövcud olan sanitariya-gigiyenik normalara cavab verməyən şəraitdə işləyənlərin və ağır fiziki əməklə məşğul olanların iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasında elmi-texniki tərəqqinin nəliyyətlərindən daha geniş istifadə edilməsinin mühüm rolu olmuşdur. Son illər tikinti sektorunda mövcud olan əsas tikinti maşınlarının sayı sürətlə artmışdır. 2000-2015-ci illərdə əsas tikinti maşınlarından olan ekskavatorlar 1.3 dəfə, tırtırlı gedişli hərəkətedici kranlar 3.1 dəfə, avtoyükləyicilər 5.9 dəfə artdığı halda, avtoqreyderlər, skreperlər, buldozərlər, qulləli və avtomobil gedişli hərəkətedici kranlar və traktorların sayı isə azalmışdır. Tikinti sahəsində mövcud olan bu maşınların sayının azalmasının əsas səbəbi bir tərəfdən onlara tələbatın azalması, mənəvi köhnəlməsi olmuşdursa, digər tərəfdən onların istismar xidməti müddətinə başa vurmaları olmuşdur. Əsas tikinti maşınlarının ümumi sayında xidmət müddətinə başa vurmuş tikinti maşınlarının xüsusi çəkisi 2000-ci ilə nisbətən dəfələrlə azalsa da, hələ də o maşınların xüsusi çəkisinin yüksək olması həm tikintinin sürətlə inkişaf etməməsinə və həm də tikintidə təhlükəli hadisələrin baş verməsinə səbəb ola bilər.

Son illər inşaat materialları sənayesi sahələrində yeni texnika və texnologiyaların tətbiq edilməsi nəticəsində yeni tikinti materiallarının istehsal olunması sürətlə artmışdır. İnşaat materialları istehsalı sahəsində perspektiv illərdə artım regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarına uyğun olaraq respublikanın bütün bölgələrində tikinti sektorunun inkişafını təmin ediləcəkdir. Şəhərsalma, memarlıq və tikinti sahələrində mühəndis seysmometrik

stansiyaların istismarı, güclü külək və zəlzələ obyektlərində yüksək keyfiyyətli inşaat materiallarının istifadəsi zəruridir. Respublikanın tikinti sənayesinin inkişafı nəzərə alınmaqla zəlzələyə davamlı polad konstruksiyalı monolit binaların tikilməsi üçün yerli inşaat materiallarından istifadə edilməsinə geniş yer verilməlidir. Mişar daşı tullantıları əsasında süni hörgü materialları tərkibinin işlənməsi və tikinti praktikasında tətbiqi həyata keçirilməlidir. Ölkənin mühəndis-geoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yeraltı quruntulardan səmərəli istifadə edilməsi və keyfiyyətli inşaat materiallarının hazırlanması işləri genişlənməlidir. Azərbaycanın gələcək inkişafında tikinti sektorunun və onun inşaat materialları sahəsinin rolu heç vaxt yaddan çıxarılmamalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan qəzeti., 23 may 2015-ci il.
2. Qeybullayev Q.R., Məmmədov M.A., Eyniyev T.T., İnşaatin iqtisadiyyatı. Bakı, 2001-ci il.
3. Ağabəyli N.M., İnşaat materialları və məmulatları. Bakı, 2011-ci il.
4. Степанов И.С., Экономика строительство. Москва, 1997 г.
5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 20015-ci il.
6. Azərbaycanda tikinti. Rəsmi nəşr. Statistik məcmuə. Bakı, 2016-cı il.

***Производство строительных материалов
является одним из основных факторов
динамического развития экономики***

***Бабашлы М., магистр
Бабашов А. к.э.н., доцент***

Резюме

Производство строительных материалов, как вид экономической деятельности, играет важную роль в динамичном развитии экономики. Причиной тому является потребность

других секторов экономики в строительной продукции.

Производители добились развития строительного сектора и удовлетворения потребностей новых инфраструктур посредством употребления строительных материалов местного производства.

Производство строительных материалов формируется за счет экономической деятельности субъектов частного предпринимательства.

Производство строительных материалов в регионах, также положительно влияет на решение важных социальных вопросов.

Ключевые слова: строительные материалы, стоимость строительных работ, строительные машины, заработная плата.

Product of construction materials is one of the main factors of the dynamic development of economy

Babashli M., Babashov A.

Abstract

One of the types of economic activities in the production of building materials plays an important role in the dynamic development of the country's economy. So that other sectors of the economy are demand for materials that are produced in this area.

The development of the construction sector and the demand for new infrastructure in the country, producers have achieved more by using local materials.

Production of building materials is formed on the basis of the private business entities. Production of building materials in the regions has a positive impact on important social issues.

Key words: building materials, the cost of construction works, construction machines, wages

ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI SAHƏSİNDƏ KLASTER YANAŞMANIN TƏTBİQİ

Nərminə İSMAYILOVA, *İİETİ-nin dissertantı*

Xülasə

Məqalədə klasterin mahiyyəti, onun prinsip və subyektləri, müvafiq sahədə müxtəlif ölkələrin təcrübəsini əhatə edən araşdırma aparılmışdır. Azərbaycanda üzüm istehsalı və emalı sahəsində klasterin elementləri (subyektləri) aşkar edilmiş, göstəricilərin təhlili aparılmış və məlumatların tutuşdurulması aparılaraq nəticə əldə edilmişdir. Bundan əlavə ölkələrin əksəriyyətində tətbiq edilən geniş klaster siyasəti, keyfiyyətli klaster siyasətinin işlənilib hazırlanması üçün zəruri olan addımlar, regional klaster siyasətinin hazırlanma və reallaşdırılmasının mərhələləri və klasterlərin inkişafında uğurun açar amilləri əks edilmişdir. Nəticə etibarilə ölkələrdə tətbiq edilən klaster siyasətinə dair meyarları nəzərə alaraq Azərbaycanda Gəncə şəhərinin timsalında üzüm emalı və istehsalı sahəsində klaster yanaşmasının/siyasətinin tətbiqinin ardıcılığı variantı təklif edilmişdir.

Açar sözlər: klaster, prinsip, subyekt, klaster təşəbbüsü, klaster siyasəti, uğurun açar amilləri

Giriş

Hal-hazırda dünyada şirkət və ərazilərin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, regional inkişafın səmərəli idarəetmə texnologiyası, ölkənin innovasiya potensialı və iqtisadi inkişafının artırılmasının əsas aləti kimi klaster siyasəti qəbul edilmişdir. Bir sıra ölkələrdə klaster yanaşması əsasında sosial-iqtisadi inkişaf strategiyaları hazırlanmış və tətbiq edilmişdir. Sahəvi klasterlərin yaradılması probleminin aktuallığı iqtisadiyyatın inkişaf yollarının axtarış və seçimi ehtiyacı və inkişafın innovasiya tipinə keçidi ilə şərtlənmişdir.

Məqalədə əks edilmiş tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 15 dekabr tarixli 1890 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2012-2020-ci

illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulan aidiyyəti tədbirlərin icrasını, müvafiq məlumatların hazırlanması işlərinin əlaqələndirilməsini təşkil və təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf nazirinin müvafiq əmri ilə təsdiq edilmiş “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrasına dair İqtisadi İnkişaf Nazirliyi üzrə Tədbirlər Planınının 2.1.6.-cı “Üzüm istehsalı və emalı sahəsində klaster yanaşmanın tətbiqi” bəndinin icrası çərçivəsində hazırlanmış təklifi əsas icraçıya - Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə aidiyyəti üzrə istifadə edilməsi üçün təqdim edilməsindən ibarətdir.

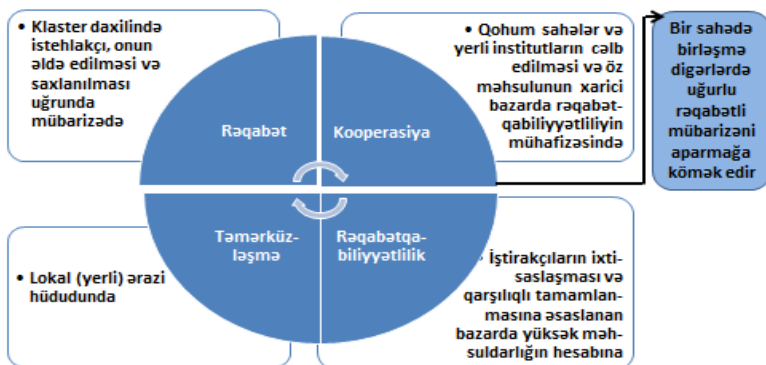
1. Klaster termini, onun prinsip və subyektləri

İqtisadi klaster anlayışının yayıcısı olan Porterin tərifinə görə klaster (ing. cluster) – birlikdə iş aparan, lakin eyni zamanda rəqabət edən müəyyən sahələrdə coğrafi əlamətə görə cəmlənmiş qarşılıqlı əlaqəli şirkətlər qrupudur [6]. Məhz klaster prinsipinin istifadəsinə görə Avstraliya, ABŞ (Kaliforniya) kimi ölkələr şərabçılıqda əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etməyə müvəffəq olmuşdurlar. Burada klasterin təşkilinin formalaşması, həmçinin işin koordinasiyasında dövlət və sahəvi təşkilatlar əhəmiyyətli rol oynamışdırlar.

Eyni zamanda klaster «4C» prinsipinin yerinə yetirilməsini təmin edən şirkət və təşkilatların qarşılıqlı əlaqəsidir (şək.1., səh.2).

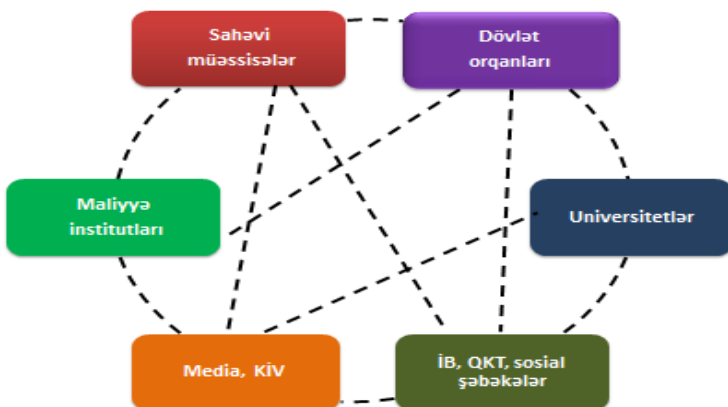
Klasterin 6 subyekti mövcuddur ki, onların sırasına dövlət orqanları, universitetlər, ictimai birlik, qeyri-kommersiya təşkilatı, sosial şəbəkələr, media, KİV, maliyyə institutları və sahəvi müəssisələr daxildir (şək.2., səh.2).

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqabətqabiliyyətli klasterin yaradılma müddəti rəqabətqabiliyyətli sahənin yaradılması müddəti ilə tutuşdurula bilər, yeni 5-10 ilə bərabərdir.

Mənbə: ECG, M. Портер, Национальный институт конкурентоспособности

Şək. 1. Klasterin «4C» (ing.) prinsipi [3]

[Mənbə: Национальный институт конкурентоспособности].

Şək. 2. Klasterin 6 subyekti [3]

2. Üzüm istehsalı və emalı sahəsində klaster yanaşması üzrə beynəlxalq təcrübə

Burada Ukraynada Şərabçılığın İnkişafının Milli Proqramı və Krım şərabçılıq klasteri, Moldovada süfrə üzümü klasteri, Qazaxıstanda şərab klasterinin quruluşu və Çilidə şərabçılıq klasterinin tərkibi əks etdirilmişdir.

❖ Şərabçılığın İnkişafının Milli Proqramı – Ukrayna

2010-cu ildə Birinci Milli Şərabçılıq Holding (BMŞH) tərəfindən 2010-2020-ci illər üçün Ukrayna şərabçılığın inkişaf Strategiyası təşəbbüs edilmişdir. Məqsədi - sakit şərabların istehlak səviyyəsini ildə adambaşına 20 litrə qədər çatdırılmasıdır. Bunun üçün 10 il ərzində istehlakın 13,6% orta illik artımı zəruridir.

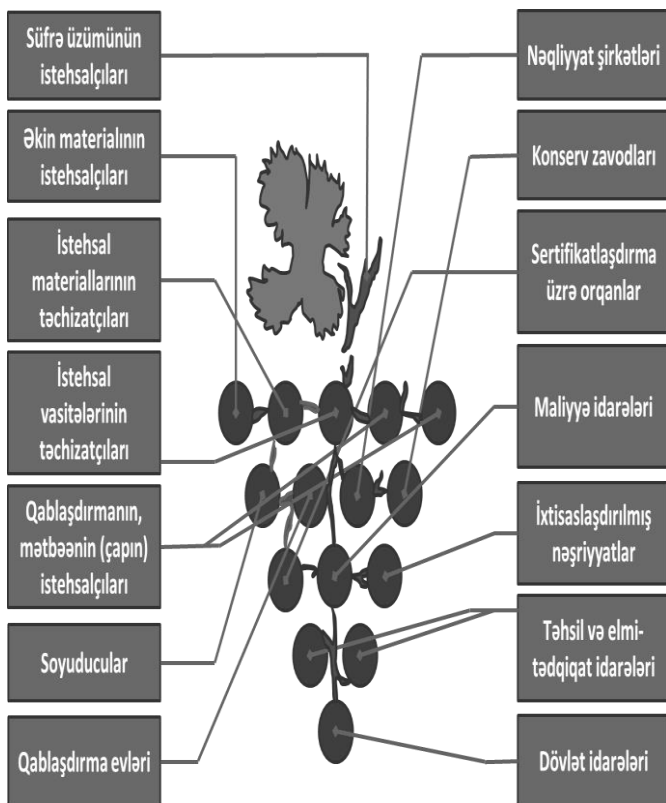
2019-cu ildə Ukraynada sakit şərablar istehsalının hədəf səviyyəsi - 102 milyon dal. bu Proqram bir sıra sahəvi assosiasiyalarda, o cümlədən Ukrayna Üzüm və Şərab Bürosunda (UÜŞB) dəstəklənmişdir.

Beləliklə, Ukraynadakı şərabçılıq klasteri öz əksini şəkil 3-də tapmışdır.

Şək. 3. Krim şərabçılıq klasteri – Ukrayna [4]

❖ Moldovada klaster süfrə üzümünə dair formalaşmış və aşağıdakı quruluşa malikdir.

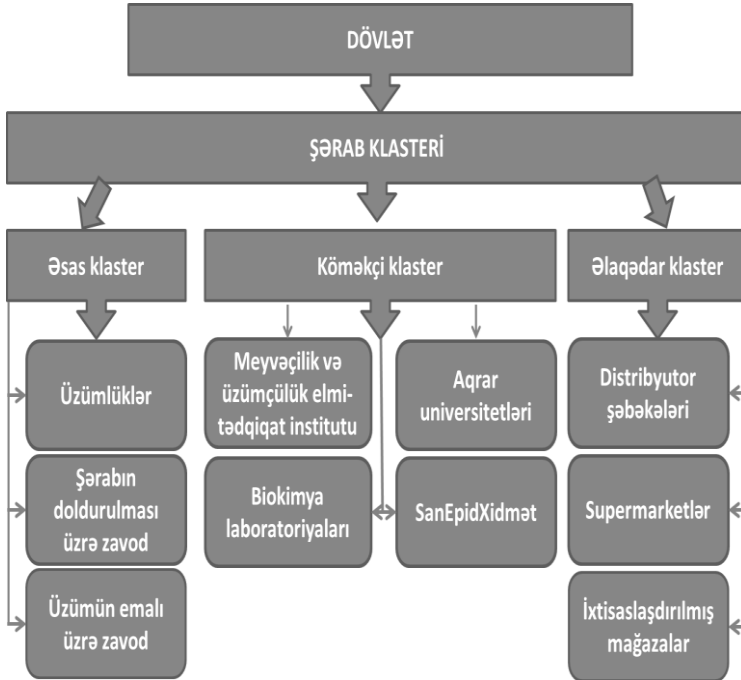

Şək. 4. Süfrə üzümü klasteri – Moldova [5]

❖ Qazaxıstan

2001-ci ildə Qazaxıstan hökumətilə 2010-cu ilə qədər *üzümçülük və şərəbcılığın inkişafı və bərpası Proqramı* təsdiq edilmişdir. Lakin iki il sonra aydın olmuşdur ki, möhkəm maddi-texniki bazanın olmadığına görə Proqram icra edilə bilməz. 2005-ci ildə Qazaxıstan Şərəbcilər Birliyi tərəfindən yeni Proqram hazırlanmış və hökumətə baxılmaq üçün təqdim edilmişdir. Proqram sənaye üzümçülüyn inkişafını və onun ümumi yığım göstəriciləri üzrə 1985-ci səviyyəsinə yaxınlaşmasını nəzərdə tutur.

Şərab klasteri Qazaxıstan Prezidenti tərəfindən respublikada prioritetlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Cənubi Qazaxıstan regionunda «Kaplanbek» sovxozu - cənubda Qazaxıstan şərabçılığın keçmiş flaqmanı əsasında klaster yaranmağa başlamışdır. Onun başlanğıcı ilə çoxlu fərdi kəndli təsərrüfatları, emal zavodları və şərabın doldurulması üzrə zavodları birləşdirmək planlaşdırılır. Oxşar klasterlər dünyanın yalnız üç ölkəsində - ABŞ, Kanada və Fransada - mövcuddur. Onlardan ən böyüyü bir neçə min müstəqil üzümçülər və 680 şərab anbarlarını daxil edən Kaliforniya klasteri hesab edilir.

Şək. 5. Qazaxıstanda şərab klasterinin quruluşu [2]

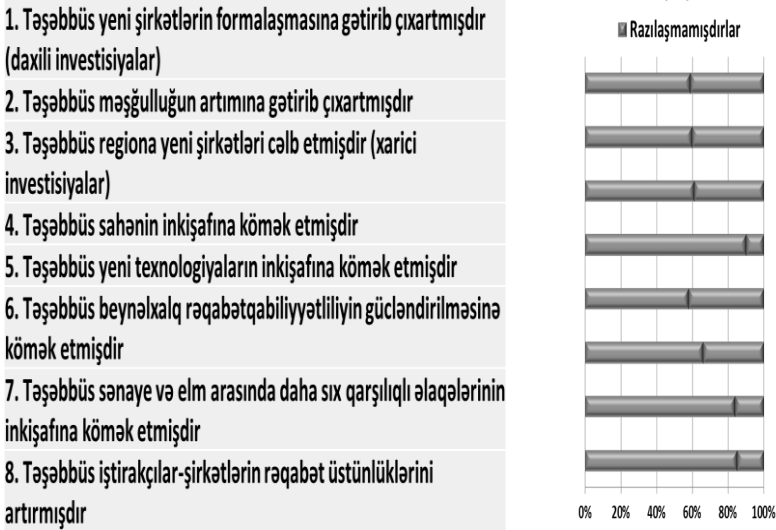
❖ Çilinin şərabçılıq klasterinin tərkibi isə aşağıdakı şəkildə əks edilmişdir.

Şək. 6. Çilinin şərabçılıq klasterinin tərkibi [1]

3. Klaster təşəbbüslərinin tətbiq edilməsinin nəticələri

Beynəlxalq ekspertlərin fikrinə görə klaster təşəbbüslərinin tətbiq edilməsinin 8 əsas nəticəsi mövcuddur ki, onlar şəkil 7-də əks edilmişdir.

Şək. 7. Beynəlxalq ekspertlərin qiymətləndirilməsinə görə klaster təşəbbüslərinin tətbiq edilməsinin nəticələri [3]

4. Azərbaycanada üzüm istehsalı və emalı sahəsində klaster elementlərinin aşkar edilməsi və göstəricilərin təhlili

Beləliklə, klasterin mövcud 6 subyekti və praktiki təcrübəni əsas tutaraq Azərbaycanın regionlarında onların aşkar edilməsi istiqamətində aparılmış araşdırma əsasında cədvəl 1.-də göstərilmiş vəziyyət müəyyən edilmişdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın regionlarında klasterin subyektlərini aşkar etmək məqsədilə ekspert qiymətləndirməsi (dolaylı məlumatın qiymətləndirilməsi) aparılmışdır.

Azerbaycan və regionlarda klasterin subyektlərinin mövcudluğu

Əhatə	İnzibati rayonlar	Dövlət orqanları	Universitetlər, İnstitutlar	İB, QKT, sosial şəbəkələr	Maliyyə institutları	Səhvi müəssisələr (heçnənin rəziqi şəxslər)	Media, KİV, Nesriyyat
Ölkə		Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, KTN yanında Dövlət Fitosanitar Nəzarət Xidməti, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi (İSN), İSN Azərbaycanca İxracın və İnvestisiyaların Təşviq Fondu, (AZPROMO) ³ , İSN "İstehlak Mallarının Ekspertizası Mərkəzi" MMC	KTN-nin Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzi və onun müvafiq institutları, Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzinin (AEİMM) Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Aqrar Universiteti, Azərbaycan Texnologiya Universiteti, İSN İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu (İSN İİETİ), İSN Bakı Biznes Tədris Mərkəzi (İSN BBTM)	"Aqrolizinq" ASC ⁴ , Agroservis Şirkətlər Qrupu və onun nümayəndəlikləri, Aqrro Məsləhət QHT, Azərbaycan Aqrar Respublikası Sahibkarları (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyası	KTN yanında Kənd Təsərrüfatı Layihələri və Kreditlərinin idarə Edilməsi üzrə Dövlət Xidməti, İSN Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, "İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (Bank olmayan Kredit Təşkilatı), «Aqrakredit» Qapalı Sahibkarları (İşəgötürənlər) Təşkilatı Milli Konfederasiyası	Müvafiq istehsal və emal müəssisələri	KTN-nin fermerlərə məsləhət xidməti, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin "1652 nömrəli" Qaynar xətti, www.b2b.az , Aqrroservis Şirkətlər Qrupundan Texniki dəstək/Pestisidlər haqqında kataloq, Üzümün əsas xəstəlikləri və bitki mühafizəsi tədbirləri (kataloq) və fermerlər üçün Məsləhət Saati, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nesriyyatı, ⁵ http://uzum.az , (Azercell Telecom və GABAnın layihəsi), TV verilişləri
1. Bakı şəh.		Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, İSN Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviq Fondu, İSN "İstehlak Mallarının Ekspertizası Mərkəzi" MMC	KTN-nin AEİMM-1 AEİMM-nin Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu, AEİMM-nin Kənd Təsərrüfatını İqtisadiyyatı Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Eroziya və Suvarma İnstitutu, İSN İİETİ, İSN BBTM	Agroservis Şirkətlər Qrupu, Aqrro Bərəkət MMC ⁵ , Cifal Groupe (k.t.-ti) və bağ üçün məşin və avadanlığın satışı), Azaqro-Treyd ATSC (k.t.-ti malları ixalçıların xidmətləri)	«Aqrakredit» QSC BOKT-ti ⁶ "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC, "Azərbaycan Sənaye Bankı" ASC, "Azərbaycan Sənaye Bankı" ASC, "Azerbaycan Sənaye Bankı" ASC, "Azerbaycan Sənaye Bankı" ASC	ISMAILI WINE, BAKI ŞƏRAB-1, VINAGRO, ASPI WINERY, MEY ŞƏRAB QALEREYA, WINE CITY	Agroservis Şirkətlər Qrupundan fermerlər üçün Məsləhət Saati ⁹

³ Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviq Fondu (AZPROMO): Gürcüstan Nümayəndəliyi, Avstriya Nümayəndəliyi, Almaniya Nümayəndəliyi, ABŞ Nümayəndəliyi, BƏƏ-də nümayəndəliyi [12]

⁴ "Aqrolizinq" ASC-ya mineral gübrələrin, pestisidlərin, texnoloji avadanlıqların, tinginlərin, buğda toxumlarının, cins damazlıq heyvanların gətirilib istehsalçılara çatdırılması və kənd təsərrüfatında aqrro-texniki işlərin görülməsi kimi əlavə funksiyalar da həyata edilmiş [16]

⁵ Informasiya və Məsləhət Xidməti üzrə Milli Səbəkə (2000-cü ildən yaradılmasına başlanılmış, 31 may 2011-ci il tarixində fəaliyyəti dayandırılmışdır) [16]

⁶ Agroservis Şirkətlər Qrupunun əsas fəaliyyəti: - Toxumluq və arzaqılq kartof və tərəvəz istehsalı; - Avropa ölkələrindən toxum, pestisid (bitki dərmanları), gübrə, kənd təsərrüfatı maşınları və avadanlıqların təchizatı; - Cəsdiləmə, yuma və cəbdiləmə markezlərinin açar təhvil; xidməti; - Yeni texnologiyaların nümayiş və fermerlərə texniki dəstək. Şirkətin beş bölgə nümayəndəliyi, Azərbaycanda və bir Rusiya nümayəndəliyi var [10]

⁷ Kənd Təsərrüfatı, Aqrarlığın, Kənd Təsərrüfatları üzrə Dövlət, Mineral və Üzvi Gübrələrin istehsalı [15]

⁸ Xidmət göstərəliyi: aralar: Bakı, Sumqayıt şəhərləri, Şuşa, Zəngilan, Qubadlı, Xocavənd, Ağdərə və Xızı rayonları [7]

⁹ İstehlak Mallarının Ekspertizası Mərkəzi: İstehlak Mallarının Ekspertizası Mərkəzinin beş müvafiq istehsalatı, bitki mühafizəsi tədbirləri, istehsal olunan məhsulların saxlanması və fermerlərin bütüncülə aid seçdikləri digər məhsullar üzrə Məsləhət Saati keçirir [10]

Cədvəl 1.-in ardı

2. Abseron l.r.	Abseron rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Nazirliyinin rayon idarəsi	AEIMM-nin Üzümçülük və Şərabçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu		«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	Uzun lınoradlı istehsal olunan "Heba Flora" firması, Finland Vinyards MMC (Şərab istehsalı və üzümçülük), "Abseron-Şərab" ASC, "Aqroland" MMC, Fiziki şəxs Yavər Rəsulov, Fiziki şəxs Cəlilə Mehdiyeva, Fiziki şəxs Sücrayevdin Rzaev, Fiziki şəxs Rzaev Məmmədhusayın, Fiziki şəxs Ədalət Əliyev, Fiziki şəxs Asif Əliyev
3. Gəncə-Qazax l.r.	Gəncə şəh.	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Şərabçılıq İdarəsi, ISN-nin Gəncə regional bölməsi	AEIMM-nin Biki, Mühafizə və Texniki Biki Elmi-Tədqiqat İnstitutu, AEIMM-nin (ADAU) üzümçülük, Şərabçılıq, Elmi-Tədqiqat İdarəsi, AEIMM-nin Abseron Şərabçılıq Universiteti (ADAU), AEIMM-nin Üzümçülük və Şərabçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Gəncə Tədqiqat Stansiyası, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nazirlikdə "Üzümçülük İdarəsi", Azərbaycan Texnologiya Universiteti, ISN BBTM-nin Gəncə nümayəndəliyi	Aqrar sənaye şirkətləri Qrupunun Gəncə-Qazax üzüm bölgə nümayəndəliyi, Gəncə Aqrarbiznes Assosiasiyası (GABA) ¹⁰	«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi "Azerbaycan Senaye Bank" ASC-nin filialı "Azerbaycan Senaye Sığortası" ASC-Kredit Agentliyi MMC (BoKT-nin regional nümayəndəliyi), «Aqrarkredit» QSC-nin Şahmudat Kredit Agentliyi filialı, «Gəncə Anın Kredit İttifaqı», Məhdudludur Məsuliyyətli Cəmiyyəti ¹²	"Gəncə Şərab-2" ASC (Şərab istehsalı), "Məzarina" MMC ¹³ , Sübhən RTR, MMC

¹⁰ Xidmətləri: 1. Təlim və təhsil (GABA-nın dəstəyilə 2007-2008 tədris ilindən etibarən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində ekoloji kənd təsərrüfatının menecmentini ixtisası açılıb və müxtəssislik hazırlanırdı)
² Səhiyyə xidməti (Məsələn xidmətinin məqsədi fermer və sahibkarların aqrar sahədə blik və bacarıqlarının artırılması yolu ilə onların öz bizneslərini inkişaf etdirməsinə dəstək verilməsidir)
³ Mərkəzinə (GABA-nın dəstəyilə Gəncə şəhərində ekoloji məhsulların satışını təşkil etmək məqsədilə "Gəncə səbəti" adlı mağaza yaradılmışdır. Məqsəd GABA-nın üzvlü olan ekofermaların istehsal etdiyi məhsulların satışını təmin etməkdir)
⁴ Elmi tədqiqatlar (Dünya təcrübəsini nəzərə alaraq yerli şəraitə uyğun yeni texnologiyalar, işləyib hazırlanmış elmin son nəticələrini praktikada tətbiq edir. Yeni sortları, onları yetişdirən və azaqıqları sənaye qrupu, yeni texnika, texnologiya, royl və onları regionda tətbiq etmək üçün nümayiş tədarük təşkilatı)
⁵ Torpağın ekoloji monitorinqi (GABA-nın dəstəyilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində müasir avadanlıqla təchiz olunmuş "Torpağın və ətraf mühitin ekoloji monitorinq" elmi-tədqiqat laboratoriyası yaradılmışdır)
⁶ Biznes planlaşdırma (GABA fermer və sahibkarlara kənd təsərrüfatının istehsalı, emalı, xidmət sahələrinə müxtəlif istiqamətləri üçün biznes planları işləyib hazırlayırdı)
⁷ Serifikasiyası (GABA-nın SDC və EPER layihəsi çərçivəsində 2006-cı ildə AZEKOSERT MMC Serifikasiyası Orqanı yaradılmış və 05 dekabr, 2006-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində dəyrdən keçmişdir) [11]
⁸ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Nəftalan, və Gəncə şəhəri, Göranboy, Şəmkir, Gədəbəy, Dəşkənən, Göygöl, Samux, Kəlbəcər və Xocalı rayonları [7]
⁹ Azərbaycanın Şimal-Şərq və Şərqi regionunda fəaliyyət göstərən ekoloji təsərrüfatlara kömək məqsədilə Gəncə Anın Kredit İttifaqı MMC-nin vasitəsilə kreditləşmə layihələrini həyata keçirir [11]
¹³ Pantier MMC "Gəncə Şərab-2" ASC-nin Rusiya Federasiyasında rəsmi distribyutorudur [20]

Cədvəl 1.-in ardı

Ağstafa rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi	AEİMM-nin Uzunçülük və Şərabçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun üzüm tinqliyi və calağ üzüm əkin materialları üzrə Ağstafa DKTIM	"Ağstafa Agroservis" MMC	"Aqrarkredit" QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	AĞSTAF A UZUM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, NƏVAI ADINA
Qazax rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi	İSNİBBTM-nin Qazax nümayəndəliyi		"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ¹⁴	CAYLIQA XAZ UZUM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, Şahnigar MMC
Göygöl rayonu (bölgə)	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi			"Aqrarkredit" QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	Vinagro MMC «Göygöl Şərab Zavodu» ASC ¹⁵ , GÖYGÖL ŞƏRAB MEHSULLARI MÜƏSSİSƏSİ, Göygöl Şərab Zavodu" ASC, "Göygöl Şərab-2" MMC
Şəmkir rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi		"Zəvən Texnologiyalar Parkı" ASC	"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	ASIQ TEYNUR ADINA ŞƏMKİR UZUM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, ŞƏMKİR KONYAK, Şəmkir Şərab-2, "Şərq Uqluzu" MMC, "Vücar" firması, "Tovuz Baltıy" MMC
Tovuz rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi			"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	QELƏBƏ TOVUZ UZUM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, TOVUZ UZUM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, MB.QASIMOV ADINA, Neqin Ko "Tovuz-Baltıy"

¹⁴ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Qazax, Ağstafa, Tovuz rayonları [7]

¹⁵ Hazırkı zavodun istehsalat strukturunu əşəğıdəki qaydadadır: -Üzümün qəbulu və ilkin emalı sexi; -Şərabın ikinci emalı sexi; -Şərab və konyak süzmə sexi; -Arağın hazırlanması və süzülməsi sexi; -Konyak spirтинin distilləşməsi sexi; -Konyak spirтинin yelidirlməsi və konyakın hazırlanması və konyakın hazırlanması sexi; -Klassik üsulla şərabın hazırlanması sexi; -Güneş istisindən istifadə etməklə maderizasiya sexi; -Xüsusi sifarişlər sexi; -Şüşə qablar sexi; -Karton qutular sexi; -Spirit saxlama sexi; -Hazır mehsul anbarı. Kəmeqçi sahələr: -Blokimiyəvi və texnokimiyəvi nəzarət laboratoriyası; -İki ədəd qazanxana; -Mexaniki emalxana; -Taxta çələk emalxanası; -Hava və soyuducu kompressor sahəsi [19]

Cədvəl 1.-in ardı

<p>Samux rayonu</p>	<p>Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi</p>			<p>"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi</p>	<p>AZƏRBAYCAN SAMUX ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, K. KAZIMOV ADINA, "Amin" İstehsal firması</p>	
<p>Goranboy rayonu</p>	<p>Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi</p>			<p>«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi</p>	<p>GORANBOY ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, İ.QURBANOV ADINA</p>	
<p>Balakan rayonu</p>	<p>Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi</p>		<p>Aqrroservis Şirkətlər Grupunun Şəki-Balakan üzrə bölgə nümayəndəliyi Modern-Aqro MMC,</p>	<p>"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi</p>		
<p>Qəbələ rayonu</p>	<p>Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi</p>		<p>Aqrtoxservis Qəbələ (kənd) təsərrüfatı üçün məşin və avadanlığın satışı)</p>	<p>«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi</p>	<p>"Aspi-Aqro" MMC-nin "Aspi Winery" üzüm emalı zavodu, qablaşdırma sexində zavod, müəssisədə şərab anbarı; Təsisçisi «GILAN» MMC olan «Aqro-Azerinvest» MMC-nin şəraboidürmə müəssisəsi, QƏBƏLƏ ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, NIZAMI ADINA, Fiziki şəxs Fədailə Rəhimov</p>	

4. Şəki-Zaqatala i.r.

Cədvəl 1.-in ardı

Oğuz rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi			"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	Azərbaycan-Oğuz Üzüm İstehsalı və E-mail Müəssisəsi, "RRC" MMC, "Sarıltı" MMC, Fiziki şəxs Salmın Səfərəliyev	
Şəki rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi, İSN-nin Şəki-Zaqatala regional bölməsi (Şəki şəh.)	Şəki Regional AEİMM, İSN BBTM-nin Şəki nümayəndəliyi	Agroservis Şirkətlər Qrupunun Şəki-Balakən üzrə bölgə nümayəndəliyi Modern-Aqro MMC	"Azərbaycan Sənaye Sigorta" ASC-nin nümayəndəliyi, "İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ¹⁶	ŞƏKİ TUZUMU İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, P. BABAYEV ADINA, "Aqrinvestkom" MMC	
Ceillab ad rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi	AEİMM-nin Üzümçülük və Şərabçılıq Eimi-Tədqiqat İnstitutunun Ceillab ad Davaq Məntəqəsi, AEİMM-nin Üzümçülük və Şərabçılıq Eimi-Tədqiqat İnstitutunun üzüm tinqiliyi və calağ üzüm əkin materialları üzrə Ceillabad DKTIM	Agroservis Şirkətlər Qrupunun Ceillabad- Astara üzrə bölgə nümayəndəliyi	"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	"Ceillabad Şərab-2" ASC, "Uğur" MMC	
Lenkera n rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi, İSN-nin Lenkeran regional bölməsi (Lenkeran şəh.)	Lenkeran Regional AEİMM, AEİMM-nin Meyvəçilik və Çayçılıq Eimi-Tədqiqat İnstitutu, İSN BBTM-nin Lenkeran nümayəndəliyi		"Azərbaycan Sənaye Sigorta" ASC-nin nümayəndəliyi, "İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ¹⁷		

5. Lenkeran i.r.

¹⁶ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Şəki, Balakən, Zaqatala, Qax, Oğuz rayonları və Mingəçevir şəhəri [7]

¹⁷ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Lenkeran, Astara, Lenk, Yardımlı, Masallı, Ceillabad rayonları [7]

Cədvəl 1.-in ardı

6. Quba-Xaçmaz l.r.	Quba rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idaresi, ISN-nin Quba-Xaçmaz regional bölməsi (Quba şəh.)	Quba Regional AEIMM, AEIMM-nin Meyveçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu	Aqroservis Şir-keitlər Qrupunun Quba-Xaçmaz üzrə bölgə nümayəndəliyi	«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	
	Xaçmaz şəh.	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin şəhər idaresi		Aqroservis Şir-keitlər Qrupunun Quba-Xaçmaz üzrə bölgə nümayəndəliyi	"Azerbaycan Sənaye Sığortası" ASC-nin nümayəndəliyi (Xaçmaz rayonu), «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ¹⁸	"Xaçmaz Şərab" ASC
	Ağcabədi rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idaresi			"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	AĞCABƏDİ ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSISƏSİ AZƏRBAYCANIN 60-İLLİYİ ADINA
7. Aran l.r.	Yevlax rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon bölməsi (Yevlax şəh.)	ISN BBTM-nin Yevlax nümayəndəliyi		"Azerbaycan Sənaye Sığortası" ASC-nin nümayəndəliyi	
	Berdə rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idaresi			«Aqrarkredit» Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti Bank olmayan Kredit Təşkilatının filialı ¹⁹	
	Göyçay rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idaresi	ISN BBTM-nin Göyçay nümayəndəliyi	Aqroservis Şir-keitlər Qrupunun Ağdaş-Göyçay üzrə bölgə nümayəndəliyi	«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	"Göyçay Konyak Zavodu" ASC
	Ucar rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idaresi			«Aqrarkredit» Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti Bank olmayan Kredit Təşkilatının filialı ²⁰	
	Kürdəmir rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idaresi	Kürdəmir Regional AEIMM		«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	KÜRDƏMİR ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALI MÜƏSSISƏ-Sİ, "Şərq-i CO" MMC

¹⁸ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Xaçmaz, Sabran, Siyazan, Uqba və Qusar rayonları [7]

¹⁹ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Berdə, Teftər, Yevlax, Ağdam rayonları [7]

²⁰ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Ucar, Kürdəmir, Zərdab, Ağdaş, Göyçay rayonları [7]

Cədvəl 1.-in ardı

Salyan rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi	Salyan Regional AEIMM	«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ²¹ ,	BRM Şirkətlər qrupu (BRM-ÜZÜM)
İmişli rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi		"Azərbaycan Sənaye Bankı" ASC-nin filialı, "İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin regional nüma-yəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ²² ,	
Beyləqan rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi	Beyləqan Regional AEIMM	«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	MIL BEYLƏQAN ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALİ MÜƏSSISƏSİ
Şirvan şəh.	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin şəhər idarəsi		"Azərbaycan Sənaye Sığorta" ASC-nin nümayəndəliyi, «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	
Şamaxı rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi, İSN-nin Dağlıq-Şirvan regional bölməsi (Şamaxı şəh.)	AEIMM-nin Üzümçülük və Şərabçılıq Elimi-Tədqiqat İnstitutunun Şamaxı Təcrübə Stansiyası, AEIMM-nin Üzümçülük və Şərabçılıq Elimi-Tədqiqat İnstitutunun üzüm tingliyi və cəlaq üzüm əkin materialları üzrə Şamaxı DKTIM	"Azərbaycan Sənaye Sığorta" ASC-nin nümayəndəliyi (Şamaxı rayonu), «Aqrarkredit» QSC BoKT-nin filialı ²³	Göylər Şamaxı Üzüm İstehsalı və Emalı Müəssisəsi, "Üzümçülük və Tinglik" İstehsalat Birliyi, "Mədrəsə" MMC, "RMZ-Şirvan" MMC, Fiziki şəxs Əyyub Qası-mov, Fiziki şəxs Teymur Ələndiyev
İsmayilli rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi		«Aqrarkredit» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	İNQILAB İSMAYILLI ÜZÜM İSTEHSALI VƏ EMALİ MÜƏSSISƏSİ, "Şərab-2" ASC, "Şərab-1" ASC, Fiziki şəxs Tamilla Bəğirova, "Monolit" KFT MMC
8. Dağlıq Şirvan t.r.				

²¹ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Salyan, Neftçala, Hacıqabul, Biləsuvar rayonları və Şirvan şəhəri [7]

²² Xidmət göstərdiyi ərazilər: İmişli, Ağcabədi, Sabirabad, Beyləqan, Saatlı, Füzuli, Laçın, Xocavənd, Cəbrayıl rayonları [7]

²³ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Şamaxı, Qobustan, İsmayilli, Qəbələ, Ağsu rayonları [7]

Cədvəl 1.-in ardı

	Ağsu rayonu	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi			«Aqrarkreditb» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	FAXRAKUŞ UZUM İSTEHSALIVƏ EMALI MÜƏSSİSƏSİ, "AZ. Şərab-3" ASC, "AZ-GRANATA" MMC, Fiziki şəxs lillam Bədəlov
	Naxçıvan şəh.	Naxçıvan MİR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Naxçıvan MİR İSN-nin Regionun Davamlı İnkişaf Sektoru			"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkreditb» QSC BoKT-nin filiali ²⁴	NAXÇIVAN ŞƏRAB SC, "Babək Şərab-2 Yeddiilər ASK" MMC, "Gəmiqaya Qida Məhsulları Sənaye Kompleksi" MMC, "Şənur-3" MMC
	Sədərək rayonu	Naxçıvan MİR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rayon idarəsi			"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkreditb» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	SƏDƏRƏK ŞƏRAB ATSC
9. Naxçıvan l.r.	Şərur rayonu	Naxçıvan MİR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi-nin rayon idarəsi			"İcraçı Kredit Agentliyi" MMC (BoKT-nin) regional nümayəndəliyi, «Aqrarkreditb» QSC BoKT-nin xidmət göstərdiyi ərazi	XANŞƏRAB

Mənbe: cədvəl müəllif tərəfindən araşdırılaraq tərtib edilmişdir [11, 12, 8, 17, 13, 9, 7, 14, 10, 15, 18, 19]

Cədvəl 1.-dən görünür ki, klaster yanaşmasının 6 subyektdən Bakı şəhəri və Gəncə şəhərində altı, Şəki, Ağstafa, Cəlilabad və Göyçay rayonlarında beş, Abşeron, Qazax, Şəmkir, Qəbələ, Quba, Xaçmaz, Kürdəmir, Salyan, Beyləqan və Şamaxı rayonlarında dörd, Göygöl, Tovuz, Samux, Goranboy, Balakən, Oğuz, Lənkəran, Ağcabədi, Yevlax, İsmayılı, Ağsu, Sədərək, Şərur rayonlarında və Naxçıvan şəhərində üç, cədvəldə göstərilmiş digər regionlarda isə iki kişi aşkar edilmişdir.

Müvafiq sahədə mövcud vəziyyəti tədqiq etmək məqsədilə aşağıdakı statistik göstəricilər təhlil edilmişdir (cədvəl 2. və cədvəl 3.).

²⁴ Xidmət göstərdiyi ərazilər: Şahbuz, Şərur, Kəngərli, Culfa, Babək, Ordubad, Sədərək rayonları və Naxçıvan şəhəri [7]

2005-2013-cü illərdə Azərbaycanın regionlarında üzüm istehsalı, ton

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2012-ci ildə xüsusi gəki (%)	2013-cü ildə xüsusi gəki (%)	2005-2012-ci illərdə istehsal	2005-2012-ci illərdə xüsusi gəki (%)	2005-2013-cü illərdə xüsusi gəki (%)
Respublika üzrə cəmi	79655	94142	103363	115822	129159	129536	137038	150987	154123	12.01	6.23	939702	1420888	
Bakı şəhəri	2461	12566	12577	16133	16301	14800	15000	18130	9600	0.15	0.15	107968	129173	11.49
Absşeron iqtisadi rayonu	293	353	105	124	134	209	217	223	229	0.03	0.03	1658	3314	0.18
Xızı rayonu	16	58	13	23	25	33	38	41	42	0.10	0.10	247	348	0.03
Absşeron rayonu	36	45	51	69	77	143	146	147	148	0.02	0.02	714	1079	0.08
Sumqayıt şəhəri	241	250	41	32	32	33	33	36	39	0.03	0.03	697	1887	0.07
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	27041	28614	32067	35557	38039	45458	49515	52436	55863	34.73	36.25	308727	459027	32.85
Gəncə şəhəri	22	13	612	2228	1204	1462	2489	2239	2743	1.48	1.78	10269	13125	1.09
Qazax rayonu	1438	1466	1516	1734	1769	1836	2940	3500	3579	2.32	2.32	16199	22395	1.72
Ağstafa rayonu	3792	4261	4459	4544	4652	4792	4888	5621	5902	3.72	3.83	37009	61325	3.94
Tovuz rayonu	812	1021	2080	2896	4842	4870	6701	7940	8288	5.26	5.38	31262	42770	3.33
Səmkir rayonu	19910	19940	20465	20470	20536	21855	21872	21910	21956	14.51	14.25	166958	253523	17.77
Sərxay rayonu	701	881	1041	1306	1395	6235	5702	5793	7110	3.84	4.61	23054	32467	2.45
Göyçöl rayonu	14	138	962	1365	2621	3112	3701	3704	4538	2.45	2.94	15617	22862	1.66
Goranboy rayonu	352	894	932	1014	1021	1196	1216	1274	1742	1.14	1.13	8349	10545	0.89
Nəfəliyan rayonu	-	-	-	-	-	-	6	5	5	0.003	0.003	11	16	0.00
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	5497	5985	6498	7834	8813	8861	9388	9845	15486	6.52	10.05	62721	96971	6.67
														6.82

Cədvəl 2.-nin ardı

Balakan rayonu	160	180	203	205	206	208	198	205	212	0.14	0.14	0.14	1565	2401	0.17	0.17
Zaqatala rayonu	389	356	389	443	486	586	587	609	709	0.40	0.40	0.46	3845	5334	0.41	0.38
Gəz rayonu	1700	2150	2530	2715	2930	3200	3200	3204	3405	2.12	2.21	2.21	21445	33671	2.28	2.37
Şəki rayonu	3190	3214	3287	3411	3551	3558	3666	3902	3925	2.58	2.55	2.55	27779	39715	2.86	2.80
Oğuz rayonu	21	11	14	15	62	25	61	70	75	0.05	0.05	0.05	2779	759	0.03	0.05
Qəbələ rayonu	37	75	75	1045	1579	1468	1676	1855	7160	1.23	1.23	4.65	7810	15093	0.83	1.06
Lenkeran iqtisadi rayonu	1333	1553	2269	2903	4566	5395	8338	10690	10826	7.08	7.08	7.02	37047	54456	3.94	3.83
Astara rayonu	17	18	19	19	20	21	21	21	22	0.01	0.01	0.01	156	256	0.02	0.02
Lenkeran rayonu	322	232	401	399	443	379	634	624	617	0.41	0.41	0.40	3434	4833	0.37	0.34
Masallı rayonu	545	651	654	693	853	736	821	875	882	0.58	0.57	0.57	5828	10360	0.82	0.73
Cəlləbad rayonu	449	652	1195	1792	3250	4260	6862	9170	9305	6.07	6.04	6.04	27630	39008	2.94	2.75
Quba-Xacmaz iqtisadi rayonu	3019	5332	5443	6111	6830	6235	6657	6308	6350	4.18	4.12	4.12	45935	75678	4.89	5.33
Qusar rayonu	11	12	14	16	70	126	148	101	108	0.07	0.07	0.07	498	727	0.05	0.05
Xaçmaz rayonu	2300	4500	4600	5239	5850	5141	5501	5135	5193	3.40	3.37	3.37	38266	59724	4.07	4.20
Quba rayonu	38	39	40	60	67	67	52	78	29	0.05	0.05	0.02	441	2988	0.05	0.21
Sabran rayonu	628	764	767	773	803	817	835	860	878	0.57	0.57	0.57	6247	11221	0.66	0.79
Şirvan rayonu	42	18	23	23	40	85	121	134	142	0.09	0.09	0.09	486	1021	0.05	0.07
Aran iqtisadi rayonu	16856	17988	21943	23900	30852	24653	23236	25082	25799	16.61	16.74	16.74	184510	274234	19.63	19.30
Gəyçay rayonu	263	348	491	503	535	600	640	741	800	0.49	0.52	0.52	4121	6306	0.44	0.44
Beyləqan rayonu	908	952	1048	1261	1336	825	890	965	1024	0.64	0.64	0.66	8185	12814	0.87	0.90
Ağcabədi rayonu	2067	2101	2123	2219	2231	2236	2241	2248	2279	1.49	1.48	1.48	17466	30378	1.86	2.14
Berdə rayonu	1250	1395	1510	1560	1610	1645	1686	1740	2014	1.15	1.31	1.31	12396	21540	1.32	1.52
Nəftçala rayonu	192	206	213	216	238	235	236	247	254	0.16	0.16	0.16	1783	2796	0.19	0.20
Biləsuvar rayonu	285	370	897	991	612	623	638	864	868	0.57	0.56	0.56	5280	6750	0.56	0.48
Salyan rayonu	2532	2865	4404	4701	3963	4493	4816	4665	4816	3.09	3.12	3.12	32239	40253	3.43	2.83
Yevlax rayonu	1547	1547	2166	2187	3138	3145	2194	2231	2254	1.48	1.46	1.46	18155	38622	1.93	2.72

Cədvəl 2.-nin ardı

Mingəçevir şəhəri	102	101	100	100	117	118	118	118	120	121	0,08	0,08	0,08	876	1629	0,09	0,11
Ağdas rayonu	1873	1983	2187	2397	2606	2568	2618	2836	2836	2965	1,88	1,88	1,92	19088	25995	2,03	1,83
Ucar rayonu	58	56	78	91	3950	860	792	809	683	683	0,54	0,44	0,694	7869	7869	0,71	0,55
Zərdəb rayonu	109	132	139	149	153	158	165	169	175	175	0,11	0,11	0,11	1174	2716	0,12	0,19
Kürdəmir rayonu	3395	3686	4207	5107	6670	4403	3667	3966	3966	3616	2,64	2,48	2,48	35121	40657	3,74	2,88
İmişli rayonu	229	230	235	237	241	210	219	232	232	239	0,15	0,15	0,16	1833	3200	0,20	0,23
Saati rayonu	586	568	660	710	1976	1097	1075	1771	1995	1995	1,17	1,29	8443	11792	0,90	0,83	
Sabirabad rayonu	1110	1119	1157	1184	1188	1104	1104	1161	1183	1183	0,77	0,77	0,77	9120	26218	0,97	1,14
Hacıqabul rayonu	170	171	173	176	178	180	205	245	252	252	0,16	0,16	0,16	1498	2563	0,16	0,18
Sınan şəhəri	180	160	155	110	110	141	133	52	61	61	0,03	0,04	0,04	1041	1939	0,11	0,14
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	901	1033	1124	1359	1256	1290	1430	1589	1485	1485	1,05	0,96	0,96	9982	16557	1,06	1,17
Füzuli rayonu	-	56	65	135	5	75	175	280	500	500	0,19	0,32	791	1291	0,08	0,09	
Ağdam rayonu	330	369	403	412	415	350	357	365	367	367	0,24	0,24	0,24	3001	6313	0,32	0,44
Tərtər rayonu	571	608	656	807	827	855	881	927	618	618	0,61	0,61	0,40	6132	8895	0,65	0,63
Xocavənd rayonu	-	-	-	5	9	11	17	17	17	-	0,01	-	-	59	59	0,01	0,004
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	8795	7088	7660	8148	8579	8722	8942	11960	13372	13372	7,92	8,68	8,68	69894	126303	7,44	8,89
Obodüst rayonu	430	440	462	474	486	500	508	530	545	545	0,35	0,35	0,35	3830	6405	0,41	0,45
İsmayilli rayonu	3903	2150	2690	3119	3363	3394	2161	4224	5320	5320	2,80	3,45	25004	39070	2,66	2,75	
Ağsu rayonu	1106	1139	1146	1190	1360	1449	2862	3328	2610	2610	2,20	1,69	13580	21965	1,45	1,55	
Samaxı rayonu	3356	3359	3362	3365	3370	3379	3412	3878	4897	4897	2,57	3,18	27481	58864	2,92	4,14	
Naçıxan iqtisadi rayonu	13461	13630	13678	13754	13790	13912	14314	14724	15113	15113	9,75	9,81	111263	185196	11,84	13,03	
Sədərək rayonu	1166	1210	1215	1235	1243	1254	1265	1295	1310	1310	0,86	0,85	9883	14923	1,05	1,05	
Şenür rayonu	1190	1199	1202	1226	1257	1270	1323	1401	1478	1478	0,93	0,96	10068	20139	1,07	1,42	
Babək rayonu	5005	4985	4990	4992	4920	4980	5255	5427	5533	5533	3,59	3,59	40554	72123	4,32	5,08	
Naçıxan şəhəri	-	38	38	39	100	102	103	105	106	106	0,07	0,07	525	631	0,06	0,04	
Şahbuz rayonu	104	107	134	140	144	151	186	219	272	272	0,18	0,18	1185	1457	0,13	0,10	
Çulfa rayonu	5420	5512	5516	5520	5522	5544	5561	5619	5674	5674	3,72	3,68	44214	69879	4,71	4,92	
Ordubad rayonu	146	147	148	152	153	156	161	167	228	228	0,11	0,11	1230	1518	0,13	0,11	
Kəngərli rayonu	430	432	435	450	451	455	460	491	512	512	0,33	0,33	3604	4526	0,38	0,32	

Mənbə: hesablamalar <http://www.stat.gov.az/source/agriculture/> əsasında müəllif tərəfindən aparılmışdır

Cədvəl 3

2005-2013-cü illərdə Azərbaycanın regionlarında üzüm şərabinin istehsalı, min dkl

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2012-ci ildə xüsusi çəki (%)	2013-cü ildə xüsusi çəki (%)	2005-2012-ci illərdə istehsal	2005-2013-cü illərdə xüsusi çəki (%)	2005-2012-ci illərdə xüsusi çəki (%)	2005-2013-cü illərdə xüsusi çəki (%)
Üzüm şərabi - cəmi	400.5	500.1	574.6	773	496.8	794.8	650.5	718.3	753.1			4908.6	5661.7		
Bakı şəhəri	84.6	60.9	36.4	230.5	69.1	5.6	3.2	-	-	-	-	490.3	490.3	9.99	8.66
Naxçıvan MİR	-	0.9	0.4	-	-	-	-	-	-	-	-	1.3	1.3	0.03	0.02
Gəncə şəhəri	275.8	383.9	473.6	444.6	288.8	308.7	463.7	454.3	476.8	63.25	63.3	3093.4	3093.4	65.02	54.64
Abşeron rayonu	0.4	1.5	3.8	3.1	21.2	86.5	68.9	72.2	58.6	10.05	7.8	257.6	257.6	5.25	4.55
Xaçmaz rayonu	0.1	-	-	-	-	6.9	-	-	-	-	-	7	7	0.14	0.12
Qazax rayonu	9.1	6.3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15.4	15.4	0.31	0.27
Tovuz rayonu	14	17.1	26.2	17	24.2	25.3	20	8.1	2.7	1.13	0.4	151.9	151.9	3.09	2.68
Şenkir rayonu	16.5	20.3	11.2	21	13.7	3.2	6.6	5.2	4.5	0.72	0.6	97.7	97.7	1.99	1.73
Göygöl rayonu	-	-	1.8	2.9	0.1	354.7	22.1	131.4	150.6	18.29	20.0	513	513	10.45	9.06
Sarıxay rayonu	-	5.3	17.4	23	4.7	-	-	-	-	-	-	50.4	50.4	1.03	0.89
Göygay rayonu	-	3.9	-	-	30	-	-	-	-	-	-	33.9	33.9	0.69	0.60
Ağsu rayonu	-	-	3.8	17.3	4.5	-	2.9	-	0.5	-	0.1	28.5	28.5	0.58	0.50
Kürdənli rayonu	-	-	-	13.6	1.7	3.9	-	-	3.2	-	0.4	19.2	19.2	0.39	0.34
İsmayilli rayonu	-	-	-	-	36.8	-	19.1	17.6	36.2	2.45	4.8	75.5	75.5	1.54	1.33
Şeki rayonu	-	-	-	-	-	-	44	29.5	20.0	4.11	2.7	73.5	73.5	1.50	1.30

Mənbə: hesablamalar <http://www.stat.gov.az/source/industry/> əsasında müəllif tərəfindən aparılmışdır

Klaster elementlərinin mövcudluğuna dair araşdırılmış vəziyyət və təhlil edilmiş statistik göstəriciləri tutuşdurmaq məqsədilə aşağıdakı cədvəl tərtib edilmişdir. Üzüm şərabının istehsalı üzrə göstəricilərin müəyyən regionlarda mövcud olmasını əsas götürərək tutuşdurma bu regionlar üzrə aparılmışdır.

Cədvəl 4

Vəziyyət və göstəricilərin tutuşdurulması

Region	Klasterin elementlərinin aşkar edilməsi (6 subyekt üzrə)	Üzüm istehsalında xüsusi çəki (%)		Üzüm şərabının istehsalında xüsusi çəki (%)	
		2012/2013-cü illərdə	2005-2012/2005-2013-cü illərdə	2012/2013-cü illərdə	2005-2012/2005-2013-cü illərdə
Bakı ş.	6/6	12.01/6.23	11.49/9.09	-/	9.99/8.66
Naxçıvan MR	3/6 (Naxçıvan ş.)	9.75/9.81	11.84/13.03	-/	0.03/0.02
		Naxçıvan i.r.			
Gəncə şəhəri	6/6	1.48/1.78	1.09/0.92	63.25/63.3	63.02/54.64
Abşeron rayonu	4/6	0.10/0.10	0.08/0.08	10.05/7.8	5.25/4.55
Xaçmaz rayonu	4/6	3.40/3.37	4.07/4.20	-/	0.14/0.12
Qazax rayonu	4/6	2.32/2.32	1.72/1.58	-/	0.31/0.27
Tovuz rayonu	3/6	5.26/5.38	3.33/3.01	1.13/0.4	3.09/2.68
Şəmkir rayonu	4/6	14.51/14.25	17.77/17.84	0.72/0.6	1.99/1.73
Göygöl rayonu	3/6	2.45/2.94	1.66/1.61	18.29/20.0	10.45/9.06
Samux rayonu	3/6	3.84/4.61	2.45/2.28	-/	1.03/0.89
Göyçay rayonu	5/6	0.49/0.52	0.44/0.44	-/	0.69/0.60
Ağsu rayonu	3/6	2.20/1.69	1.45/1.55	-/0.1	0.58/0.50
Kürdəmir rayonu	4/6	2.64/2.48	3.74/2.88	-/0.4	0.39/0.34
İsmayilli rayonu	3/6	2.80/3.45	2.66/2.75	2.45/4.8	1.54/1.33
Şəki rayonu	5/6	2.58/2.55	2.96/2.80	4.11/2.7	1.50/1.30

Mənbə: cədvəl aparılmış araşdırma və təhlillər əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Beləliklə, cədvəl 4.-dən görünür ki, Bakı şəhərində 6 subyektin hamısının mövcud olması, üzüm istehsalında xüsusi çəkisi 2012/2013-cü ildə 12%/6% (2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 11,5%/9%) təşkil etməsinə baxmayaraq, üzüm şərabının istehsalı 2012/2013-cü ildə olmamış, 2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 10%/9% təşkil etmişdir.

Lakin Gəncə şəhərində isə 6 subyektdən hamısının mövcud olması və üzüm istehsalında xüsusi çəkisi hər iki dövr ərzində 1-1,5%/1-1,8% civarında təşkil etməsinə baxmayaraq, üzüm şərabının istehsalında xüsusi çəkisi 2012/2013-cü ildə 63,25%/63,3%, 2005-2012/2005-2013-cü illər ərzində isə 63,02%/54,6% təşkil etmişdir. Bunu da Gəncə şəhərində üzüm emalı sahəsində klaster yanaşması nöqtəyi-nəzərdən müsbət fəaliyyətinin nəticəli göstəricisi kimi hesab etmək olar.

Qeyd edək ki, Gəncə şəhəri Şəmkir rayonu (2012/2013-cü ildə üzüm istehsalında xüsusi çəkisi 14,5%/14,3%, üzüm şərabının istehsalında isə 0,7%/0,6%), Samux rayonu (müvafiq olaraq 3,8%/4,6% və -/-), Göygöl rayonu (müvafiq olaraq 2,5%/2,9% və 18,3%/20%) və Görənboy rayonunun (2012/2013-cü ildə üzüm istehsalında xüsusi çəkisi - 1,1%/1.1%) yaxınlığında yerləşir.

6 subyektdən beşinin mövcud olan Göyçay rayonunda isə üzüm istehsalında xüsusi çəki 2012/2013-cü ildə 0,5%/0,52% (2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 0,4%/0,4%) təşkil etsə də, üzüm şərabının istehsalı 2012/2013-cü ildə olmamışdır (xüsusi çəki 0,7%/0,6% təşkil etmişdir), Şəki rayonunda 2012/2013-cü ildə üzüm istehsalında xüsusi çəki 2,6%/2,6% (2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 3%/3%) təşkil etsə də, üzüm şərabının istehsalında xüsusi çəkisi 2012/2013-cü 4,1%/2,7% (1,5%/1,3%) təşkil etmişdir; dördünün mövcud olan Abşeron rayonunda 2012/2013-cü ildə üzüm istehsalında xüsusi çəki 0,1%/0,1% (2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 0,08%/0,08%) təşkil etsə də, üzüm şərabının istehsalında xüsusi çəkisi 2012/2013-cü ildə 10,05%/7,8% (5,25%/4,55%) təşkil etmiş, Xaçmaz, Qazax, Şəmkir və Kürdəmir rayonlarında isə əks olan təmayül müşahidə edilmişdir.

6 subyektdən üçünün mövcud olan Göygöl rayonunda 2012/2013-cü ildə üzüm istehsalında xüsusi çəkisi 2,45%/2,94% (2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 1,66%/1,61%) olsa da, üzüm şərabının istehsalında xüsusi çəkisi 18,3%/20%

(10,45%/9%), (Naxçıvan şəh.) Naxçıvan MR-da 2012/2013-cü ildə üzüm istehsalında xüsusi çəki 9,75%/9,81% (2005-2012/2005-2013-cü illərdə isə 11,84%/13%) təşkil etsə də, 2012/2013-cü üzüm şərabi istehsal edilməmiş (0,03%/0,02%), Tovuz, Samux, Ağsu və İsmayıllı rayonlarında isə əks olan təməyül müşahidə edilmişdir.

5. Tətbiq edilən geniş klaster siyasəti

Baxmayaraq ki, üzüm sahəsində aşkar edilmiş klasterin subyektləri sırf klasterin fəaliyyəti üçün yaradılmamışdır, tutuşdurulmuş təhlildən də göründüyü kimi, artıq bu sahədə klasterin ilkin şərtləri ölkədə, xüsusən Gəncə şəhərində vardır.

Bunu nəzərə alaraq ölkələrin əksəriyyətində tətbiq edilən klasterin inkişafının uğurun açar amillərinə təsir edən geniş klaster siyasətini istifadə etmək olar (cədvəl 5, səh. 22).

Keyfiyyətli klaster siyasətinin işlənilib hazırlanması üçün aşağıdakılar zəruridir:

- ✓ Vasitəçini (fasilitatoru, asanlaşdırıcını) aşkar etmək (əməkdaşlıq üzrə təşkilatın formalaşdırılmasını təşəbbüs etmək);
- ✓ Tədris prosesini keçirtmək;
- ✓ Proqramın işlənilib hazırlanma prosesinə maraqların açar sahiblərini cəlb etmək;
- ✓ Klasterlərin formalaşma və inkişafının ən yaxşı təcrübəsini istifadə etmək;
- ✓ İnkişaf institutları tərəfindən maliyyələşdirməni cəlb etmək üçün imkanları istifadə etmək;
- ✓ Şablon sxemlərdən istifadə etməmək - ərazi spesifikasiyasını nəzərə almaq;
- ✓ Yalnız strateji məsləhətləşmədə ixtisaslaşan məsləhətçilərlə işləmək.

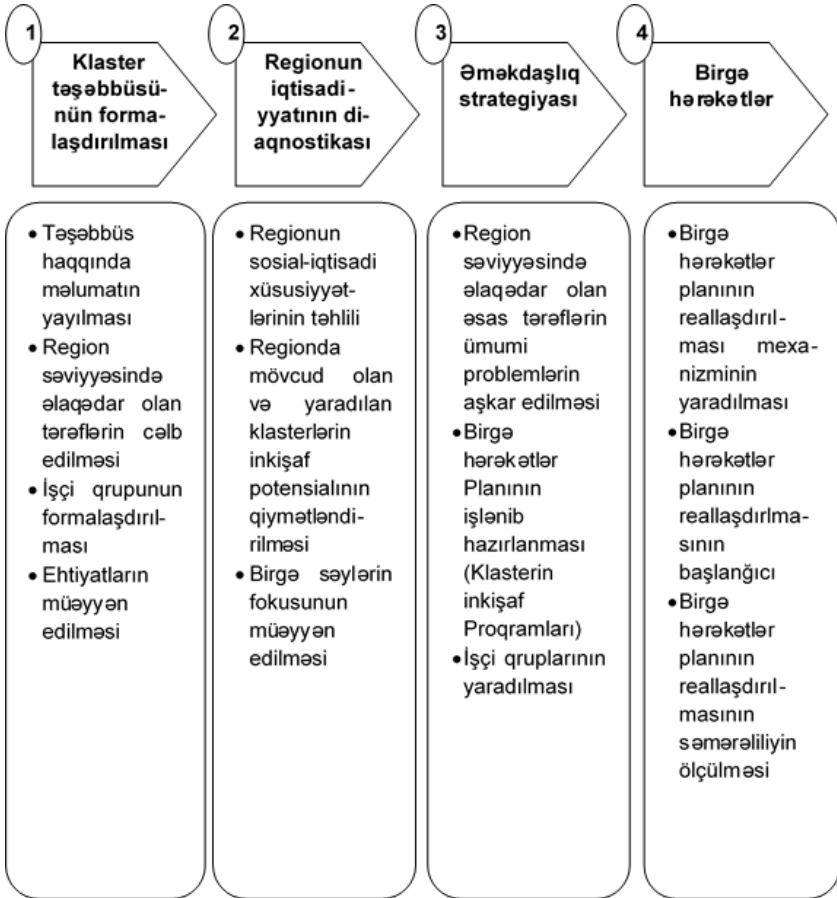
Ölkələrin əksəriyyətində tətbiq edilən geniş klaster siyasəti

Klaster siyasətinin tipləri	Siyasətin məqsədi	Hərəkət	Tətbiq edilən ölkələr
Vasitəçilik	Dialog üçün şəraitin yaradılması, klasterin iştirakçıları arasında kooperasiyanın stimullaşdırılması	<ul style="list-style-type: none"> • Bütün klaster iştirakçılarının görüş yerinin formalaşdırılması • Universitetlərin əsasında tədqiqat proqramlarının dəstəklənməsi • Zəruri statistik məlumata daxil olma 	Ölkələrin əksəriyyəti
Tələbin stimullaşdırılması	İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması	<ul style="list-style-type: none"> • Dövlət satınalmaları • Texnologiya transferinin təmin edilməsi 	ABŞ, Avstriya, İsveç, Kanada
Təhsil siyasəti	Klasterdə zəruri olan səlahiyyətlərin inkişafı	<ul style="list-style-type: none"> • Təlim proqramları və tədris kurslarının təşkili 	Avstriya, Macarıstan, Sloveniya
Xarici əlaqələrin stimullaşdırılması	Xarici oyunçularla qarşılıqlı təsir üçün şəraitin yaradılması	<ul style="list-style-type: none"> • Nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturunun inkişafı • Xarici investisiyaların cəlb edilməsi 	Ölkələrin əksəriyyəti
Uğurun açar amillərinə təsirin geniş siyasəti	Klaster proseslərinin stimullaşdırılması və klasterin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması	<ul style="list-style-type: none"> • Klasterin bütün iştirakçılarının görüş yerinin formalaşdırılması • İnfrastrukturun inkişafı • Təhsil proqramları • Dövlət satınalmaları • ETTKİ-nin stimullaşdırılması 	Ölkələrin əksəriyyəti

Mənbə: The Cluster Policies Whitebook, Национальный институт конкурентоспособности [3, с. 53]

Klaster siyasətinin işlənilib hazırlanması onu reallaşdıran subyektin səlahiyyəti olduğundan məsləhətçinin vəzifəsi strategiyanın işlənilib hazırlanması deyil, onun işlənilib hazırlanmasının peşəkar metodoloji dəstəyin təmin edilməsidir [Национальный институт конкурентоспособности, 3, с. 54].

Ümumiyyətlə, GAEP Milli rəqabətqabiliyyətlilik institutuna əsasən regional klaster siyasətinin hazırlanma və reallaşdırılması dörd mərhələdən ibarətdir (şək. 8, səh. 23).

Mənbə: GAEP, Национальный институт конкурентоспособности

Şək. 8. Regional klaster siyasətinin hazırlanma və reallaşdırılmasının mərhələləri [3, c. 55]

Beləliklə, Milli rəqabətqabiliyyətlilik institutuna istinadən beynəlxalq təcrübənin əsasında klasterlərin inkişafında uğurun açar amillərini seçmək olar:

İqtisadiyyatda klasterlərin rolunun qəbul edilməsi və onları regionda/ölkədə iqtisadi münasibətlərin subyektləri kimi ayırması;

✓ Klasterlərə münasibətdə dövlət siyasətinin rəsmiləşdirilməsi (formalizasiyası) (klasterlərin inkişafı proqramları);

✓ Klasterlərin uzunmüddətli görmənin ifadə edilməsi (klasterlərin inkişaf proqramlarının ölkənin/regionun strategiyasına daxil edilməsi);

✓ Klaster təşəbbüslərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi (xüsusilə klasterin formalaşma mərhələsində);

✓ Dövlət satınalmasının klasterlərin dəstəklənməsi aləti kimi fəal istifadə edilməsi;

✓ Güclü elmi-təhsil baza;

✓ İnnovasiya infrastrukturu (inkubatorlar, elmi parklar, xüsusi iqtisadi zonalar);

✓ Fəal marketinq siyasətinin keçirilməsi və klasterlərin xarici bazarlarda təqdim edilməsi;

✓ Klaster iştirakçılarının məlumatla daxil olmanın təmin edilməsi [3, c. 35].

Beləliklə, yuxarıda sadalanan klaster siyasəti tipləri, zəruri olan məqamları, onun hazırlanma və reallaşdırılması mərhələləri və uğurun açar amillərini kompleks şəkildə nəzərə alaraq klaster siyasətinin ardıcılığını əks edən aşağıdakı tərtib edilmiş sxem ölkədə müvafiq sahədə klaster yanaşmasının tətbiqi məqsədilə bir variant olaraq təklif edilir (şək. 9, səh. 25).

<p>1. Vasiyyətlərdən – 2.1.6.-cı bəndin icraçıları olan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi-nin (1-ci Beynəlxalq Şərab Festivalının tərtibatçı kimi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin də əlavə edilməsi ola bilər) səlahiyyəti nümayəndələri – ibarət olan əməkdaşlıq təşkilatının (və ya komitənin) yaradılması</p>
<p>2. Əməkdaşlıq təşkilatı tərəfindən regionun formalaşdırılmış görüş yerində əlaqədar tərəflərə (Gəncə şəhəri üzrə klaster subyektlərinə) təşəbbüs haqqında məlumat sıralarından işçi qrupunun formalaşdırılması və ehtiyatların təyin edilməsi</p>
<p>3. Regionun imkanlarını təhlil edərək və klasterin inkişaf potensialını qiymətləndirərək müştərək cəhdlərin təyin edilməsi (bu tədqiqat işi ilkin baza olaraq istifadə edilə bilər)</p>
<p>4. Regionun klaster subyektlərinin ümumi problemlərini aşkar edərək və vahid Hərəkətlər Planını tərtib edərək işçi qrupunun yaradılması</p>
<p>5. Vahid Hərəkətlər Planının reallaşdırılması mexanizmini yaradaraq onun başlanılması və səmərəliliyinin ölçülməsi:</p> <p>5.1. infrastrukturun (innovasiya (dövlət satınalmaları, texnologiya transferi, inkubatorlar, elmi parklar, xüsusi iqtisadi zonalar, ETTK), neqliyyat və kommunikasiya) inkişafı;</p> <p>5.2. təhsil proqramlarının təşkili (universitetlər arasında tədqiqat proqramlarının dəstəklənməsi, təlim proqramları və tədris kurslarının təşkili);</p> <p>5.3. klasteri iştirakçılarınin zəruri statistik məlumata daxil olmanın təmin edilməsi;</p> <p>5.4. klasterin xarici bazarlarda təqdim edilməsi üçün feal marketing siyasətinin keçirilməsi, brendin yaradılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi.</p>

Mənbə: sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şəkl. 9. Azərbaycan (Gəncə şəhərində) üzüm emalı və istehsalı sahəsində klaster yanaşmasının/siyasətinin tərtibinin ardıcılıq variantı

Nəticə

Araşdırılmış təcrübə əsasında Azərbaycanda aşkar edilmiş klaster subyektlərinin nəticəsi olaraq ölkədə Bakı şəhəri və Gəncə şəhərində klaster subyektlərinin hamısının mövcudluğu müəyyən edilmişdir. Lakin Gəncə şəhərində nəticəli göstəricini klaster yanaşması nöqtəyi-nəzərdən müsbət fəaliyyəti kimi nəzərə alaraq ilkin şərtlərin mövcudluğu təyin edilmişdir.

Nəticədə ölkələrdə tətbiq edilən klaster siyasətinə dair meyarları nəzərə alaraq Azərbaycanda Gəncə şəhərinin təmsalında üzüm emalı və istehsalı sahəsində klaster yanaşmasının/siyasətinin tətbiqinə dair əməkdaşlıq təşkilatının (və ya komitənin) yaradılması, regionda işçi qrupunun formalaşdırılması, müştərəc cəhdlərin təyin edilməsi, işçi qrupunun yaradılması, vahid hərəcətlər planına başlanılması və səmərəliliyin ölçülməsindən ibarət olan müəyyən ardıcılıq variantı təklif edilmişdir.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübənin tədqiqindən də göründüyü kimi klasterin formalaşmasının nəticəsində sinerji effektini əldə etmək üçün iştiracçıların bir-birilə yanaşı coğrafi cəmlənməsi, ümumi məhsul, ehtiyat və ya texnologiyanın mövcudluğunu nəzərdə tutan iştiracçıların vahid fəaliyyəti və həm tərəfdaş, həm də rəqib kimi çıxış edən şirkətlər arasında üfuqi və şaquli qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğu zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Львович Ю.В. Анализ деятельности винодельческого кластера в Чили.

2. Тажбенова Н. "Преодоление депрессии". "Эксперт-Казахстан", 29.08.2005 г.

3. Тарасенко В. Кластерный подход при развитии региональных инновационных систем.

4. Шамотий В. Стратегия развития виноделия в Крыму. Развитие винного туризма. Создание винных курортов.

5. Dan PLAMADEALA. Молдавский "Cluster" столового винограда. Реалии и перспективы. PDBA/CNFA Moldova

6. Michael E. PORTER. «Clusters and the new economics of competition»; Harvard Business Review, Boston; Nov/Dec 1998.

İnternet-səhifələr

7. <http://www.agrarkredit.az/>
8. <http://www.agro.gov.az/>
9. <http://agromarketing.az/az>
10. <http://www.agroservice.az/>
11. <http://aze.gaba.az/>
12. <http://www.azpromo.az/>
13. <http://www.b2b.az/>
14. <http://economy.gov.az/index.php?lang=az>
15. <http://www.harada.az/az/company/>
16. <http://www.paralel.az/index.php?mod=news&id=75805>
17. <http://www.stat.gov.az>
18. <http://uzum.az>
19. <http://vinagro.az/>
20. <http://www.wines-ganja.az/xml/az.xml>

Применение кластерного подхода в области производства и обработки винограда

Исмайлова Н.

РЕЗЮМЕ

В статье было проведено исследование, охватывающее сущность кластера, его принципы и субъекты, опыт различных стран в соответствующей области. Были выявлены элементы (субъекты) кластера в области производства и обработки винограда в Азербайджане, проведен анализ показателей и, осуществив сопоставление данных, получен результат. Кроме этого были отражены применяемая в большинстве стран широкая кластерная политика, необходимые шаги для разработки качественной кластерной политики, этапы подготовки и реализации региональной кластерной

политики и ключевые факторы удачи в развитии кластеров. В результате с учетом критериев относительно применяемой в странах кластерной политики был предложен вариант последовательности применения кластерного подхода/политики в области производства и обработки винограда в Азербайджане на примере города Гянджа.

Ключевые слова: кластер, принцип, субъект, кластерная инициатива, кластерная политика, ключевые факторы удачи

***Application of the cluster approach
in the production and processing of grapes***

N. Ismayilova

ABSTRACT

In the paper was conducted the research covering the essence of the cluster, its principles and subjects, the experience of different countries in the relevant field. Were revealed the elements (the subjects) of the cluster in the production and processing of grapes in Azerbaijan, analyzed the indicators and, having carried out a comparison of the data, was obtained the result. Besides were reflected a wide cluster policy applied in most countries, the necessary steps for developing high-quality cluster policy, the stages of preparing and implementation of the regional cluster policy and the key factors of success in the development of clusters. As a result, taking into account the criteria concerning applied in the countries cluster policy was offered the option of a sequence of application of the cluster approach/policy in the production and processing of grapes in Azerbaijan on the example of the city of Ganja.

Keywords: cluster, principle, subject, cluster initiative, cluster policy, the key factors of success

AZƏRBAYCANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINA SƏMƏRƏLİ İNTEQRASIYASINDA BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL MALİYYƏ İNSTİTUTLARI İLƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN ROLU

Könül HÜSEYNOVA, İİETİ-nin dissertantı

Xülasə

Məqalə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin formalaşmasında beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətlərinin rolunu və onun inkişaf tarixini xülasə edir. Daha sonra o, Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq maliyyə təsisatları ilə makroiqtisadi və sektorial sahələrdəki əməkdaşlığını müzakirə edir. Yekun olaraq məqalə Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun, bu borcun ÜDM-ə nisbətinin və adambaşına düşən məbləğinin 1999-2016-cı illər ərzində necə dəyişdiyini göstərir. Tədqiqat işinin sonunda belə bir qənaətə gəlir ki, beynəlxalq maliyyə təsisatları ilə əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında vacibdir.

Müasir dövrdə dünyada geniş vüsət alan qloballaşma prosesi milli iqtisadiyyatların beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə daha sıx qoşulmasına səbəb olur və ölkələr arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqları gücləndirir. Ölkələr arasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı ilk növbədə beynəlxalq ticarətin, valyuta-maliyyə münasibətlərinin, kapitalın və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətinin genişlənməsi ilə müşayiət olunur.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin nisbətən mürəkkəb forması hesab edilən beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləridünya iqtisadiyyatının “sinir sistemi”ni təşkil etməklə, özündə dövlətlər, onların hüquqi və fiziki şəxsləri arasında ödəmə-hesablaşma əməliyyatlarını müəyyən edən pul münasibətlərinin məcmusunu ehtiva edir.

Uzun müddət beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi ikitərəfli əsasda həyata keçirilmişdir. Lakin XX

əsrin 40-cı illərindən başlayaraq valyuta-maliyyə münasibətlərinin çoxtərəfli tənzimlənməsinin əhəmiyyətinin artması əsasən ikinci dünya müharibəsi nəticəsində dağılmış Avropa iqtisadiyyatının sürətli bərpası, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı, kapitalın sərbəst hərəkətinin dəstəklənməsi, beynəlxalq hesablaşmalar sisteminin qaydaya salınması zərurətinin ortaya çıxması ilə bağlıdır. Bu səbəbdən 1944-cü ilin 1-22 iyul tarixlərində ABŞ-ın Bretton-Vuds qəsəbəsində (Nyu-Hempşir ştatı) təşkil olunmuş BMT-nin Valyuta və Maliyyə Konfransının nəticələrinə əsasən “Bretton-Vuds Əkizləri” adlandırılan Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının (BYİB) yaradılmasına qərar verildi və Bretton-Vuds Valyuta Sisteminin əsası qoyuldu.

Bretton-Vuds Sazişinin imzalanması beynəlxalq valyuta-maliyyə və kredit münasibətlərinin tənzimlənmə mexanizmlərinin formalaşdırılması və dünya valyuta bazarının əlaqələndirilməsi istiqamətində mühüm addım idi.

1950-1960-cı illərdə müstəmləkə sisteminin dağılması, azad olmuş ölkələrin dünya təsərrüfatına və yeni iqtisadi qaydalar uğrunda mübarizəyə cəlb edilməsi, bu ölkələrin milli iqtisadi problemlərini kollektiv həll etmək məqsədilə əməkdaşlığa və inteqrasiyaya səy göstərməsi və s. obyektiv və subyektiv səbəblərdən Afrika, Asiya və Amerika qitələrində regional inkişaf banklarının və dövlətlərarası əmanət banklarının yaradılması tendensiyası müşahidə edilməyə başladı. 1960-cı ildə İqtisadi İnteqrasiya üçün Mərkəzi Amerika Bankı, 1970-ci ildə isə Karib İnkişaf Bankı öz fəaliyyətinə başlamışdır. Afrikada inkişaf bankları nisbətən sonralar yaranmışdır. 1967-ci ildə Şərqi Afrika İnkişaf Bankı, 1974-cü ildə Afrikanın İqtisadi İnkişafı üçün Ərəb Bankı, 1975-ci ildə Mərkəzi Afrika Dövlətlərinin İnkişaf Bankı və İslam İnkişaf Bankı, 1976-cı ildə Böyük Göl Dövlətlərinin İnkişaf Bankı və Avropada Şimal İnvestisiya Bankı təsis edilmişdir.

Banklarla paralel olaraq dünyanın aparıcı regionlarında məqsəd və vəzifələri ilə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına yaxın

olan müxtəlif iqtisadi inkişaf və iqtisadi inteqrasiya fondları yaradılmışdır.

Eyni zamanda bu dövrdə valyuta-maliyyə münasibətlərinin çoxtərəfli tənzimlənməsi prosesində BYİB və BYF-nin rolu nəinki gücləndirildi, həmçinin yeni funksiyalar əlavə edildi və beynəlxalq maliyyə təşkilatları ölkələrin milli makroiqtisadi siyasətlərinin istiqamətləndirilməsində aktiv iştirakçıya çevrildi.

Hazırda dünya valyuta-maliyyə sisteminin mərkəzində duran, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin tənzimlənməsini və istiqamətləndirilməsini həyata keçirən, vahid kredit maliyyə siyasəti işləyib hazırlayan geniş maliyyə institutları sistemi fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli subyekti kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə qoşulmuş, digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sahədə də öz suveren hüquqlarını gerçəkləşdirməyə və müstəqil siyasət aparmağa başlamışdır. Bu siyasətin başlıca istiqamətlərini iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulması, inkişaf etdirilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir.

Müstəqilliyinin bərpasından sonra ötən qısa tarixi dövr ərzində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi və yaxından iştirakı ilə ağır ilkin şərtlərə baxmayaraq, sosial-iqtisadi inkişaf və dünya iqtisadiyyatı sistemində inteqrasiya istiqamətlərində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ulu öndərin müstəqil dövlət quruculuğu və yeni iqtisadi sistemin təməlinin qoyulmasında, Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində misilsiz tarixi xidmətləri olmuşdur.

Dövlət müstəqilliyinin mövcudluğunun qorunub saxlanılması və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məsuliyyətini öz üzərinə götürmüş Heydər Əliyev 1993-cü ilin oktyabr ayında ölkə prezidenti kimi ilk dəfə and içərkən qarşıdakı vəzifələri müəyyən edərək tam əminliklə qeyd edirdi: "Vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı, faydalı əlaqələr

yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək üçün, həm də ölkə iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün istifadə etməkdən ibarətdir”.

Ulu öndər tərəfindən iqtisadi siyasətimizin strateji hədəflərindən biri kimi dünya təsərrüfatı sisteminə səmərəli inteqrasiya müəyyən edilmişdir ki, bu hədəfə çatmağın da yollarıməhz beynəlxalq iqtisadi və maliyyə-kredit qurumları ilə milli maraqlara xidmət edən əməkdaşlığın qurulması və inkişafından keçirdi.

Hələ Dünya İqtisadi Forumunun 1995-ci ildə Londonda təşkil etdiyi “Azərbaycan investisiya imkanları” adlı Beynəlxalq Sərgi və Konfransda ümummilli lider qeyd edirdi: “Bizim strateji kursumuz dünya iqtisadi birliyi ilə sıx inteqrasiya edən, bazar iqtisadiyyatına əsaslanan, müstəqil, demokratik hüquqi dövlət qurmaqdır. Buna uyğun olaraq biz artıq konkret nəticələr vermiş olan genişmiqyaslı siyasi və iqtisadi islahatlar həyata keçiririk”.

Ötən dövr ərzində bu sahədə kifayət qədər işlər görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası demək olar ki, bütün nüfuzlu beynəlxalq və regional maliyyə institutlarına, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fonduna (BVF), Dünya Bankı Qrupuna, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına (AYİB), İslam İnkişaf Bankına (İİB), Asiya İnkişaf Bankına (AİB), Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankına (QDTİB), İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Bankına (ECOBANK) və Asiya İnfrastruktur Bankına üzv qəbul olunmuş və hal-hazırda əməkdaşlığını uğurla davam etdirir.

Azərbaycan əksər aparıcı beynəlxalq maliyyə qurumlarına 1992-ci ildə üzv olsa da, bu təşkilatlarla fəal əməkdaşlığa 1995-ci ildən başlanılmışdır. Keçən dövr ərzində ölkəmizin beynəlxalq və regional maliyyə-kredit institutları ilə əməkdaşlığı əsasən bazar iqtisadiyyatına keçid üzrə islahat proqramlarının həyata keçirilməsi, makroiqtisadi stabilləşdirmə və neft gəlirlərinin idarə edilməsi, qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həllinə yardım, infrastrukturun bərpa edilməsi (su, irriqasiya, avtomobil yolları), təhsil və səhiyyə, enerji sektoruna investisiyaların cəlb

edilməsi sahəsində tədbirlər, dövlət sektorunda islahatlar, kənd təsərrüfatında və ümumiyyətlə, qeyri-neft sektorunda artım və s. istiqamətlərdə həyata keçirilmişdir.

Müsəqilliyin ilk illərində ölkənin üzleşdiyi dərin iqtisadi böhrandan çıxmaq məqsədilə BVF-nin maliyyə dəstəyi ilə aparılmış struktur islahatları proqramı daxili və xarici balansın tarazlaşdırılması və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə imkan vermişdir. 1995-ci ildən başlayaraq struktur islahatları çərçivəsində aparılmış sərt fiskal və monetar siyasət nəticəsində dövlət büdcəsinin kəsininin inflyasiya mənbələri hesabına maliyyələşdirilməsinə son qoyulmuş, bu sahədə xarici maliyyə mənbələrinə üstünlük verilmiş və bununla da inflyasiya 1996-cı ildən özünün hiperinflyasiya səviyyəsindən 6%-dən də aşağı səviyyəyə düşmüş, manatın ABŞ dollarına olan məzənnəsi sabitləşmiş və real iqtisadi artıma nail olunmuşdur.

Beynəlxalq kredit Azərbaycanın qlobal iqtisadi və maliyyə mühitinə inteqrasiyasının mühüm kanallarından biridir. Azərbaycanın dünya iqtisadi və maliyyə mühitində mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün ölkəmizin beynəlxalq ödəmə gücünün artırılması və xarici borclara xidmətin təmin olunması, gənc dövlətimizin və onun iqtisadi subyektlərinin cari öhdəliklər üzrə etibarlı maliyyə tərəfdaşı kimi beynəlxalq reputasiyasının yüksəldilməsi olduqca vacibdir. Bu baxımdan da hökumət tərəfindən həyata keçirilən məqsədli maliyyə-kredit siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birini dövlət borcunun idarə edilməsi təşkil edir.

Bazar iqtisadiyyatı sistemində yeni qədəm qoymuş digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da daxili və xarici dövlət borcu münasibətlərində milli iqtisadi maraqları əsas götürən müasir maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət krediti kanalları ilə daxil olan vəsaitdən maksimum səmərəli istifadə edilməsi və qaytarılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi, hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi dövlətin səmərəli fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biridir.

**Azərbaycanın xarici dövlət borcunun
illər üzrə dinamikası (1999-2016)**

illər	Məbləğ (mln. ABŞ dolları)	ÜDM-ə nisbəti (%-lə)	Adambaşına düşən xarici dövlət borcu
1999	964,0	-	-
2000	1 162,0	22,0	-
2001	1 270,0	22,2	159,0
2002	1 356,0	21,7	166,4
2003	1 334,5	21,6	192,1
2004	1 587,7	18,2	191,3
2005	1 650,5	12,4	196,5
2006	1 972,0	9,4	232,5
2007	2 441,9	8,3	283,9
2008	3 001,1	6,4	344,9
2009	3 440,3	8,0	381,3
2010	3 857,3	7,3	392,7
2011	4 816,7	7,3	521,6
2012	5 708,4	8,2	610,1
2013	6 058,9	8,2	643,7
2014	6 478,2	8,6	675,3
2015	6 894,3	19,8	710,9
2016*	7 448,7	21,0	-

Aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycanın xarici borcları post-sovet respublikaları arasında o qədər də yüksək nisbi səviyyəyə malik olmasa da, son illər sürətlə artmışdır.

01 aprel 2016-cı il tarixinə Azərbaycan Respublikasının xarici dövlət borcu 7,448.7 milyon ABŞ dolları (11,486.6 milyon manat), xarici dövlət borcunun Ümumi Daxili Məhsula (ÜDM) olan nisbəti 21.0 faiz təşkil etmişdir. Borca hökumətin birbaşa öhdəlikləri və dövlət zəmanətilə cəlb edilmiş kreditlər üzrə şərti öhdəliklər daxil edilmişdir.

Xarici dövlət borcunun 82.3%-i əsasən Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Agentliyi və digər beynəlxalq maliyyə qurumlarından ölkədə müxtəlif layihələrin maliyyələşməsinə və 17.7%-i beynəlxalq maliyyə bazarlarından yerləşdirilmiş qiymətli kağızlar vasitəsilə cəlb edilmişdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının investisiya kreditləri, adətən, güzəştli xarakter daşıyır. Azərbaycanın xaricdən cəlb etdiyi borcların faiz dərəcələri orta hesabla 3,5-4% təşkil edir ki, bu da o qədər yüksək hesab edilmir. Məsələn, BİA tərəfindən fərdi ortamüddətli inkişaf strategiyası çərçivəsində kreditlər 30 il müddətinə illik 0,75% hesabı ilə verilir. BVF-nin kreditləri isə 3,5-5% arasında dəyişir. Kommersiya şərtləri ilə kreditlər isə çox yüksək faizlə - LIBOR + (3,5%), yəni təxminən 10%-lə təmin edilir.

Azərbaycanın xaricdən cəlb etdiyi kreditlər əsasən ABŞ dolları, avro və SDR ilə götürülmüşdür. Bununla yanaşı, Yapon yeni, İsveçrə frankı və s. valyutalarda da kreditlər təqdim edilmişdir.

Bu gün sosial-iqtisadi sahələrdə əldə olunan uğurlar beynəlxalq reyting agentliklərinin Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı ildən-ilə yaxşılaşan qiymətləndirmələrində öz əksini tapmışdır. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business” hesabatında Azərbaycanın mövqeyi yaxşılaşmış, Dünya İqtisadi Forumunun “Global Rəqabətlik Hesabatı”nda MDB və region ölkələri arasında lider mövqeyə yüksəlmişdir. Azərbaycan Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə “yuxarı orta gəlirli” ölkələr qrupuna digər MDB dövlətləri ilə müqayisədə daha tez daxil olmuşdur. Bununla yanaşı, BMT-nin İnkişaf Proqramının insan inkişafı ilə bağlı 2010-cu il üzrə hesabatına əsasən, “orta insan inkişafı” ölkələri qrupunu tərk edərək, “yüksək insan inkişafı” ölkələri qrupuna yüksəlmişdir.

Ölkəmizin iqtisadi inkişafı, maliyyə imkanlarının artması Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda donor dövlətə, etibarlı tərəfdaşa çevrilməsinə, həmçinin milli layihələrin daxili imkanlar hesabına maliyyələşdirilməsinə şərait yaratmışdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizin beynəlxalq maliyyə-kredit institutları ilə əməkdaşlığı yalnız kreditlərin cəlb olunması ilə məhdudlaşmır, Azərbaycan həmçinin beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının təqdim etdiyi texniki yardımlar və qrantlardan da faydalanır. Bununla

yanaşı, beynəlxalq maliyyə qurumlarının kreditləri ilə həyata keçirilən layihələr həmin təşkilatların aparıcı mütəxəssisləri, ekspertləri tərəfindən beynəlxalq təcrübəyə və müasir tələblərə uyğun olaraq hazırlanı və icra olunur. Bu işə öz növbəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin, nou-hauların, innovasiyaların əldə edilməsini təmin edir.

Beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları ilə əməkdaşlıq strateji əhəmiyyət kəsb edir və bu əməkdaşlığın qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, həmçinin qloballaşan dünyada layiqli mövqeyinin təmin olunması istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya iqtisadiyyatına uğurlu inteqrasiya məhz hal-hazırda bu sistemin aparıcı subyektləri olan beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla səmərəli münasibətlərin qurulması və inkişafından asılıdır. Bununla belə, bu münasibətlərdə beynəlxalq iqtisadi maliyyə təşkilatlarının tövsiyə və tələblərinin milli mənafeələr baxımından təhlil edilməsi, həmçinin ölkəmizin milli maraqlarının və inkişaf xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruridir.

***Эффективная интеграция Азербайджана
в мировую экономику в роли сотрудничества
с международными и региональными
финансовыми институтами***

Гусейнова К.

Резюме

В статье кратко изложено роль международных валютно-финансовых отношений и история его развития в формировании международных экономических отношений. Затем, обсуждения вопросов сотрудничества с международными финансовыми институтами макроэкономических и секторальных областей как Международный Валютный Фонд Азербайджанской Республики, Всемирный Банк и Азиатский

Банк Развития. В итоговой статье показаны изменения Государственного долга Азербайджанской Республики, коэффициент долга ВВП и количество на душу населения в расчете на 1999-2016 гг. В конце своего исследования приходит к выводу, что сотрудничество с международными финансовыми институтами является ключевым для социально-экономического развития Азербайджанской Республики.

The role of cooperation with international and regional financial organizations in the effective integration of Azerbaijan into the world economy

K.Huseynova

Abstract

This paper reviews the role of international finance in shaping international economic relationships and its development history. Then it discusses cooperation of Azerbaijan Republic with the international financial organization, such as International Monetary Fund, World Bank and Asian Development Bank in macroeconomic and sectoral areas. Finally, it shows how the government debt, its ratio to GDP as well as per capita term change over the period of 1999-2016 in Azerbaijan. The paper concludes that cooperation with the international financial organizations is important in the socio-economic development of the country.

AZƏRBAYCANDA YANACAQ ENERJİ KOMPLEKSİNİN YENİ PERSPEKTİVLƏRİ

Səriyyə İBRAHİMOVA, *İETİ-nin doktorantı*

Xülasə

Məqələdə son dövrlər ərzində respublikamızda yanacaq-enerji kompleksinin inkişafına baxılmış, ayrı-ayrı neft, qaz və neft məhsullarının istehsalı, istehlakı araşdırılmış, bu istiqamətdə əldə olunan gəlirlər təhlil edilmişdir. Neftin qiymətinin düşməsi ilə bağlı alternativ enerji mənbələrindən istifadənin əhəmiyyətliliyi verilmişdir.

Açar sözlər: yanacaq-enerji kompleksi, neft, qaz, neft məhsulları, istehsal, istehlak, gəlir, alternativ enerji.

1. Giriş

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan bəri hər bir sahədə inkişaf edir və müsbət istiqamətdə irəliləyir. Hal-hazırda Azərbaycan iqtisadi cəhətdən inkişafına görə dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasındadır. Ölkənin büdcə gəlirlərinin çoxalması xalqımızın iqtisadi və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına geniş imkanlar yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin başçılığı ilə aparılan Yeni Neft Strategiyası ölkəmizin aparıcı dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Təsadüfi deyildir ki, 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə 6 ölkəni təmsil edən dünyanın 10 xarici neft şirkətləri arasında bağlanmış Sazişin keçən il 20-ci ildönümü qeyd edildi.

İnkişaf edən Azərbaycanın iqtisadi gücünün artmasında ölkəmizin sənaye və yanacaq-energetika kompleksinin mühüm və həlledici rolu vardır.

Hal-hazırda imzalanmış 23 beynəlxalq neft müqaviləsi çərçivəsində görülən işlər Azərbaycana yeni texnologiyaların gətirilməsi, neft sənayesinin infrastrukturunun yenidən qurulması üçün geniş imkanlar açmışdır.

2. Yanacaq-enerji kompleksinin təhlili

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası öz iri həcmli neft və qaz yataqları ilə məşhurdur. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazanandan sonra bu ehtiyatlardan ölkənin iqtisadi inkişafı üçün daha səmərəli istifadə etmişdir. Bu iqtisadi inkişafa 1994-cü ildə prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən neft yataqlarının birgə işlənməsinə dair dünyanın tanınmış neft şirkətləri ilə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” güclü təkan verdi. Azərbaycan «Əsrin müqaviləsi»ndən sonra təkcə neft sahəsində indiyədək 37 milyard ABŞ dolları məbləğində gəlir əldə etmişdir [1,2].

“Əsrin müqaviləsi” ətrafında görülməmiş işlər müsbət nəticələr vermişdir. “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı” na uyğun olaraq nəzərdə tutulmuş layihələrin yerinə yetirilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı köklü surətdə dəyişmişdir.

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri-Çıraq-Günəşli” yatağının, həmçinin “Şahdəniz” qaz yatağının istismara verilməsi ölkəmiz üçün həlledici rol oynamışdır [3].

Təsadüfi deyildir ki, «Çıraq» yatağından bu günədək 225 milyon barel (35 milyon tondan artıq) neft və 7 milyard kubmetr qaz hasil olunmuşdur [4].

2014-ildə respublikada təkcə Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) yatağından 31436,7 min ton neft və 12 488,7 mln. kubmetr qaz hasil edilmişdir [2]. 2014-cü il ərzində respublikada 42 160,7 min ton neft hasil edilmişdir. Bu 2013-cü illə müqayisədə 1322,9 min ton azdır. Hasil olunan neftin 31 436,7 min tonu AÇG-nin, 2 324,0 min tonu Şahdənizin, 8 400,0 min tonu ARDNŞ-nin payına düşür.

2014-cü il ərzində respublikada qaz hasilatı isə 29 575,6 mln. kubmetr olmuşdur. Bu göstərici 2013-cü illə müqayisədə 124,5 mln. kubmetr çoxdur. Hasil olunan qazın 7237,9mln. kubmetri ARDNŞ-nin, 12 488,7 mln. kubmetri AÇG-nin, 9 849,0 mln. kubmetri Şahdənizin payına düşür.

Hazırda Azərbaycanda gündə 120 min ton neft və 80-84 milyon kubmetr qaz hasil edilir ki, bu da “Şahdəniz”, “Azəri-Çıraq-Güneşli” və “Ümid” yataqlarından alınır[5].

2011 və 2012-ci illərdə imzalanan sazişə əsasən Azərbaycan və Türkiyə hökumətləri arasında Transanadolu Qaz Kəməri (TANAP) layihəsi üzərində işlər gedir. Bu boru xətti BTƏ-dən gələn qazı Yunanıstanla sərhəddə çıxaracaq. TANAP layihəsi Transxəzər qaz kəmərinin gerçəkləşməsi üçün də yeni imkanlar yaradacaq. Gələcəkdə Qazaxıstan və Türkmənistanın da bu layihəyə qoşulacağı gözlənilir. Bu layihə ilə Azərbaycan qaz nəqlində mühüm addımlar atacaq. Ümumiyyətlə, enerjinin şərqdən qərbə ötürülməsini əks etdirən TANAP layihəsi Azərbaycan üçün əhəmiyyətli rola malikdir.

TAP layihəsi Cənubi Qafqaz Qaz Kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) və Transanadolu Qaz Kəmərinin (TANAP) davamıdır. “Şahdəniz-2” yatağındakı qazın Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə, Adriatik dənizi ilə İtaliyanın cənubuna, oradan da Qərbi Avropaya nəqlini nəzərdə tutur [6,7].

Statistikaya nəzər yetirsək, 2007-ci ildən 2010-cu ilə kimi ölkədə neft hasilatı 42,1 mln. tondan 50,8 mln.tona qədər, qaz hasilatı isə 17 mlrd. kubmetrdən 26,4 kubmetrə qədər artmışdır. 2011 ci ildə isə neft və qaz hasilatı azalaraq uyğun olaraq 45,6 mln. ton və 25,8 mldr. kubmetr olmuşdur. Növbəti illərdə isə neft hasilatı bir qədər də azalaraq uyğun olaraq 43,4 və 43,5 mln.tona çatmışdır. Qaz hasilatında isə artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2012-2013-cü illərdə qaz hasilatı uyğun olaraq 26,9 və 29,4 mlrd. kubmetr olmuşdur. Ümumilikdə isə 1994-cü ildən ölkəmizdə neft hasilatı 9,6 mln. tondan 41,2 mln. tona qədər, qaz hasilatı isə 6,4 mlrd.kubmetrdən 29 mlrd. kubmetrə yüksəlmişdir [5].

2015-ci ilin birinci yarısında AÇG-də hasilat stabil olmuşdur. Altı ay ərzində AÇG-dən gündə orta hesabla 641 000 barel kondensat hasil edilmişdir. Bu isə ümumilikdə 116 milyon barel, yəni təqribən 16 milyon ton kondensat deməkdir.

Şahdəniz yatağından isə bu dövr ərzində yataqdan 5,2 milyard standart kubmetr qaz və 1,2 milyon ton (təqribən 9,8 milyon barel) kondensat hasil edilmişdir. [8].

Cədvəl 1

2007-2014-cü illərdə Azərbaycanda neft, qaz və elektrik enerjisi istehsalı

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Neft Hasilatı (mln.t)	42,1	44,6	50,4	50,8	45,6	43,4	43,5	42,1
Qaz hasilatı (mlrd.k)	17,0	23,5	21,3	26,4	25,8	26,9	29,4	29,6
İstilikenerjisi, minQkal	1 471,3	1 489,3	1 108,1	904,9	1 083,4	1 195,2	1 298,4	1 618,7
İES, mlrd.kVt saat	19,0	19,1	16,2	15,0	17,3	19,5	20,0	21,4
SES, mlrd.kVtsaat	2,4	2,2	2,3	3,4	2,6	1,8	1,4	1,2
Q/ enerjimües. mln.kVtsat	432,0	319,6	269,2	259,7	301	1630	1798	2022
Cəmi, mlrd. kVtsaat	21, 8	21, 6	18, 9	18, 7	20, 2	22,9	23, 3	24, 7

Mənbə: stat.gov.az

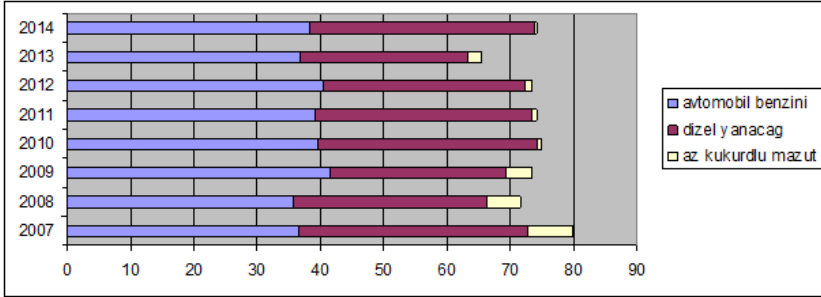
Azərbaycanın elektrik enerji istehsalında da böyük dəyişikliklər olmuşdur. Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi 2007-ci ildən elektrik enerjisinin hasilatı 21,8 mlrd. kvts dan 25,1 mlrd. kVts arası dəyişmişdir. 2014-cü ildə respublika üzrə elektrik enerjinin istehsalı 25,1 mlrd. kVts olmaqla, 2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə (23,4 mlrd. kVts) müqayisədə 5,4% artmışdır.

SES-lərdə isə 2007-ci ildən 2009-cu ilə qədər istehsal azalmış, 2010 cu ildə isə artaraq 3446,3 mln. kvts olmuşdur. 2011-ci ildən isə tədricən azalma müşahidə edilmişdir. 2014-cü ildə 1 299,7 mln. kVts enerji istehsal olunmuşdur. Keçən ilin müvafiq dövrü ilə istehsal SES-lərdə 12,3 % azalmışdır.

2014-cü ildə hər kVts elektrik enerjisinin istehsalına xüsusi yanacaq sərfiyyatı 2013-cü illə müqayisədə 303,7 q/kVts-dan 293,5 q/kVts-da azalmışdır. Bu onu göstərir ki, keçən ilə görə bu il yanacaq sərfi 10,2 q/kVts azalmışdır ki, bu da 210,6 min ton

şerti yanacağıın qənaət edilməsinə səbəb olmuşdur [9].

2015-ci ilin doqquz ayı ərzində 5 milyard 651 milyon kVt-saattan çox elektrik enerjisi istehsal olunub. Üçüncü rübdə 2 milyard 59,3 milyon kilovat-saat elektrik enerjisi hasil edilmişdir. Bundan başqa sentyabr ayında 650 milyon 731 min kVt-saat elektrik enerjisi istehsal olunub [10].

Mənbə: stat.gov.az

Şəkil 1. 2007-2014-cü illərdə Azərbaycanda neft məhsullarının son istehlakı, faizlə

Bildiyimiz kimi elektrik və istilik enerjisinə sərfində təbii qazdan, mazutdan, dizel yanacağından geniş istifadə olunur. 2014-cü ildə təbii qazdan 6132,5 min ton, mazutdan 4,22 min ton, dizel yanacağından isə 1,5 min ton istifadə edilmişdir. 2013-cü illə müqayisədə təbii qazdan istifadə 3,3% artmış, dizel yanacağından istifadə isə 20,4% azalmışdır.

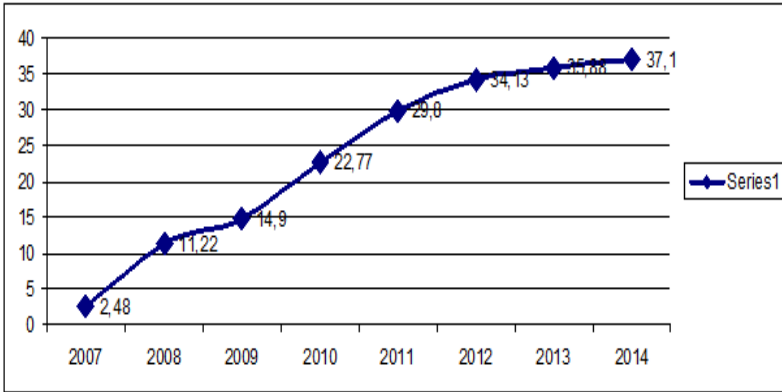
2007-2014-cü illərin neft məhsullarının istehlak strukturuna diqqət yetirsək görərik ki, avtomobil benzini 784,8 min tondan 1368,5 min ton, dizel yanacağı 571,8 min tondan 1279,9 min ton arası dəyişmiş, az kükürlü mazut isə 155,3 min tondan 13,5 min tona qədər azalmışdır. [3].

2014-cü ildə Dövlət Neft Fondunun gəlirlərinin 12 319,8 milyon manatı və ya 96,8%-i Azərbaycan Respublikasında dənizdə və quruda yerləşən yataqların işlənməsi üzrə bağlanmış Həsilatın Pay Bölgüsü haqqında Sazişlərə (HPBS) uyğun olaraq hasil edilmiş mənfəət neftinin satışından daxil olmuşdur. Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) yatağından hasil edilmiş mənfəət neftinin və qazın

satışı ilə əlaqədar Dövlət Neft Fonduna 15 118,7 milyon ABŞ dolları (155,9 milyon barel) məbləğində vəsait daxil olmuşdur. Bu 2013-cü ilə müqayisədə əldə olunan mənfəətdən 1142,5 milyon ABŞ dolları azdır.

2014-cü ildə əldə olunan mənfəət Neft Fondunun gəlirlərinin 93,1%-ni təşkil edir. Bu keçən ilə müqayisədə 3,9% azlıq təşkil edir. Belə ki, 2013-cü ildə Neft Fonduna Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından 13 108,0 milyon manat həcmində vəsait daxil olmuşdur.

2014-cü il üçün Dövlət Neft Fondunun strateji valyuta ehtiyatları dollar ifadəsi ilə 3,4% və ya 1,2 milyard ABŞ dolları həcmində artaraq ilin sonuna 37,1 milyard ABŞ dollarına çatmışdır.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu.

Şəkil 2. 2007-2014-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun vəsaiti

Diaqramdan göründüyü kimi 2007-ci ilə müqayisədə 2008-ci ildə daha çox artım müşahidə edilmişdir. 2009-cu ildə 2008-ci ilə müqayisədə 25% artım olmuşdur. 2012-ci ildən isə artım ötən illərə nisbətən azalmış, 2011-ci ilə müqayisədə təxminən 15% olmuşdur. Ümumilikdə, isə 2007-ci ilə müqayisədə 2014-cü ildə neft fondunun vəsaiti 93,3% artmışdır.

Hal-hazırda neftin qiymətinin aşağı düşməsi ölkə iqtisadiyyatına ciddi təsir edir. Təsadüfi deyildir ki, keçən ilin fevral ayında

neftin qiymətinin kəskin düşməsi Azərbaycan manatının devalvasiyasına səbəb oldu. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu bildirir ki, 2015-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində Neft Fondunun büdcə gəlirləri 5 543,4 milyon manat, büdcə xərcləri isə 6 397,1 milyon manat təşkil etmişdir.

2015-ci il oktyabrın 1-ə Fondun aktivləri 2015-ci ilin əvvəlinə (37 104,1 milyon ABŞ dolları) nisbətən 6,38% azalaraq 34 738,1 milyon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur.

2014-cü illə müqayisədə Dövlət Neft Fondunun gəlirləri iki dəfə azalıb. Neftin qiyməti belə qalarsa, Fonda ötən il 16,2 milyard dollar vəsait daxil olmuşdusa, bu il bu rəqəm 8 milyarda düşə bilər [2].

3. Alternativ enerjinin əhəmiyyətliyi

Yanacaq-enerji kompleksinin elementlərindən biri alternativ enerjidir. Neftin qiymətinin aşağı düşməsi alternativ enerjidən istifadənin əhəmiyyətini daha da artırır. Neft və qaz istehsalı ilə məşğul olan ölkələr yalnız ənənəvi enerji yataqlarından deyil, həmçinin alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən səmərəli istifadə edirlər. Bərpa olunan enerji mənbələri Azərbaycana gələcək inkişafda yeni mərhələdir.

Buna dövlət səviyyəsində qayğı göstərilir, Azərbaycanın Energetika Nazirliyinin nəzdində yaradılmış Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradılması (Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 01 fevral 2013-cü il tarixli Fərmanı) da buna örnekdir.

Azərbaycan bərpa olunan və alternativ enerji potensialı ilə zəngin ölkə kimi tanınır. Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi mövqeyi, iqlimi və təbii şərait alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri üçün çox əlverişlidir. Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi enerji potensialından geniş miqyasda istifadə olunması üçün bir sıra planların həyata keçirilməsinə rəhbərlik edir. Agentlik qarşısında qoyulan əsas məqsəd, 2020-ci ilə qədər bərpa olunan və alternativ enerji mənbələrinin payını ümumi enerji istehsalının 20 faizinə çatdırmaqdır [11].

Alternativ enerji mənbələrindən ən sərfəlisi maya dəyərində, ekoloji təmizliyinə, təhlükəsizliyinə görə külək enerjisidir. Abşeron

yarımadasının Şubanı, Güzdək, Pirallahı əraziləri külək enerjisi üçün əlverişli ərazilər hesab edilir. Burada küləyin orta illik sürəti uyğun olaraq 8m/san, 7,5m/san, 6,6m/san-dir.

Mütəxəsislərin hesablamalarına əsasən, Azərbaycanda illik külək enerjisi istehsalı 800 MVt-ya çatdırıla bilər. Abşeron yarımadasında külək elektrik stansiyalarının tikilməsi ölkədə külək enerjisindən istifadənin ümumi enerji balansının 20 faizini təmin edə bilər.

Uzunömürlülyünə, ekoloji təmizliyinə görə fərqlənən digər alternativ enerji mənbələrindən biri də günəş enerjisidir. Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti günəş enerjisindən istifadə üçün geniş potensiala malikdir. Respublikamızda il ərzində günəşli günlərin sayı 260-280 gündür. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində Azərbaycan üzrə günəş enerjisinin paylanması Naxçıvan Muxtar Respublikası və Kür-Abşeron əraziləri qəbul edilmişdir.

Alternativ enerji mənbələri arasında su enerjisi də özünəməxsus yer tutur. Azərbaycan ərazisi geniş geotermal enerji potensialına malikdir. Ölkəmizdə proqnozlaşdırılan termal su ehtiyatları üçün geniş sahələr vardır. Bunlar Böyük və Kiçik Qafqazın dağ-yamac zonaları, Abşeron yarımadası, Lənkəran ovalığı, Kür çökəkliyi sahələridir. Respublika üzrə proqnozlaşdırılan ehtiyatlar 245604 kubmetr/sutka təşkil edir [12].

Hal-hazırda alternativ enerji mənbələri ilə bağlı layihələr reallaşdırılır. Bu layihələrdən biri Alternativ və Bərpa olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi (ABEMDA) tərəfindən həyata keçirilən "Qobustan 2020" pilot layihəsidir. Bu layihə əsasında "Ağıllı şəbəkə" sistemi qurulacaq.

Bu sistemin yaradılmasında əsas məqsəd enerji itkisini minimuma endirmək və daha keyfiyyətli enerji istehsal etməkdir. Smart şəbəkə sistemlərinin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, enerji sistemində qəza baş verdikdə bütün ərazinin deyil, yalnız qəzalının yerində enerji təchizatı dayandırılır.

Bundan başqa ABEMDA tərəfindən 2011-ci ildə Qobustan-da təcrübə hibrid poliçonu da açılmışdır. Burada 2,7MVt enerji istehsal edən külək qurğuları, 1,8MVt enerji istehsal edən günəş stansiyaları və 1.1 MVt bioqaz stansiyaları quraşdırılacaq.

4.Nəticə

Neftin qiymətinin dünya bazarında düşdüyü bir vaxtda Azərbaycanda alternativ enerji mənbələri sahəsinin inkişafına xüsusi diqqət göstərir. Alternativ enerji mənbələrindən istifadə - yanacağa qənaət, həmçinin atmosfərə atılan zərərli tullantıların qarşısını alır.

Bu ölkə iqtisadiyyatını inkişaf etdirməklə yanaşı, respublikasının enerji və ekoloji siyasətinin uğurla davam etdirməsinə zəmin yaradır. Əhaliyə daha keyfiyyətli və ekoloji təmiz enerjinin verilməsinə, həm də ekologiyanın zərərli maddələrdən qorunmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə dövlət proqramı. Bakı, 2005, 14s.
2. www.oilfund.az – ARDNF
3. www.mie.gov.az - AR Energetika Nazirliyi
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi. PREZİDENT KİTABXANASI, 166s.
5. www.socar.az - ARDNŞ
6. www.president.az - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı
7. Bayramzadə Y.K. Azərbaycanda yanacaq-enerji kompleksinin müasir vəziyyəti və inkişaf meyilləri. Azərbaycanın vergi jurnalı, 1/2014, s.179-188.
8. www.bp.com - BP-Azərbaycan
9. www.stat.gov.az - Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
10. www.azerenerji.gov.az - Azərenerji ASC
11. www.area.gov.az – Azərbaycan Respublikası Alternativ və Bərpa olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi
12. Alternativ enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə milli proqram. Bakı, 2004

Новые перспективы топливно-энергетического комплекса Азербайджана

Ибрагимова С.

Резюме

В статье рассмотрено развитие топливно-энергетического комплекса в нашей республике на протяжении последних лет, отдельно исследовано производство, потребление нефти, газа и нефтяной продукции и указаны доходы, получаемые в данном направлении. Указана важность использования альтернативных источников энергии в связи с падением цены на нефть в настоящее время.

Ключевые слова: топливно-энергетический комплекс, нефть, газ, нефтяная продукция, производство, потребление, доход, альтернативная энергия.

New perspectives of fuel - energy complex of Azerbaijan

S.Ibrahimova

ABSTRACT

There was seen development of fuel-energy complex in our republic recently and was separately production and consumption of oil, gas and oil products in the article and was shown incomes towards this. There was shown materiality of the use from alternative energy recourses related with the current low price of oil.

Key words: fuel-energy complex, oil, gas, oil products, production, consumption, income, alternative energy.

SƏNAYE PARKLARININ SAHƏVİ XARAKTERİSTİKASINDA KLASTER YANAŞMASI

Nərimnə İSMAYILOVA, *İETİ-nin dissertantı*

Xülasə

Sənaye parkları təsərrüfatçılığın innovasiya-istehsal təşkilati formalarından biri olaraq ölkədə sənayenin inkişafını dəstəkləmək və sürətləndirmək məqsədi ilə dünya miqyasında geniş tətbiq edilməkdədir. Hər bir sənaye parkı öz növbəsində yerləşdirilmiş istehsalların iqtisadi fəaliyyət növlərindən asılı olaraq müvafiq ixtisaslaşmaya malik olur.

Bu məqsədlə məqalə sənaye parklarının sahəvi ixtisaslaşmasını səciyyələndirən klaster yanaşmasının tədqiq olunmasına həsr edilmişdir. Məqalədə ümumiyyətlə, klasterlərin mahiyyəti və regionun iqtisadiyyatında klasterlərin aşkar edilməsi metodları araşdırılaraq öz əksini tapmışdır. Məqalədə həmçinin sənaye parklarının klaster yanaşmasının aşkar edilməsi metodları əsasında yaradılmasının üstünlükləri və çatışmazlıqları göstərilmişdir. Nəticədə isə klaster yanaşmasının tətbiq edilməsi əsasında sənaye parklarının yaradılması zamanı iqtisadi proseslərdə əks edilən təsiri göstərilmişdir.

Açar sözlər: klaster, "Xərclər-Buraxılış" cədvəlləri, "Lokallaşdırma əmsalı", ekspertlərin sorğusu metodu, qartopu metodu

Giriş

Klaster yanaşmasının istifadə edilməsi sənaye parklarının yaradılmasının spesifik xüsusiyyətidir. Bu yanaşma çərçivəsində investora konkret istehsalın inkişafına yönəldilmiş sənaye meydançası təklif edilir.

Rəqabətqabiliyyətli ixrac istehsalların inkişaf etməsi əsasında regionun imkanlarını aşkar etmək və reallaşdırmağa imkan verən sənaye klasterləri bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalların təşkilinin daha səmərəli formalarından biridir [1].

1. Klasterlərin mahiyyəti

Klaster anlayışının ilk dəfə elmə tanıdan Porterin tərfinə görə klasterlər konkret sahədə qarşılıqlı əlaqəli şirkətlər və

müəssisələrin coğrafi təmərküzləşməsini təşkil edir. Onlar rəqabət üçün əhəmiyyətli olan bir çox yanaşı sahə və başqa təşkilatları əhatə edirlər. Klasterlər komponentlər, maşınlar və xidmətlər kimi ixtisaslaşdırılmış ehtiyat təchizatçıları, ixtisaslaşdırılmış infrastruktur təchizatçıları, universitetlər, standartları təyin edən agentliklər, analitik mərkəzlər, təchizatçıların peşəkar təlimi kimi dövlət və digər müəssisələri, həmçinin ixtisaslaşdırılmış hazırlığı, təhsili, məlumatı, tədqiqatları və texniki dəstəyi təmin edən ticarət assosiasiyalarını özündə birləşdirirlər [5,p. 78].

Klasterin xüsusiləşdirilməsi üçün aşağıda sadalanmış üç komponentin mövcudluğu zəruridir:

-birinci komponent iştirakçıların bir-biri ilə yaxın coğrafi cəmləşməsinin mövcudluğudur;

-ikinci komponent ümumi məhsulun, ehtiyatın və ya texnologiyanın mövcudluğunu ehtimal edən iştirakçıların vahid fəaliyyətidir;

- üçüncü isə həm tərəfdaş, həm də rəqib kimi çıxış edən şirkətlər arasında üfuqi və şaquli qarşılıqlı əlaqələr komponentidir. Nəticədə isə klasterin sinerji təsiri yaranır.

2. Klasterlərin yaradılması metodologiyası

Regionun iqtisadiyyatında klasterləri müəyyən etmək üçün mövcud metodları iki növə qruplaşdırmaq olar:

- rəsmi dövlət statistikasının təhlilinə əsaslanan;
- dolaylı məlumat və ekspert qiymətləndirilməsi təhlilinə əsaslanan.

Beynəlxalq təcrübənin təhlili əsasında klasterlərin aşkar edilməsində tez-tez istifadə edilən statistik metodlara "Xərclər-Buraxılış" cədvəllərinin (sahələrarası balans) köməyi ilə qarşılıqlı əlaqəli sahələr qruplarının və əhəmiyyətli klaster qruplarının təyin edilməsi aid edilir.

Klasterlərin aşkar edilməsində geniş istifadə edilən metod klaster üçün əvəz edən dəyişən kimi qarşılıqlı əlaqəli sahələr qrupu kimi çıxış edən "Xərclər-Buraxılış" cədvəllərinin təhlilidir. Burada qarşılıqlı əlaqəli sahələr qrupu kimi regionun alqı-satqı (şaquli) münasibətləri vasitəsilə sıx qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyət

növləri başa düşülür.

Metodun mahiyyəti iki müxtəlif sahələrin, məsələn A və B, şirkətləri arasında satış həcmi və məhsulların nəql edilməsinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Bu metod aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- A birbaşa və ya dolayı yolla B-dən alır;
- A birbaşa və ya dolayı yola B-yə satır;
- A və B digər sahələrdən eyni məhsul dəstini alırlar;
- A və B digər sahələrə eyni məhsul dəstini satırlar.

Nəticədə regionun əsas sahələri aşkar edilir və onların arasında qarşılıqlı əlaqələr təhlil edilir. Lakin burada yalnız mal axınlarının hərəkəti nəzərə alınır və nisbətən məcmu sahələr üçün tərtib edilir. Əlavə olaraq institutional strukturların rolunu göstərmir və dar ixtisaslaşdırılmış klasterləri aşkar etməyə imkan vermir [4, c. 732-733].

Klasterlərin aşkar edilməsinin bu metodologiyası Finlandiya, Norveç, bütöv ABŞ və bəzi ştatlarda tətbiq edilmiş, həmçinin Almaniya və Fransa üçün sənaye kompleksləri müəyyən edilmişdir.

Klasterlərin aşkar edilməsinin ən geniş yayılmış metodlarından ikinci əhəmiyyətli klaster qruplarının təyin edilməsidir. Bu metod ABŞ, Kanada, İsveç və AB miqyasında reallaşdırılmışdır. Bu metodologiyanın əsas mahiyyəti birgə yerləşmiş fəaliyyətin ticari növlərinin məcmusunu nəzərdə tutan regionlar üçün klaster qruplarında məşğulluğun hesablanmasıdır.

Birgə yerləşdirmə təmayülünə malik olan klaster qrupunun fəaliyyətinin hər növü iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatı üzrə klaster qrupunu ənənəvi statistik qruplardan ayıran öz koduna malikdir. Bundan əlavə praktik olaraq hər klaster qrupunun tərkibinə öz növbəsində iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatında sərt məhdudlaşdırılan həm malların istehsalı, həm də xidmətlərin göstərilməsi daxildir.

Klaster qruplarının bütün regionlarda mövcud ola bilməsini nəzərə alaraq, klaster qruplarında məşğul olanların miqdarının müəyyən edilməsi klasterləri aşkar etmək üçün kifayət etməyəcəkdir. Bununla əlaqədar olaraq klasterin mövcudluğunu təsdiq

edən regionun əhəmiyyətli klaster qruplarını seçmək lazımdır. Əhəmiyyətli klaster qrupu təyin edilmiş əhəmiyyətlilik meyarlarına uyğun gələn regionda klaster qrupudur. Bunlar "lokallaşdırma əmsalı", klaster qrupunun "ölçüsü" və klaster qrupunun "fokusu" göstəriciləridir.

M.Porter əhəmiyyətlilik göstəricisi qismində aşağıdakı (2.1) düsturla hesablanan "Lokallaşdırma əmsalı"nı istifadə etmək üstün tutur.

$$LQ = \frac{Emp_{ig}}{Emp_g} / \frac{Emp_i}{Emp} \quad (2.1)$$

Burada LQ – «Lokallaşdırma əmsalı»;
 Emp_{ig} – g regionda i sahədə məşğul olanların sayı;
 Emp_g – g regionda məşğul olanların ümumi sayı;
 Emp_i – i sahədə məşğul olanların sayı;
 Emp – məşğul olanların ümumi sayı.

$$Size = \frac{Emp_{ig}}{Emp_i} \quad (2.2)$$

Burada $Size$ – i klaster qrupunun "Ölçüsü";
 Emp_{ig} – g regionda i sahədə məşğul olanların sayı;
 Emp_i – i sahədə məşğul olanların sayı.

$$Focus = \frac{Emp_{ig}}{Emp_g} \quad (2.3)$$

Burada $Focus$ – i klaster qrupunun "Fokusu";
 Emp_{ig} – g regionda i sahədə məşğul olanların sayı;
 Emp_g – g regionda məşğul olanların sayı.

Əgər "Lokallaşdırma əmsalı" 1-dən çoxdursa, onda bu klaster qrupu regionun iqtisadiyyatında (ölkənin sahəvi strukturu ilə nisbətdə) üstünlük təşkil edir və beləliklə, əhəmiyyətlidir. Əgər klaster qrupu ən azı bir şərti təmin edirsə, onda o əhəmiyyətli hesab edilir. Müvafiq olaraq hər üç şərtin təmin olunmasında əhəmiyyətli olan klaster qrupu maksimal dərəcədə güclüdür.

Lokallaşdırma əmsalının hesablanması sahələrə yönəldilmişdir. Buna görə belə hesablama vasitəsilə klasterin bütün elementlərinin mövcudluğu və onların qarşılıqlı təsiri dərəcəsini qiymətləndirmək mümkün deyil. Bu işə onun tətbiqinin səmərəliliyini aşağı salır.

Sonradan Porterin metodologiyası klasterləri aşkar etmək

və kartoqramı düzəltmək üçün Avropa Klaster Rəsədxanası ilə AB-da tamamlanmış və reallaşdırılmışdır. Avropa Klaster Rəsədxanası əhəmiyyətli klaster qruplarını müəyyən etmək üçün metodologiyaya dəyişikliklər daxil etmiş və yeni meyarları təyin etmişdir. Regionda əhəmiyyətli klaster qruplarını xarakterizə edən hədd qiymətləri qismində aşağıdakı meyarlar təyin edilmişdir:

- “lokallaşdırma əmsali” ≥ 2 ;
- region baxılan klaster qrupunun “Ölçü”sü üzrə liderlik edən regionların 10%-i arasında olmalıdır;
- region baxılan klaster qrupunun “Fokus”u üzrə liderlik edən regionların 10%-i arasında olmalıdır.

Meyarların ən azı birinə uyğunluğu o deməkdir ki, regionda klaster qrupu əhəmiyyətlidir. Bütün meyarlar üzrə uyğunluq klaster qrupuna onun gücünü müəyyən edən üç “ulduz” əlavə edir. Bundan əlavə regionda işləyənlərin sayı 1000-dən az hissəsini təmin edən klaster qrupuna ulduzun verilməməsi meyarı təyin edilmişdir [2].

Bütövlükdə kəmiyyət metodlarının tətbiqi milli səviyyədə mümkündür. Dar yönəldilmiş klasterin tədqiqatı üçün keyfiyyətli məlumatlardan istifadə edilir.

Klasterlərin aşkar edilməsində tez-tez istifadə edilən keyfiyyətli metodlara ekspertlərin sorğusu metodu aid edilir. Metod ya xüsusi sualların ekspertlərə göndərilməsi, ya da şəxsi müsahibənin keçirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Ekspertlər kimi sahə üzrə liderlər, iqtisadiyyatın vəziyyəti, həmçinin regionların sahələri haqqında məlumata malik olan dövlət orqanları, müxtəlif təşkilatların nümayəndələri çıxış edirlər.

Bu metod əsas şirkətlər və bütün iştirakçıların səviyyəsində klasterin detallaşdırılması, onların arasında qarşılıqlı əlaqənin dərəcəsinin qiymətləndirilməsi, klasterdə qırılmaların aşkar edilməsi ilə səciyyələnir. Bu halda ekspertin ixtisası və təcrübəsini nəzərə almaq lazımdır, həmçinin subyektiv fikri almaq riski də vardır.

Bu metodun xüsusi növü qartopu metodudur. Metod ekspertlərin əhəmiyyətli klasterlər haqqında təsəvvürü barədə sorğunun keçirilməsindən başlanır. Sonra soruşulmuş şəxslərə klasterlər üzrə daha çox məlumata malik olan şəxsləri tövsiyə

etmək təklif edilir. Qartopu soruşulmamış ekspertlər qalmayana və baxılan klasterin xəritəyə köçürmək anı çatmayana qədər hərəkət etməyə davam edir. Nəticədə klasterin əsas iqtisadi göstəriciləri üzrə statistik xidmətlərdən məlumatlar yığılır.

Birinci növbədə birinci ekspertlərlə dairənin təyin edildiyi klasteri seçmək lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq ekspertlərin səlahiyyəti çox əhəmiyyətlidir.

Bu metodun tətbiqi üçün maneələr kimi biliklə bölüşmək istəməmə, dövlət orqanları, biznes və təhsil müəssisələrinin nümayəndələrinin bir-birinə etibarsızlığı ola bilər [4, c. 735-736].

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir metodun öz çatışmazlıq və üstünlükləri məxsusdur.

Dövlət statistikasının təhlilinə əsaslanan metodların çatışmazlıqları statistik məlumatın bənzərlik, eyni qiymətlik, aqreqasiya və ortamlıqdır. Dövlət statistikasının təhlilinə əsaslanan metodların üstünlüklərinə isə fəaliyyət növləri və regionlar üzrə məlumatların mümkünlüyünü ehtimal edən tədqiqatın genişliyi, məlumatların nisbi obyektivliyi və nəticələrin interpretasiyasının bir-mənallığı, nəticələri təsdiq etmək imkanı, zaman və məkanda tutuşdurula bilmə (həmçinin beynəlxalq) aiddir.

Dolayı məlumat və ekspert qiymətləndirilməsi təhlilinə əsaslanan metodların çatışmazlıqları məlumatın varlığı, nəticələrin təsdiq edilməsi və tədqiqatın genişliyidir. Dolayı məlumat və ekspert qiymətləndirilməsi təhlilinə əsaslanan metodların üstünlüklərinə isə regionda klasterin məzmunlu və təfsilatlı aşkar edilməsi aiddir.

Hər metod özünəməxsus üstünlüklərə və çatışmazlıqlara malik olduğundan klasterin əsas meyarları ilə oxşar əvəz edən göstəriciləri istifadə etmək və ya layihələndirmək, və ya kompleks nəticə və ən dəqiq tədqiqatların alınması üçün eyni zamanda həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət yanaşmaları birləşdirmək lazımdır. Bu digər hədəflər üçün mövcud olan statistik məlumatla işin zəruriliyinə görə statistik metodlardan istifadə edilməsi, həmçinin müəyyən tədqiqatın məsələlərinin icrası üçün onun dəyişikliyinə həyata keçirilməzliyində ən böyük tətbiqini tapır [2].

Nəticə

Beləliklə, klaster yanaşması əsasında sənaye parklarının yaradılması aşağıdakı üstünlüklərə malikdir: ümumi elmi bazanın mövcudluğu və məlumat mübadiləsi ilə əlaqədar olaraq rəqabət mübarizəsində yeni birləşmələr yaradılır, ixtisaslaşma və innovasiyaların tətbiqinə yönəldilmiş xərclərin minimallaşdırılması vasitəsilə rəqabət üstünlüyü yaranır, həmçinin kiçik müəssisələrin mövcudluğu kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əhəmiyyətlidir.

Bundan başqa iqtisadiyyatda klasterlərin aşkar edilməsi üzrə metodlar göstərilmiş, onların üstünlük və çatışmazlıqları sadalanmışdır ki, bununla əlaqədar olaraq kompleks nəticələrin əldə edilməsi məqsədilə praktiklik nöqtəyi-nəzərindən metodların uyğunlaşdırılmasının səmərəliliyi aşkar edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Воробьев П.В. *Формирование конкурентоспособных промышленных кластеров в регионе: модели организации и инструменты политики*. Центр региональных экономических исследований экономического факультета Уральского государственного университета, г. Екатеринбург // Доступно на: <http://ecomind.narod.ru/Publications/VorobyevPV-Cluster-Policy.pdf>
2. Данько Т.П., Куценко Е.С. *Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов* // Евразийский международный научно-аналитический журнал. Проблемы современной экономики. 2012, N 1 (41). Доступно на: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3960>
3. Кархова И.Ю., Кунаков Д.А. *Особые экономические зоны как инструмент повышения конкурентоспособности и диверсификации национальной экономики* // Российский внешнеэкономический вестник. 2007, № 9 (Сентябрь). Доступно на: <http://www.rosez.ru/analitika/1987-karhova-iyu-kunakov-da-osoby-ekonomicheskie-zony-kak-instrument-povysheniya-konkurentosposobnosti-i-diversifikacii-nacionalnoy-ekonomiki.html>

4. Томашевская Ю.Н., Корчагина Н.А. *Международный опыт выявления кластеров: перспективы использования в условиях РФ* //Доступно на: <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/sa2010/36>, с. 732-733, 735-736
5. Porter M.E. *Clusters and the new economics of competition*. Harvard Business Review. 1998, November-December, p.78

***Кластерный подход в отраслевой
характеристике промышленных парков***

Исмайлова Н.

РЕЗЮМЕ

Промышленные парки, являясь одной из инновационно-производственной форм организации хозяйствования, широко применяются в мировом масштабе с целью поддержания и ускорения развития промышленности в стране. Каждый промышленный парк в свою очередь обладает соответствующей специализацией в зависимости от видов экономической деятельности размещенных производств. Учитывая это, статья посвящена исследованию кластерного подхода, характеризующего отраслевою специализацию промышленных парков. С этой целью в статье нашли свое отражение посредством исследования сущность в общем кластеров и методы выявления кластеров в экономике региона. Также в статье были показаны преимущества и недостатки создания промышленных парков на основе методов выявления кластерного подхода. В результате было показано влияние, отражающееся на экономических процессах, при создании промышленных парков на основе применения кластерного подхода.

Ключевые слова: кластер, таблицы «Затраты-Выпуск», «коэффициент Локализации», метод опроса экспертов, метод снежного кома

***Cluster approach in the field characteristics
of industrial parks***

N. Ismayilova

ABSTRACT

Industrial parks, being one of the innovative-production forms of economic organization, are widely used on a world scale in order to maintain and accelerate the development of industry in the country. Each industrial park in its turn has an appropriate specialization depending on the economic activities of placed manufactures. Taking this into account, the article is devoted to investigation of the cluster approach, which characterizes the industry specialization of industrial parks. With this purpose in the paper were reflected by examining the essence of clusters in general and methods for identifying clusters in the region's economy. Also in the article were shown the advantages and disadvantages of creation of industrial parks based on the methods of revealing of the cluster approach. As a result was shown the influence which is reflected in the economic processes at creation industrial parks based on the application of the cluster approach.

Keywords: cluster, "Input-Output" tables, "coefficient of Localization", method of survey of the experts, snowball method

SƏNAYENİN İNNOVASIYA İNFRASRUKTURU

Xalid CAVADOV, İİETİ-nin doktorantı

Xülasə

Məqalədə sənayenin innovasiya infrastrukturunu və onun elementləri tədqiq edilmişdir. Sənaye parkları və sənaye klasterlərinin sənayenin innovasiya aktivliyinin artırılmasındakı rolu öyrənilmişdir. Azərbaycanda sənayenin innovasiya infrastrukturunun inkişafına dair təkliflər verilmişdir.

Açar sozlar: *sənaye parkları, sənaye klasterləri, innovasiya infrastrukturunu, sənaye rayonları, innovasiya aktivliyi*

1. Giriş

Müasir dövrdə rəqabətə davamlı iqtisadi sistem davamlı iqtisadi inkişafı mümkündür. İqtisadi inkişafın ən önəmli göstəricilərindən biri şübhəsiz yeni texnika və texnologiyanın istehsalıdır. Texnoloji yeniliklərin əsasını sənaye sektorunda yaradılan yeniliklər təşkil edir. Texnoloji yeniliklər isə ancaq elmi-tədqiqat konstruksiya işləri (ETTKİ) əsasında əldə edilə bilər. Burada əsas məsələ dövlət, sənaye və elmi-tədqiqat institutlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin olunmasıdır.

Sənayenin texnoloji inkişafının əsas şərtlərindən biri bunun üçün lazımı infrastrukturun olmasıdır. Sənaye müəssisələrinin tam olaraq innovasiya mədəniyyətinin formalaşmaması, hazırlıqlı kadrların kifayət qədər olmaması, elmi-tədqiqat institutlarının sənaye müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin tam formalaşmaması sənaye sahibkarlığının rəqabət qabiliyyətini azaltmaqdadır. Sənayedə innovasiya mədəniyyətinin inkişafı onun innovasiya aktivliyinin artırılmasını təmin edir. Bunu isə sənayeni lazımı innovasiya infrastrukturunu ilə təmin etməklə əldə etmək olar. İnnovasiya infrastrukturunu müxtəlif elementlərin köməkliliyi ilə sənayedə yenilikçi fəaliyyəti təşviq edir, onun davamlı inkişafını təmin edir.

İnnovasiya fəaliyyəti uzun müddət tələb edən, diqqətlə və səbrlə aparılan bir işdir. Burada əsas rolu bu fəaliyyəti həyata

keçirən ixtisaslı kadrları yetişdirən elmi-tədqiqat institutları və universitetlər oynayır. Elmi-tədqiqat institutları və universitetlər sənayenin innovasiya infrastrukturunun əsas hissələrindəndir. Sənaye firmaları səviyyəsində innovasiya fəaliyyətini inkişaf etdirmək üçün dövlət səviyyəsində iqtisadi və hüquqi dəstək göstərilməsi vacibdir. İnnovasiya fəaliyyəti böyük maliyyə vəsaitləri tələb edən və riskli bir prosesdir və burada da əsas rolu maliyyə qaynaqları, banklar və kredit təşkilatları, həmçinin dövlətin sənayeyə maliyyə dəstəyi oynayır.

Ümumiyyətlə innovasiya infrastrukturunu aşağıdakı formada göstərmək olar.

1. Sənaye parkları, Sənaye klasterləri, Sənaye rayonları.
2. Elmi-tədqiqat institutları, universitetləri, Universitet-sənaye işbirliyi mərkəzləri, biznes inkubatorları.
3. Texnoloji transfer mərkəzləri, injinerinq mərkəzləri.
4. Banklar, kredit təşkilatları, dövlət maliyyə yardım fondları.

Sənayenin innovasiya infrastrukturunun tədqiqində əsas məqsəd Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi və sənaye firmalarının innovasiya aktivliyinin artırılması, regionlarda sənaye parklarının, sənaye klasterlərinin, texnoparkların, sənaye zonalarının yaradılması, innovasiya fəaliyyətinə maliyyə qaynaqlarının cəlb edilməsi, həmçinin elmi-tədqiqat institutları və sənaye müəssisələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin imkanlarının öyrənilməsidir.

2. Sənaye parkları

Sənaye parkları, sənayenin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkilini, yeni sənaye müəssisələrinin yaradılmasının sürətləndirilməsini, sənaye sahibkarlarına müvafiq güzəştlərin tətbiqi ilə onların innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsini, sənaye firmalarına müvafiq iqtisadi, maliyyə, texniki dəstəyi və həmçinin innovasiya infrastrukturunu ilə təmin edən zonalar kimi formalaşdırılmışdır. İlk dəfə sənaye parkları barəsində Alfred Marşallın (1842-1924) "The Principles of Economics 1890" əsərində sənaye rayonlarının

yaradılması barədə fikirlərə rast gəlinir. Marşall ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, həmçinin məşğulluğun təmin olunması üçün sənaye potensialı yüksək olan ərazilərdə sənaye rayonlarının formalaşdırılmasının vacibliyini qeyd etmişdir [1]. İlk sənaye parkı 1896-cı ildə İngiltərənin Mançestr şəhərində yaradılmışdır. Bundan sonrakı illərdə sənaye parkları bir neçə inkişaf mərhələsi keçmişdir. İlk mərhələ 1970-ci illərədək olan mərhələdir. Bu dövrdə yaradılan sənaye parkları sadə infrastruktura malik idi. Sadə anbar və idarəetmə qurğularına malik parklardan ibarət idi. Bu mərhələdə yaradılan parklarda daha çox ərazini anbarlar və məhsul istehsalı saxları tuturdu. İkinci mərhələ isə 1975-1985-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə sənaye parklarının strukturunda əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, parklarda istehsal bölmələri ilə yanaşı sənaye firmaları tərəfindən elmi-tədqiqat mərkəzləri də yaradılmağa başladı ki, bu da öz növbəsində sənaye parklarının innovasiya aktivliyində ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Üçüncü nəsil sənaye parkları isə 1985-ci ildən yaradılmağa başladı. Bu parklarda daha çox idarəetmə mərkəzləri formalaşdırıldı, həmçinin dünyanın sənaye nəhəngləri olan firmaların bir çoxu öz ofislərini sənaye parklarına transfer etməyə başladılar. Artıq sənaye parkları dünyanın bir çox ölkələrində formalaşdırılmağa başlandı. Dördüncü nəsil sənaye parkları 1990-cı illərdə formalaşdırılmağa başlandı və bu parklarda geniş elmi-tədqiqat strukturları ilə yanaşı bu strukturlara xidmət göstərən kiçik tədqiqat mərkəzləri də yaradıldı. Bu dövrdə yüksək texnologiya istehsalı və transferdə sənaye parklarının rolu artmış və beynəlxalq bir şəbəkə kimi formalaşmağa başlamışdı. Müasir dövrdə isə artıq sənaye parklarının yeni formaları olan Eko-Sənaye parkları formalaşdırılır. Bu parklarda fəaliyyət göstərən firmalar əsasən ekoloji təmiz istehsal, həmçinin istifadə olunmuş məhsulların yenidən xammal kimi istifadəsi ilə məşğul olurlar. Bu yolla sənaye müəssisələri həm daha az xərc çəkir, eyni zamanda bununla yanaşı ətraf mühitin çirkləməsinin də qarşısını alır [2].

Son dövrlərdə sənaye parkları bütün dünya ölkələrində formalaşdırılmağa başlanılmışdır. Xüsusilə də son 20 il ərzində sənaye parkları inkişaf etmişdir. 1984-cü ildən başlayaraq Çin hökuməti xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb üçün 14 sənaye parkı yaratmışdır. Xarici investorları cəlb edən bu parklar ölkəyə yeni sənaye sahələrinin və texnologiyaların girişini sürətləndirmişdir. Sənaye parklarının yaradılmasının bir çox iqtisadi və texniki üstünlükləri vardır və bu sənaye müəssisələrinə daha mükəməl bir infrastruktur təmin edir. İlk olaraq məhdud imkanlarla kiçik coğrafi ərazilərdə geniş və planlaşdırılmış bir struktur yaradılır, ikincisi sənaye parklarında sənaye firmalarına park daxili həm də xaricində daha geniş iqtisadi imkanlar yaranır, üçüncüsü sənaye parklarında texnologiya transfer imkanları daha çoxdur, dördüncüsü dövlət tərəfindən parkda fəaliyyət göstərəcək müəssisələrə bir sıra güzəştlər tətbiq olunur. Sənaye parklarının öz formalarına və təşkil şərtlərinə görə bir neçə növü vardır. Biznes mühitindən asılı olaraq Azad iqtisadi zonalarda yerləşən sənaye parkları və azad iqtisadi zonadan kənarında yerləşən sənaye parkları, vergi güzəştləri səviyyəsinə görə vergidən azad, qismən azad və ya azad olmayan sənaye parkları, texnologiya istifadə səviyyəsinə görə texnoparklar və yaşıl parklar [2].

Milli iqtisadi sistemlərdə sənaye parklarının iqtisadi artıma təsiri olduqca böyükdür, xüsusilə də sənaye sektorunun inkişafının təminində sənaye parklarının əhəmiyyəti artmaqdadır. Ümumilikdə sənaye parklarının üstünlüklərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- ölkənin sənayeləşmə prosesini daha da sürətləndirir;
- məşğulluq səviyyəsini artırır;
- məşğulluq və istehsal arasındakı regional balanslaşdırmanı təmin edir;
- xarici investisiyaları cəlb edir;
- regionlarda sənaye infrastrukturunu formalaşdırır;
- sənaye məhsullarının keyfiyyətini və əmək məhsuldarlığının artırılmasında mühüm rol oynayır.

Sənaye parklarının yaradılması və təşkili çox uzun və mürəkkəb bir prosesdir. Bu prosesin düzgün təşkili onun fəaliyyətinin uğurunun əsasını təşkil edir. Burada bir sıra amillər xüsusi əhəmiyyətə malikdir: birinci, sənaye parkının yerləşdiyi yer, ikinci, bu parkda fəaliyyət göstərəcək sənaye firmaları, üçüncüsü parkda sabit və sərfəli maliyyə sistemi qurulması, dördüncüsü ixtisaslı kadr və əmək qüvvəsi, beşincisi texniki və institusional infrastruktur və sonuncu altıncı mükəmməl idarəetmə sisteminin qurulmasıdır. Bütün bu amillər sənaye parklarının yaradılması prosesində nəzərə alınmalı olan ən mühüm göstəricilərdir.

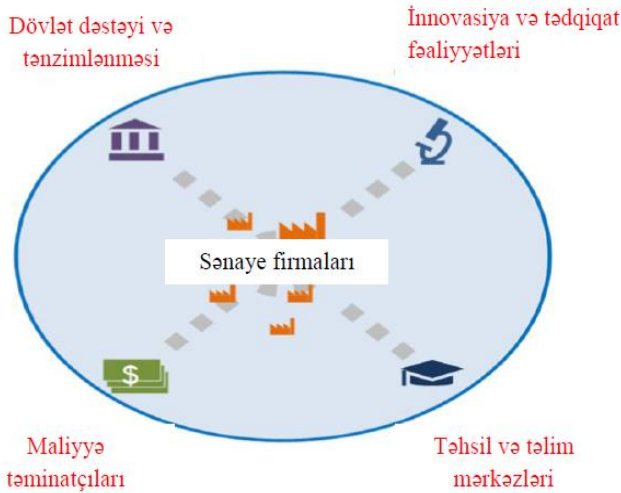
Sənaye parkının yerləşəcəyi yer amili ən əsas amillərdən biridir və sənaye parkının gələcək uğurunun əsasını təşkil edir. Sənaye parkının ölçüsündən, regionların sənaye potensialı və sənaye infrastrukturundan, burada yaradılacaq sənaye firmalarından, istehsal olunacaq sənaye məhsullarından və məhsulların satış bazarından asılı olaraq sənaye parkları müasir təcrübəyə əsasən dəniz limanları, hava limanları, böyük nəqliyyat dəhlizləri və iri sənaye bölgələrinə yaxın ərazilərdə yaradılır. Sənaye parklarının fəaliyyətindəki əsas göstəricilərdən biri də burada fəaliyyət göstərən firmalar amilidir. Sənaye parkları daha çox yüksək texnika və texnologiya istehsal edən sənaye firmaları üçün cəlb edici hala gətirilməlidir. İnnovativ proseslər üstünlük təşkil edən sənaye firmaları sənaye parklarının əsas iqtisadi gücünü təşkil edir. Sənaye parklarında mövcud maliyyə sistemi burada fəaliyyət göstərən firmalara daha çevik maliyyə dəstəyini təmin etməlidir. Onların maliyyə dayanıqlılığı yüksək olmalı həyata keçirilən rentabelli və gələcəyə yönəlmiş innovasiya layihələri dəstəklənməlidir. Burada özəl kredit qurumları ilə yanaşı dövlət maliyyə dəstəyi də davamlı olmalıdır. İxtisaslı kadr amili sənaye parklarının rəqabət qabiliyyətinin əsasıdır. Burada fəaliyyət göstərən sənaye firmaları daimi olaraq yeni biznes ideyaları yaradacaq və bu ideyaları həyata keçirə biləcək kadr potensialına malik olmalıdır. İnfrastruktur sənaye parklarında həyata keçirilən işlərin davamlılığını təmin etməlidir. Sənaye parklarında idarəetmə sistemi onun

fəaliyyətinin tamlığını təmin etməlidir. Parkı daxili və xarici investonlar üçün cəlbedici etməlidir. Həm daxili həm də xarici şəbəkələri qurmaq bacarığı olmalıdır, həmçinin idarəetmə sistemi yalnız parkın fəaliyyətini təşkil etməməli, daim yeni əlaqələr qurmali parkın inkişaf mexanizmlərini müəyyənləşdirməlidir.

2. Sənaye klasterləri

Sənaye klasterləri həyata keçirdikləri funksiyalara uyğun olaraq bir-birinə yaxın olan qurumlar arasında məhsul və informasiya axımı nəticəsində formalaşır. Sənaye klasterləri anlayışından ilk dəfə M.Poter istifadə etmişdir (1990). Porterə görə istehsalçılar, müştərilər və rəqiblərin müəyyən bir ərazidə qarşılıqlı fəaliyyəti iqtisadi aktivlik və ixtisaslaşmanı artırır. Müəyyən ərazidə olan rəqabət yeni texnologiyaya duyulan ehtiyacı artırır, bu da öz növbəsində sənaye klasterlərinin formalaşmasına səbəb olur. Sənaye klasterləri ölkənin rəqabətqabiliyyətinin artırılması üçün vacib olan faktorların bir-birilə qarşılıqlı təsir və əlaqələrinin formalaşması nəticəsində yaranır. Porter həmçinin özünün milli rəqabətqabiliyyəti və onun artırılması ideyalarında sənaye klasterləri anlayışından geniş istifadə etmişdir [3]. O, klaster anlayışında coğrafi sərhədlər və rəqabəti əsas faktor kimi götürmüşdür. Sənaye klasterləri rəqabət və qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı nəticəsində yeni bir təşkilati forma kimi meydana çıxmışdır. Porter sənaye klasterlərinin coğrafi ərazidə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan aşağıdakı iştirakçılarının olduğunu göstərir:

- sənaye firmaları;
- tədarükçü və xidmət firmaları;
- dövlət tənzimləyici və nəzarəti qurumları;
- universitetlər və Elmi-tədqiqat mərkəzləri, peşə təlim məktəbləri;
- düşüncə və ideya inkişaf mərkəzləri;
- maliyyə və ticarət qurumları.

Şəkil 3. Sənaye klasterləri

Mənbə: Strengthening Clusters and Competitiveness in Europe (2012). Klasterlərin gücləndirilməsi və Avropada rəqabət (2012) əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. [4]

Porter özünün “Millətlərin rəqabət üstünlüyü 1990” kitabında 10-dan çox ölkədə 100-dən çox sənaye müəssisəsində tədqiqatlar aparmışdır. Bu tədqiqatlar nəticəsində bir ölkədə və ya onun hər hansı bir regionunda regional sənaye müəssisələrinin qurulmasının beynəlxalq rəqabətdə həmin ölkəyə gətirəcəyi faydanı müəyyənləşdirmişdir. Həmçinin bir ölkənin gələcək inkişafında ölkə ərazisində, regionlarda formalaşdırılacaq klasterlərin mühüm rol oynayacağını bildirmişdir [5].

Sənaye klasterləri regional inkişafa da müsbət təsir edir. Sənaye klasterlərinin iqtisadi inkişafa təsiri aşağıdakı formalarladır:

1. Məhsuldarlıq;
2. Yenilik;
3. Yeni fəaliyyət sahələri.

Regional inkişaf strategiyalarının əsasında sənaye klasterlərinin yaradılması mühüm yerə malikdir. Burada əsas məqsəd sənayenin inkişafının dəstəkləməsi lazımi infrastrukturun təmin edilməsi, digər sahələrlə koordinasiyasının təmin edilməsi və lazımi maliyyə qaynaqlarının yaradılmasıdır. Regional inkişafın qarşısındakı əsas maneələr buradakı infrastrukturun tam formalaşmaması, digər iştirakçılarla əlaqələrin zəifliyi, lazımi kadr potensialının olmaması və bazar araşdırmalarının düzgün təşkil edilməməsidir. Preissl və Solimeniyə görə sənaye klasterlərinin daha cəlbedici hala gəlməsi paylaşılan və birləşdirən iqtisadi qaynaqların qurulmasından və coğrafi yaxınlıqdan asılıdır. Ayrıca müəyyən sahələrdəki qaynaqlardan istifadə səviyyəsi və sənaye yatırımlarının faydalılığının yüksək olması zamanı hökumət sənaye klasterlərini dəstəkləməkdə daha aktiv olur [6]. Dövlət sənaye klasterlərinə maliyyə dəstəyi, infrastrukturun yaxşılaşdırılması, vergi güzəştləri, laboratoriya və təlim-tədris mərkəzlərinin qurulması və sair dəstəklər göstərməklə onun formalaşmasını və inkişafını dəstəkləməlidir.

Müasir dövrdə sənaye klasterləri sənaye üçün daha əlverişli innovasiya mühiti yaradırlar. Buradakı rəqabət və əməkdaşlıq innovasiya aktivliyini artırır. Sənaye klasterlərinin innovasiya aktivliyinə əsas təsir göstərən amillər aşağıdakılardır:

- yeniliklərlə bağlı informasiyanın daha sürətli əldə edilməsi;
- yeniliklərin daha tez öyrənilməsi;
- firmalar arasındakı ixtisaslı kadr mübadiləsinin olması;
- bazar şəbəkələrinin daha effektiv təşkil olunması.

Sənaye klasterlərinin innovasiya infrastrukturunu birbaşa sənaye firmalarının innovasiya fəaliyyətinə təsir edir. Klasterlərin innovasiya fəaliyyəti elmi-tədqiqat konstruksiyaya işləri, yeni məhsulların sınağı, texnoloji və innovasiya qabiliyyəti, firmalararası məlumat, texnologiya və kadr mübadiləsi, texnoloji yeniliklərin yayılması formasında həyata keçirilir.

Müasir dövrdə beynəlxalq təcrübədə sənaye klasterləri və

sənaye zonalarının yaradılması yolu ilə regional iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə dair 3 əsas proqram önə çıxır.

1.Fransanın rəqabət qütbləri proqramı (Pole de Competitivite).

2.Finlandiyanın ixtisaslaşma mərkəzləri proqramı (Centre for Expertise).

3.Yaponiyanın sənaye klasterləri proqramı (Industrial clusters).

Fransanın rəqabət qütbləri proqramı Fransa ərazisində ayrı-ayrı regionlarda sənaye klasterlərinin formalaşdırılması və onlar arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və rəqabətin yaradılması ilə iqtisadi inkişafa nail olunmasına əsaslanır. Burada əsas faktor kimi innovasiya faktoru götürülmüşdür. Bu modelin əsas məqsədi sənaye firmalarına lazımi innovasiya dəstəklərinin göstərilməsi ilə klaster daxili və klasterlər arası rəqabətin təmini, burada istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinin artırılması, yenilikçi ideyaların inkişaf etdirilməsi yolu ilə xarici bazarlarda üstünlüyün əldə edilməsidir. Finlandiyanın ixtisaslaşmış mərkəzlər proqramı isə sənayenin birbaşa elmi potensialının artırılması və ixtisaslaşmış kadrların yetişdirilməsi üçün regionlarda sənaye bölgələrində onların xüsusiyyətlərinə uyğun tədqiqat universitetlərinin yaradılması durur. Burada mövcud sənaye klasterləri, əsasən meşə sənayesi, inşaat sənayesi, energetika sənayesi, kimya sənayesi və telekommunikasiya sənayesi sahəsi də yarılmışdır. Bu klasterlərin hər biri öz yerləşdiyi regionun potensialına və mövcud infrastrukturuna uyğun şəkildə formalaşdırılmışdır. Yaponiyanın sənaye klasterləri proqramı mövcud sənaye sahələrinin və sənaye firmalarının fəaliyyətinin tam innovasiyalaşdırılmasına əsaslanır. Burada klasterlərdə təbii ehtiyatlardan istifadənin tam həyata keçirilməsi, tullantısız texnologiyaların yaradılması və ətraf mühitin qorunması əsas məqsədlərdəndir. Biotexnologiya və nanotexnologiyalara əsaslanan innovasiya infrastrukturunun yaradılması sənaye klasterlərinin rəqabətqabiliyyətini artırmışdır. Bu proqramların əsasını, sənayenin regional inkişafının təmin edilməsi,

əsas sənaye sahələrinin inkişafı və dövlət dəstəyinin göstərilməsi, regionlararası rəqabətin və əməkdaşlığın təmini, innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması, sahələr üzrə ixtisaslaşmanın təmin edilməsi təşkil edir.

3. Azərbaycanda sənayenin innovasiya infrastrukturunun inkişafı

Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni bir mərhələyə daxil olduğu bu dövrdə qarşıya qoyulan əsas məqsəd qeyri-neft sektorunun inkişafı, neft gəlirlərindən daha səmərəli istifadənin təmini, rəqabətə davamlı iqtisadi sistemin inkişafıdır. Bu məqsədlə bir çox proqram və layihələr həyata keçirilir. Azərbaycanda sənayenin innovasiya infrastrukturunun inkişafı üçün geniş imkanlar var sənaye üçün lazımi infrastrukturun yaradılması Azərbaycanın sənaye potensialından daha səmərəli istifadəni təmin edəcəkdir. Bu məqsədlə sənaye parkları, texnoparklar və sənaye rayonları yaradılması prosesinə artıq başlanılıb və işlər davam etdirilir. Sənaye parkları sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq imkanını yaradır. Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, sənaye parklarının yaradılması ölkə iqtisadiyyatında ixracın, idxalı əvəz edən məhsul istehsalının, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, məşğulluğun təmin edilməsi, investisiyaların və müasir texnologiyaların cəlb edilməsi kimi prioritet vəzifələrin həyata keçirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 dekabr 2011-ci il tarixli 548 nömrəli Fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində neft-kimya və digər prioritet sənaye sahələri üzrə rəqabət qabiliyyətli məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və emalı müəssisələrinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2011-ci il tarixli 1947 nömrəli Sərəncamı

ilə Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkı yaradılmışdır. Balaxanı Sənaye Parkının ərazisində məişət tullantılarının emalı (təkrar emalı) və xidmət müəssisələri yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 fevral 2015-ci il tarixli 1077 nömrəli Sərəncamı ilə Mingəçevir Sənaye Parkı yaradılmışdır. Mingəçevir Sənaye Parkı sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri infrastrukturunu və idarəetmə qurumları olan, müasir texnologiyaların tətbiqi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı və xidmətlər göstərilməsi məqsədləri üçün istifadə edilən, sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazidir. Sənaye parkları ilə yanaşı sənaye rayonları da formalaşdırılmağa başlanılmışdır, yaradılan sənaye rayonlarında sahibkarlar üçün müvafiq infrastruktur və güzəştlər təklif olunur. “Sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nda ölkədə sənaye klasterlərinin formalaşdırılması da öz əksini tapıb. “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər planında aşağıdakı məsələlər öz əksini tapmışdır [7] .

1. Sənayenin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və potensialının gücləndirilməsi.
2. Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi.
3. Sənaye zonaları və klasterlərinin qurulması.
4. Sənayenin kadr potensialının və elmi təminatının gücləndirilməsi.
5. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi.

Klasterlərin yerləşəcəyi region sənaye potensialı yüksək olan ərazi seçilməlidir, burada yeni firmalar yaradılmaqla yanaşı mövcud sənaye firmalarının da klasterin tərkibində fəaliyyəti təmin edilməlidir. Sənaye parklarından fərqli olaraq klasterlər daha mürəkkəb quruluşa malik olurlar, onların iştirakçıları arasındakı əlaqələr həm rəqabət həm də əməkdaşlıq üzərində qurulur.

olunmalıdır. Sonrakı mərhələdə klasterin formalaşdırılması layihəsi hazırlanmalı, lazımı iştirakçılarla əlaqələr qurulmalı, klasterin idarəetmə sistemi yaradılmalıdır. Klasterlərin və sənaye parklarının formalaşdırılması zamanı beynəlxalq təcrübə dərinlən öyrənilməli, Azərbaycan iqtisadi sistemine uyğun modellər müəyyənləşdirilməlidir. Respublikada innovasiya proseslərinin təmin edilməsi üçün təşkilatlarda innovasiya menecmentinin öyrədilməsi, innovasiyaların informasiya bazasının yaradılması lazımdır. Sənayenin innovasiya infrastrukturunun yaradılmasında məqsəd yeni növ məhsul və xidmətlərin istehsalı hesabına ÜDM-in artırılması, yerli və dünya bazarında yüksək texnoloji məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, istehsal səmərəliliyinin artırılması üçün yeni texnologiyaların yaradılması və qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsi, elmtutumlu sahələrin artırılmasıdır.

Şəkil 4. 2014-cü il üzrə Sənayedə innovasiya xərclərinin həcmi.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. [9]

Azərbaycanda sənaye firmalarında innovasiya fəaliyyətinə ayrılan vəsaitlər olduqca azdır ki, bu da sənayenin müasir şəraitdə inkişafına mənfi təsir göstərir. 2014-cü ilin statistik məlumatına

görə bütün sənaye üzrə innovasiya fəaliyyətinə 21534000 manat vəsait ayrılmışdır ki bunun da 17384000 manatı emal sənayesinin, 4133000 manatı mədənçıxarma sənayesinin və 17000 manatı isə elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənayesinin payna düşür.

Sənaye firmalarının innovasiya aktivliyinin artırılması üçün innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişafı vacibdir. Bu Azərbaycanda sənaye istehsalının artması və sənayenin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

4.Nəticə

Sənaye firmaları Milli İnnovasiya Sisteminin əsas iştirakçılarındandır, onun innovasiya infrastrukturunun inkişafı Milli İnnovasiya Sisteminin inkişafını təmin edir. Sənaye məhsuldarlığının artımı, daxili və xarici bazarlarda rəqabətdə üstünlük əldə etmək üçün müasir sənaye zonalarının formalaşdırılması, burada çevik innovasiya infrastrukturunun yaradılması əsas iqtisadi məqsədlərdən biri olmalıdır. Bu zonaların formalaşdırılması zamanı beynəlxalq təcrübənin tədqiqi ilə yanaşı regionların sənaye potensialı müəyyənləşdirilməli və bu potensiala uyğun infrastruktur yaradılmalıdır. Yaradılan Sənaye parklarında iştirakçılara tətbiq edilən vergi güzəştləri ilə yanaşı onların elmi potensialının artırılması və innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün dövlət tərəfindən proqramlar qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu proqramlarda sənaye parklarına yerli firmalarla yanaşı xarici firmaların cəlb edilməsi, həmçinin sənaye parklarında elmi-tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması, yenilikçi texnika və texnologiyaların istehsalı ilə məşğul olan sənaye firmalarına maliyyə dəstəyinin göstərilməsi öz əksini tapmalıdır. Bununla yanaşı milli innovasiya sisteminin elementləri arasında qarşılıqlı əlaqənin tam təmin olunması, sənaye klasterlərinin formalaşdırılması prosesinə başlanılmalıdır. Sənaye sahəsində ölkənin ehtiyat və imkanlarının birləşdirilməsi üçün sənaye klasterlərinin formalaşdırılması vacibdir. İnnovasiya infrastrukturunu

daima inkişaf edir, onun yeni obyektləri yaradılır. Bu gün innovasiya infrastrukturuna sənaye parkları sənaye klasterləri ilə yanaşı texnologiya transferi mərkəzləri, innovasiya-texnologiya mərkəzləri, texnoparklar, biznes-inkubatorlar, innovasiya fəaliyyəti üçün kadr hazırlığı mərkəzləri də daxil olur.

Bütün bunlar respublikamızda həyata keçirilən innovasiya siyasətinin mərkəzləşdirilmiş şəkildə həyata keçirilməsinin vacibliyini göstərir. Beynəlxalq təcrübənin, daxili potensial və həyata keçirilən proqramlar da nəzərə alınmaqla sənayenin innovasiya infrastrukturunun formalaşması və inkişafı məqsədilə aşağıdakı istiqamətlər üzrə təkliflər verilir.

1. *Birinci mərhələ ehtiyat və imkanların təhlili mərhələsi*- Bu mərhələdə ilkin olaraq ölkənin və onun ayrı-ayrı rayonları üzrə sənaye potensialının tam müəyyənləşdirilməsi, mövcud infrastrukturun tam qiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir.

2. *İkinci mərhələ ehtiyatların qruplaşdırılması mərhələsi*- Bu mərhələdə sənaye sahələrinin qruplaşdırılması hansı regionda hansı sahələrin iqtisadi cəhətdən faydalı olduğu müəyyənləşdirilməlidir.

3. *Üçüncü mərhələ innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişafı mərhələsi*- regionlarda müəyyənləşdirilmiş prioritet sahələr üzrə sənayenin innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişafı təmin edilməli, bu məqsədlə dövlət tərəfindən məqsədli proqramlar həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Alfred Marshall “Principles of Economics” s. London: Macmillan and Co. 8th ed. (1920). (*Ekonomiksin Prinsipləri London, 117-157 s*).
2. UNIDO Contry office in Vietnam. (2015). “İndustrila parks, special economic zones, eco industrial parks, İnnovation districts as strategies for industrial competitiveness”. (*Sənaye parkları, Xüsusi iqtisadi zonalar, eko sənaye parkları, İnnovasiya rayonları sənaye rəqabət formaları kimi 2015 22 s*) .

3. Porter, M.E. "The competitive advantage of nations". New York 1990. (*Millətlərin rəqabət üstünlüyü Niyork 1990*)
4. Dr Christian, Ketels Dr, Göran Lindqvist Dr Örjan Sölvell "Strengthening Clusters and Competitiveness in Europe" Stockholm (2012). (*Klasterlərin gücləndirilməsi və Avropada rəqabət Stokolum 2012 , 37 s*)
5. Porter, M.E. "Clusters and the new economics of competition" Harvard Busines 1998. (*Klaster və yeni iqtisadi rəqabət 1998, 77-90 s*)
6. Brigitte Preissl, Laura Solimene "The Dynamics of Clusters and Innovation" Heidelberg, Germany 2003. (*Klasterlər və innovasiyanın dinamikası Heidelberg Almaniya 2003*)
7. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı Bakı 2014. 10-11 s
8. T.Akarsoy "Küme ve Kümeleşme" Ankara (2011). (*Klaster və Klasterləşmə Ankara 2011 , 20 S*)
9. www.stat.gov.az- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
10. www.economy.gov.az -İqtisadiyyat Nazirliyi

Инновационной инфраструктуры промышленность

Джавадов Халид

Резюме

В статье были исследованы инфраструктура инновационной индустрии и ее элементы. Изучены роль индустриальных парков и промышленных кластеров увеличения инновационной активности в индустрии. В Азербайджане были предложены по развитию инновационной инфраструктуры в индустрии.

Ключевые слова: *промышленные парки, промышленные кластеры, инновации инфраструктура, промышленные районы, инновационная деятельность*

Innovation infrastructure of industry

Javadov Khalid

Abstract

The article explores the industry's innovation infrastructure and its elements. Studied the role of industrial parks and industrial clusters improve innovation activity. Proposals were made on the development of the industry innovation infrastructure in Azerbaijan.

Keywords: *industrial parks, industrial clusters, innovation infrastructure, industrial districts, innovation activities*

RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİ MİLLİ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞDIRILMASINDA DÖVLƏT MARKETİNG STRATEGİYASININ ROLU

Yəhya Sənan, *İETİ-nin doktorantı*

Xülasə

Verilmiş məqalədə milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya olması üçün vahid milli marketing strategiyasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Bu stargetiyanın tətbiqi üçün dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları arasında qarşılıqlı əlaqələrin formalaşdırılması və gücləndirilməsi qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: Marketing, milli iqtisadiyyat, rəqabətqabiliyyətli, səmərəli inteqrasiya

Tədqiqatlar göstərir ki, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiya olması üçün dolayı tənzimlənmə metodlarının mütərəqqi dünya təcrübəsinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur.

Azərbaycan Respublikasında dövlət marketing fəaliyyətini həyata keçirmək üçün beş dövlət təşkilatı və bir çox qeyri-dövlət təşkilatlarının maddi texniki və maliyyə resursları vardır ki, bunlar da daxili və xarici bazarlarda xidmətlər, istehsal və keyfiyyət sahəsinin müəyyən bölmələrində marketing tədqiqatlarını sistemli formada genişləndirə bilərlər.

Diqqəti çəkən əsas məqam odur ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət təşkilatları ilə paralel iqtisadi inkişafa dəstək verən qeyri-hökumət təşkilatları arasında qarşılıqlı münasibətlər yüksək səviyyədə formalaşmayıb.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyası arasında 2014 – 2015-ci illər üçün “Baş Kollektiv Saziş” imzalanmışdır ki, Respublikda fəaliyyət göstərən digər dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları bu müqavilədən kənar qalmışlar.

Fikrimizcə “Baş Kollektiv Saziş”in əsas təşəbbüskarı İqtisadiyyat Nazirliyi olmalıdır. İqtisadi inkişafa töhfə verə biləcək bütün nazirliklər və qeyri-dövlət təşkilatları sazişdə aktiv təmsil olunmalıdırlar.

Sazişin əsas mahiyyəti, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, stabil məşğulluğa və əmək bazarının səmərəli infrastrukturunun inkişafına, iş yerlərinin təhlükəsizliyinə kömək edəcək şəraitin yaradılmasına, işçilərin və onların ailələrinin yaşayışının keyfiyyətinin artırılmasına, yoxsulluğun azaldılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsinə, sosial və makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılmasına və əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə istiqamətlənən sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi məqsədlərini təşkil edir.

Saziş sosial tərəfdaşlıq sisteminin tərkib hissəsi kimi sahə tarif sazişlərinin işlənməsi, vergilərin, sosial sığorta ödənişlərinin dərəcələrinin azaldılması və bağlanması üçün əsas təşkil edir.

Dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları sosial tərəfdaşlıq tədbirlərini müstəqil olaraq həyata keçirirlər. Məsələn Vergilər Nazirliyi vergi dərəcələrinin aşağı salınmasında, Gömrük Komitəsi gömrük rüsumlarının endirilməsində hər zaman təşəbbüskar olmuşlar.

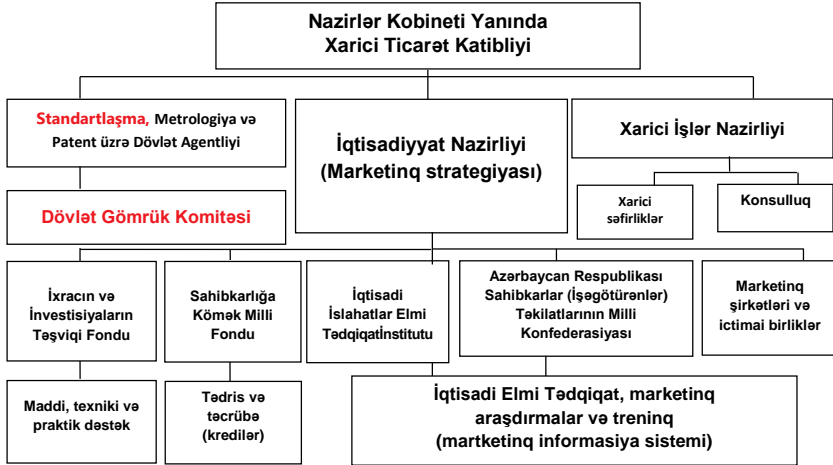
Mövcud iqtisadi və sosial islahatların aparılmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında tədiyə balansında müsbət saldo neft-qaz sektorunun inkişafı hesabına formalaşmışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, daxili və xarici bazarların təhlilinə yönəldilmiş dövlət tədbirləri məqsədli və sistemli xarakter daşmalıdır. Dövlət tənzimlənməsində vahid marketinq strategiyası formalaşdırılmayıb. Bu strategiyayı İqtisadiyyat Nazirliyi yaratmalıdır. Bu strategiyada dövlət təşkilatlarının müvafiq sahələr üzrə öz fəaliyyətlərini vahid mərkəzdən koordinasiya olunan formada həyata keçirmələri məqsədə uyğundur.

Fikrimizcə, İqtisadiyyat Nazirliyinin Nazirlər Kabineti Yanında səlahiyyətli təşkilatının (Xarici Ticarət Katibliyinin) yaradılması

məqsədə uyğundur. Nazirlər Kabineti yanında Xarici Ticarət Katibliyi milli marketing strategiyasına uyğun olaraq İqtisadiyyat Nazirliyi (Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Azərbaycan Investisiya Şirkəti, İxracın və Investisiyaların Təşviqi Fondu, Antiinhisarsiyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti, İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Bakı Biznes Tədris Mərkəzi), Dövlət Statistika Komitəsi, Standartlaşma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Agentliyinin, Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən səfirliklərin, konsulluqların, daimi və müvəqqəti nümayəndəliklərinin və s. dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarının vahid mərkəzdən əlaqələndirilməsini təmin edəcək.

Xüsusilə Mərkəzi Bank maliyyə siyasətini iqtisadiyyat Nazirliyi ilə razılaşdırmalıdır. Çünki manatın məzənnəsi idxal-ixrac əməliyyatlarına birbaşa təsir edir.

Şəkil 1.1. Dövlət marketing fəaliyyətini həyata keçirən və tənzimləyən baş nazirlik yanında xarici ticarət katibliyi

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Dölet və qeyri-dövlət təşkilatlarının vahid mərkəzdən əlaqələndirilməsi üçün **Nazirlər Kabineti yanında Xarici Ticarət Katibliyinin** yaradılması və ixrac potensialını genişləndirmək üçün marketing informasiya sisteminin yaradılması zəruridir. “Marketing informasiya sistemi” layihəsinin məqsədi dövlət marketing fəaliyyətini həyata keçirən və ya Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialında maraqlı olan şirkət və təşkilatların (dövlət və qeyri-dövlət), tədqiqat və təhsil institutlarının informasiya resurslarının birləşdirilməsi vasitəsilə dövlət və özəl müəssisələrin mövcud istehsal resurslarına olan tələbatları, istehsal etdikləri məhsullar haqqında geniş informasiyalar, xarici bazarlarda əmtəə və xidmətlərə olan tələbatlar və onların qiymət dinamikasının dəyişməsi, xarici ticarət tərəfdaşı olan ölkələrin nominal pul vahidlərinin məzənnələri və s. informasiyaların səmərəli istifadəsinin təşkilindən ibarətdir.

Bu informasiya sistemi dünya bazarının konyukturunun təhlili və milli şirkətlərin təklifləri əsasında formalaşacaq və qeydiyyatdan keçmiş şirkətlər bu sistemə daxil ola biləcəklər. Marketing informasiya sisteminin Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyasının, İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun və s. təşkilatların müştərək layihəsi olması daha məqsədəuyğundur. Bu mərkəz Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Yanında Xarici Ticarət Katibliyinin informasiya təminatı və həyata keçirilmiş dövlət proqramlarının effektlərinin ölçülməsi ilə dövlət marketing fəaliyyətinin birbaşa elementlərini həyata keçirəcək.

Hazırda dövlət marketing fəaliyyətini həyata keçirən İxracın və Investisiyaların Təşviqi Fondu dövlət tənzimlənməsində marketing fəaliyyətinin dolayı elementlərinin tətbiqini həyata keçirəcək.

Fikrimizcə, İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən hazırlanacaq milli marketing strategiyası qarşıda duran əsas məsələni, dünya bazarına səmərəli inteqrasiyanı təmin edəcək. Xüsusilə, ixracın

strukturunun təkmilləşdirilməsi, iqtisadi liberallaşma, biznes mühitini qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsinə yaxınlaşdırmaq, xarici ticarət (ixrac) əlaqələrində iştirak edən subyektlərin sayını artırmaq və s. problemlər öz həllini tapacaq.

Ədəbiyyat

1. Sadiqov K.F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, “Azərneşr”, 1999, 69 s.
1. Allahverdiyev M.A. Beynəlxalq marketinq. Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2010, 444 s.
2. Məmmədov A.T. Marketinqin əsasları Bakı – 2007, s.217
3. Məmmədov X.Ə., Mirzəyev S.Q. Marketinqin əsasları. Bakı. “Qapp-Poliqraf”, 2001, 292 s.
4. Qənberov F. Xarici iqtisadi əlaqələr və iqtisadi artım Bakı: “Elm” 2012, 448 s.
5. www.economy.gov.az İqtisadiyyat Nazirliyi
6. www.azpromo.org İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu
7. www.ask.org.az Azərbaycan Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyası
8. www.igeme.org.tr İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
9. www.cbar.org Mərkəzi Bank

Роль государственной стратегии в формировании конкурентноспособной национальной экономики

Й.Сенан

РЕЗЮМЕ

В представленной статье обоснована необходимость существования национальной маркетинговой стратегии для рациональной интеграции национальной экономики в мировую экономику. Для внедрения этой стратегии отмечается

необходимость взаимосвязи между государственными и не государственными учреждениями.

***The role of public policies in the formation
of a competitive national economy***

Y.SENAN

ABSTRACT

In the present article the necessity of the existence of a national marketing strategy for the rational integration of national economies into the world economy. To implement this strategy, it noted the need for the relationship between the state and public institutions.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
İQTİSADİYYAT VƏ SƏNAYE NAZİRLİYİNİN
İQTİSADİ İSLAHATLAR ELMİ TƏDQIQAT İNSTİTUTU

AZƏRBAYCANDA İQTİSADİ İSLAHATLARIN HƏYATA
KEÇİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PROBLEMLƏRİ

Elmi əsərlər toplusu,
XV buraxılış

Bakı-2015

Əlaqə üçün məlumat:

İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu,
AZ 1011, Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,
H.Zərdabi prospekti, 88a

Telefon: (+99412) 430 01 70;

Faks: (+99412) 430 03 06

Elektron poçt: office@ier.az

İnternet səhifəsi: [http:// www.ier.az](http://www.ier.az)

Çapa imzalanıb: 10.12.2015.
Formatı 60x84^{1/16}. Sifariş 28. Tirajı 300 nüsxə.
Qiyməti müqavilə ilə.

*Azərbaycan MEA Geologiya İnstitutu
«Nafta-Press» nəşriyyatının mətbəəsi.
Bakı, H.Cavid pr. 119. Tel.: 539 3972*